IV 3 (870)

PREGLED OPĆE I HRVATSKE POVIJESTI

D[r] STJ. SRKULJ
PROFESOR DONJOGRADSKE
GIMNAZIJE ZAGREBAČKE

Cijena K 1·60.

Iz samost. učiteljske knjižnice
Br. 137.
1/3 IV.
S 1648

PREGLED OPĆE I HRVATSKE POVIJESTI

Ursulinski samostan Varaždin
UČITELJSKA KNJIŽNICA
Broj IV 3 (87c)

SASTAVIO

D^R STJ. SRKULJ
PROFESOR DONJOGRADSKE
GIMNAZIJE ZAGREBAČKE

TREĆE PRERAĐENO I NADOPUNJENO IZDANJE

ZAGREB.
NAKLADA PIŠČEVA.
1912.

KR. ZEMALJSKA TISKARA U ZAGREBU

Predgovor drugomu izdanju.

„Pregled opće i hrvatske povijesti“ ima dvojaku zadaću:

1. treba da bude priručnom knjižicom učenicima srednjih škola za ponavljanje povjesne građe; građa je prema školskim knjigama i potrebama udešena, a dotjerana prema napretku povjesne znanosti;

2. treba da služi kao priručna knjižica za orijentaciju povjesnih događaja i godina, a to donosi sa sobom pominjanje tolikih godina, kojih se ne treba plašiti, jer one, što ih treba naučiti, lako se napose označe.

„Pregled“ je znatno dotjeran, pa je prema tomu i opseg njegov gotovo za polovicu porastao. Kod toga mi je posla dobro došla ocjena prof. Dejana Mihajlovića (vidi Nastavni Vjesnik, knj. XV. Sv. 3.).

U ZAGRDBU mjeseca prosinca 1908.

S. S.

*

Pripomena trećemu izdanju.

I treće je izdanje „Pregleda“ znatno dotjerano i opsegom poraslo sve u želji, da što bolje odgovara svrsi svojoj. Da bude četvrto izdanje savršenije, preporuča se ponovo savjetima gg. kolega

U ZAGREBU mjeseca studenoga 1912.

S. S.

2K 48 f.

Dioba povijesti.

Do 375. po Is. **I. Povijest staroga vijeka** od najstarijih vijesti do velike seobe naroda.

375.—1492. **II. Povijest srednjega vijeka** od velike seobe naroda do otkrića Amerike.

1492. do danas **III. Povijest novoga vijeka** od otkrića Amerike do danas.

I. Stari vijek.

Povijest istočnih naroda.

A) Egipćani.

Od malenih župa stvoriše se dvije države, za koje Egipćani vele da ih je oko g. **3000.** sjedinio kralj *Menes;* glavni grad bijaše Memfis. Nasljednici njegovi grade piramide. To najstarije doba zove se **stara država.** Kralj je u to vrijeme neograničeni gospodar, državom upravlja po činovnicima svojim. — Oko g. 2000.—1800. cvate **srednja država.** Kraljevi, kojima je vlast od namjesnika stegnuta, uređuju poplavu Nila, kopaju jezero *Meris,* grade *Labirint.* Blagostanje uništi na neko vrijeme provala *Hiksa,* od koje oslobodi Egipat oko g. 1580. Teba. — Ta **nova država** (1580.—1200.) jest vojnička monarhija; njezini vladari *(Tutmesi* i *Ramsesi)* prodru na jug u Nubiju, na istok do Eufrata. Radi vjerskih borba propada država, te na kratko vrijeme njom zagospoduju Etiopljani i Asirci. Od Asiraca je oslobodi g. 665. *Psametih* s pomoću grčkih plaćenika. Po glavnom gradu *Saisu* zove se **saiska država.** Sin

mu Neko htjede opet osvojiti Aziju, ali ga suzbiše Babilonci kod Karkemiša. G. **525.** osvoji Egipat perzijski kralj Kambis.

Kultura: Bogovi su *Ptah, Osiris, Amon, Hor, Isida,* najznatniji je *Râ;* zao bog je *Set,* gospodar tmine; obožavanje životinja. Mrtvace balzamuju *(mumije).* Najugledniji je stalež svećenički, vojnički i činovnički. Egipćani uvedu sunčanu godinu, imadu već i ep *(Pentaur).* Pismo su im *hijeroglifi* pa hijeratsko i demotsko pismo. — Hramovi, piramide, obelisci, kipovi (Memnonovi), sfinge. Staklo, kovna industrija, bojadisanje.

B) Babilonci i Asirci *(Semiti).*

Osnivači *babilonske države* su *Akadijci* i *Sumerani,* koji nijesu Semiti, a popeli su se do znatne kulture. Njih pokore semitski došljaci iz Arabije *Babilonci* i *Asirci.* Dvije glavne države *Akad* i *Sumer* sjedini oko **1900.** poznati zakonodavac *Hamurabi.*

Oko 1500. odmetne se od babilonske države *Asirija,* a oko 1200. pokore Asirci i Babiloniju. Raširivši svoju vlast prema Sredozemnom moru (oko 1100.) postade Asirija velevlast.

Oko 721. osvoji *Sargon* Samariju (deportacija), a *Esarhadon* pokori Egipat.

G. **606.** padom Ninive raspade se asirska država. Državu razdijele dobitnici medijski kralj *Kijaksar* (sjever i istok) i namjesnik babilonski *Nabopolasar,* koji utemelji haldejsku državu. Najznamenitiji vladar te države *Nebukadnezar* odvede *Judejce* u babilonsko sužanjstvo 597. i 586., podigne medijski zid, iskopa jezero kod Sipare, dovrši hram Belov. Država propade **539.** za kralja *Naboneda,* osvoji je Kir.

Kulturu Akadijaca i Sumerana preuzeše i raširiše došljaci. Vjera: strah od demona *(talismani* i *amuleti).* Bogovi su *Bel, Marduk, Asur, Bilit, Istar.* Svećenici: Haldejci. Znanosti: astro-

nomija, astrologija, matematika, pravne znanosti. Klinovo pismo, novac, mjere, utezi, sunčani i vodeni satovi. — Palače, hramovi, reljefi. — Industrija: rezbarstvo, gradnja kola, izrezuckani stolovi, stolci, štapići, naušnice, raskošne haljine i sagovi, rezano staklo i kamenje. Znatna trgovina. (Broj 7).

C) Izraelci.

Oko 1900. doseli se iz Ura u Kanaan *Abraham*. Unuk Abrahamov *Jakov* iseli se u Egipat (oko 1830.).

Oko 1398. ostave Izraelci Egipat. *Mojsija* na brdu Sinaju. *Jozua* osvojivši Kanaan razdijeli zemlju među 12 plemena, 13. Levijevo ne dobi posebnoga dijela. *Teokracija*. Isprva vladaju zemljom *suci*, a onda kraljevi: *Saul, David* i *Salamon* (oko 950.). Poslije smrti Salamonove (oko 930.) raspade se država na *Judu* i *Izrael*. Izraelski kraljevi uvode kumirstvo. 721. pade Izrael pod asirsku vlast. Raseljenje: *(Samarićani)*.

597. pade Juda pod babilonsku vlast *(babilonsko sužanjstvo)*. Poslije pada Babilona vladaju Izraelcima Perzijanci 539.—332.

332.—167. *Makedonci* (Aleksandar), *Ptolemejevići* i *Seleukovići*.

167.—130. *Makabejci*.

D) Feničani.

Trgovački gradovi, inače samostalne republike, *Berit, Biblo, Sidon* i *Tir* podigoše kolonije na obalama Egejskoga i Crnoga mora, na Kipru, Kreti, Malti, Siciliji, u Hispaniji, na sjev. i zap. obali Afrike (među njima oko 850. Kartagu).

Politički bijahu Feničani redom zavisni od *Asiraca, Babilonaca, Perzijanaca, Makedonaca* i *Seleukovića*.

Feničani su vrsni trgovci, posrednici (mjere i utezi) i rasadnici (smokva, uljika, golub, magarac) kulture na obalama Sredozemnoga mora; njihovo je *pismo* temelj gotovo svim

MetelwinDigital LIBRARY

alfabetima (22 slova). Znatni su u rudarstvu, graditeljstvu, staklenoj, glinenoj i grimiznoj robi.

Bogovi: *Bal, Balat, Astarta, Moloh, Melkart.*

E) Indijci *(Arijci).*

Oko 2000. doseliše se *Indijci* u Hindustan. Tu se istom razviše kaste *(bramani, vojnici, kšatrije i sudre).* Isprva je glavni bog *Indra,* kasnije *Brama:* seljenje duše. Reforme *Budine* (budi „ništa"). Buda umre oko 480.

Kultura. Sanskrit: *Vede, Mahabhaiata, Ramajana, Sakuntala.* Bave se gramatikom, filozofijom, matematikom *(dekadski sustav).* Hramovi. Industrija: nado, tkanje.

F) Baktrijanci.

Baktrijanci su samo za kulturnu povijest znameniti. U njih se razvila vjera, koju su prihvatili Medijanci i Perzijanci. To je *mazdaizam,* a zove se po najvišem dobrom bogu *Ahura-Mazdi (Ormuzd);* bog zla je *Angramanju (Ahriman).* Osnivač toga *dualizma* vele da je *Zaratustra.*

G) Medijanci.

Sva medijska plemena sjedini u jednu državu *Kijaksar.* Složivši se s Haldejcima obori asirsku državu i razori Ninivu. Njegova sina *Astijaga* porazi i zarobi perzijski kralj *Kir* (550).

H) Perzijanci.

Kir Ahemenović (550.—529.), osnivač perzijske države, pokori Lidiju *(Kres),* Babilon, Siriju, Palestinu i Fenikiju te raširi državu na zapad do Egejskoga mora a na istok sve do Jaksarta. Sin njegov *Kambis* (529.—522.) osvoji Egipat (525). *Pseudosmerdisa* pogubi *Darije I.* (521.—485.). Spomenik u Behistanu. Skitska vojna (515). Borbe s Grcima od 500.—448.

Darije udari čvrstom organizacijom državi temelj, razdijeli je na satrapije, ustanovi poreze, podigne izvrsne ceste i uredi poštu, spoji Crveno more s Nilom. Pokoreni narodi smiju živjeti po svojim običajima i ispovijedati svoju vjeru. Državu obori *Aleksandar Veliki* (330.).

l) Mala Azija.

Najznatniji su narod *Liđani*. Njima vlada sredinom 6. v. *Kres,* komu ote državu *Kir*. Glavni je izum njihov *kovani novac,* najprije od elektrona, a onda od zlata.

Povijest Grčke.

Oko 2000. cvate kultura *trojanska* (kameno doba na prijelazu u bakreno), a do 1500. *kretska,* od 1500.—1200. *mikenska* (Mikena, Kreta, Orhomen i Tirint). Ta kultura propade za seobe grčkih plemena, koja se svršuje oko god. 1000. Grčka plemena bijahu *Dorani, Jonjani* i *Eoljani* s *Ahejcima.* Ratarstvo je glavno zanimanje.

V j e r a. Nebeski bogovi: *Zeus, Hera, Atena, Hefest, Apolon, Artemida, Ares, Afrodita, Hermo.* Zemaljski i podzemni bogovi: *Pluton, Persefona, Demetra, Geja, Dionis;* bog mora i voda: *Posidon.*

S p a r t a n c i vele, da im je ustav napisao *Likurg.* Pučanstvo se u Lakoniji dijeli u prave *Spartance, perijeke* i *helote.* Dva kralja s *geruzijom* (28 članova) i narodna skupština *(apella).* Odgoja do 18. godine. Zajedničko blagovanje družine. Sredinom 8. stoljeća prijeđe sva vlast u ruke petorice *efora.* Osvojivši *Meseniju* (u dva mesenska rata) zavladaju južnim dijelom Peloponesa; sklopivši kasnije ugovore s ostalim gradovima i pokrajinama u Peloponesu (osim Arga i Aheje) stvore *peloponeski savez,* a vodstvo *(hegemoniju)* njegovo preuzmu Spartanci. Tako postade Sparta velevlast (sredinom 6. stoljeća).

MeteLwin Digital Library

U ostalim grčkim državama osim Atene vladaju do polovine 8. stoljeća kraljevi (monarhička vladavina), do polovine 7. stoljeća eupatridi (aristokratska vladavina), a do polovine 6. stoljeća tirani i timokracija (vlada bogataša). Tako na pr. vladaju u Korintu do 750. kraljevi, onda oligarhijska vlada *Bakhijada*, zatim tirani *Kipsel* i *Perijandar* (oko 600.).

U *Ateni* ne biraju više kraljeva nakon *Kodrove* smrti; dosmrtno kraljevstvo zamijene desetgodišnjim, napokon se bira 9 arhonata na jednu godinu (oko 712.). Narod se dijelio na *eupatride, pedijejce, demijurge* ili *geomore;* uza to na 4 file, svaka fila na 3 fratrije, a svaka fratrija na 30 rodova. Najviša upravna oblast je *areopag*.

Sva politička prava uživa plemstvo, ono ima gotovo i svu zemlju, učinivši seljaka zakupnikom *(hektemori)*. Radi poreza dijeli se narod prema dohotku žita na 4 razreda *(pentakosiomedimni, hipeis, zeugiti i teti)*, a zbog obrane na 48 kotara *(naukrarije)*. Nezadovoljstvo puka upotrijebi *Kilon*, da se nametne za tiranina, ali ne uspije. Da primiri nekako puk, dade plemstvo po *Drakontu* popisati zakone (621.). Nezadovoljstvo potraje i dalje. Državu primiri i uredi Solon.

Solonov ustav. Solon ukine **594.** sve dugove *(sisahtija)* i odredi, koliko zemlje smije pojedinac najviše imati. Uvede eubejsku vrijednost. Građanstvo ostavi razdijeljeno prema posjedu u 4 razreda, ali u prihod uračuna i količinu tekućina (ulje, vino), te odredi mjeru razredima *(timokracija)*. Prvi razred bira arhonte, a prva 3 razreda vijeće od 400 članova. Narodna skupština (*eklesija*). Porotni sud *(helijeja)*. Vrhovno je sudište *areopag*, koji je ujedno imao i pravo ukinuti zaključke vijeća i narodne skupštine, kad bi bili na štetu državi. Solon se pobrine i za valjanu odgoju.

Nezadovoljstvom se naroda okoristi *Pisistrat* (560.—527.), te se nametne za tiranina, za kojega Atena sjajno procvate. Sina mu *Hiparha* ubiju, a *Hipiju* protjeraju (510.). Nato razdijeli *Klisten* **509.** Atiku na 30 kotara; po tri razdaleka kotara sjedini u jednu filu (= 10 fila). Svaka fila bira u vijeće

50 vijećnika (= 500) a u helijeju 500 gradjana (= 5000). Časna kazna *ostracizam*. Demokratski se ustav postepeno dalje razvija.

Preveliko mnoštvo naroda pa trgovina i političke borbe natjeraju Grke, te su osnovali *kolonije* po obalama Sredozemnoga mora (750.—600.) — Bizant, Sirakusa, Masalija.

Grci ne čine jednu političku cjelinu, ali opet su jedan narod, što ga vežu proročišta, amfiktionije, narodne igre, delfijsko proročište i gostoljublje.

Olimpijske igre budile su svijest o snazi, moći i narodnoj zajednici, te postadoše polovicom 8. stoljeća *narodnom panhelenskom svetkovinom*. Građevinama (gotovo samo hramovi) služe jonski i dorski stupovi. Znanost: Talet, Anaksimandar, Anaksimen, Heraklit, Parmenid, Empedoklo i Pitagora. Logografi. Obrt i trgovina: keramika, gradnja brodova, bankarstvo, prokseni.

500.—448. Perzijski ratovi.

Ustanak maloazijskih Grka (500.—494.), koje pomažu Atena i Eretrija. Grci budu razbijeni na kopnu kod *Efesa*, a na moru kod *Lade*.

Prva perzijska vojna nastrada u *Trakiji* i kod *Atosa (Mardonije)* 492.

Druga se perzijska vojna pod *Datisom* i *Artafernom* svrši s pobjedom *Miltijadovom* na *Maratonskom* polju 490.

Treću perzijsku vojnu povede kralj *Kserkso*. 700 *Tespijaca*, 300 *Spartanaca* s *Leonidom* nađe junačku smrt kod *Termopile*. Neodlučna bitka kod *Artemisija*. Zaslugom *Temistoklovom* bude perzijsko brodovlje pobijeđeno kod *Salamine* **(480.)**. Slijedeće godine pobijede sjedinjeni Grci *Mardonija* kod *Plateje*, a perzijsko brodovlje kod *Mikale (Ksantip)*. U Ateni dobiju *teti*, koji odsele vrše i vojničku službu, pravo na državne službe.

Poslije izdaje Pausanijine ne sudjeluju Spartanci više u ratu perzijskom, a saveznici predadu zapovjedništvo Ateni.

MeteLwnDigitalLibrary

Aristid uredi (477.) *delsko-atički* savez za dalji rat perzijski i za oslobođenje maloazijskih Grka. Glava je savezu Atena; ona upravlja savezničkom blagajnicom na Delu pa vojskom i brodovljem. Mjesto momčadi i brodovlja uzmu saveznici davati novaca. Tako steku Atenjani *hegemoniju* na moru. (Temistoklovo progonstvo). Atena postade druga velevlast u Grčkoj. *Kimon* pobijedi *Perzijance* na Eurimedontu pa kasnije kod Salamine na Kipru (448.), a nato sklopi Periklo s Perzijancima mir (maloazijski se Grci oslobode).

Efijalt i *Periklo* (pouzdanik naroda) demokratizuju 461. atenski ustav: ograniče vlast aeropagu, a sva politička prava i nadzor prijeđe na vijeće, narodnu skupštinu i sudove. Porotnici, pritani i ždrijebom (osim stratega) birani činovnici dobivaju dnevnicu. Svu vlast ima narodna skupština, narod je vrhovna oblast u državi. Tim se demokratski ustav usavrši. Siromašni građani dobivaju badava ulaznicu za glumište. *Kleruhije.* Prijenos blagajnice s Dela u Atenu. Saveznici atenski postaju njihovim podanicima.

Periklo htjede Atenjanima pribaviti prvenstvo i na grčkom kopnu, ali se tomu opru Spartanci i Tebanci. God. 446. mora Periklo sklopiti mir sa Spartom na 30 godina. Atena se odrekne svih svojih saveznika na kopnu te zadrži jedino gospodstvo na moru *(Periklov mir).*

Periklovo doba. Drama se razvije iz Dionisova kulta: iz ditiramba tragedija, a iz faličke pjesme komedija. Najveći tragički pjesnici su *Eshil, Sofoklo* i *Euripid,* a pjesnik komedija *Aristofan.* Otac povijesti *Herodot.* Filozofi: *Anaksagora atomisti* i *sofisti.* Atena je središte grčke umjetnosti.

Gradnje: *Propileje, Erehtej, Partenon;* slikar Polignot ukrasi „Pisani trijem“, a predstavnik idealizma u umjetnosti kipar *Fidija* izradi kip *Atene Promahos* i *Zeusa* pa reljefe na Partenonu. Realisti su Miron *(diskobol, krava),* i Poliklit *(Amazonka, kopljonoša i kip Herin).*

Gospodarske prilike. Gotovo $^1/_3$ odraslih građana nađe zaslužbe u državi kao pritani, porotnici, vojnici, mornari. Atena

je prvi trgovački i industrijalni grad. Silno se razvi trgovina obrt, osobito tvornice; seljaci — jer se nijesu mogli nadbijati sa žitom, što se uvozilo — potraže zaslužbe u gradu kao radnici, osobito u tvornicama; dnevnica od 1 drahme (neko 80 fil.) dostajala je, da se prehrani obitelj od 4 lica.

Peloponeski rat **431.—404.** Uzrok je peloponeskomu ratu trgovačka takma između *Korinta* i *Atene,* koja je zaprijetila trgovini korintskoj na zapadu (istok je i onako bio sasvim atenski) ugnijezdivši se u *Naupaktu.* Korint bijaše jedina novčana sila peloponeskoga saveza. Neposrednim povodom bijaše, što se Atena zauzela za Kerkiru protiv Korinta, člana „peloponeskoga saveza".

1. Desetgodišnji rat (431.—421.). Provale Spartanaca u Atiku. Kuga u Ateni. Smrt *Periklova* (429.). *Ohlokracija.* Buntovni grad *Mitilenu* kazne Atenjani vrlo strogo (demagog *Kleon*). Demosten posjedne *Pil. Kleon* zarobi Spartance na *Sfakteriji. Brasida* potuče *Kleona* kod *Amfipola,* gdje obojica poginu. *Nikijin* mir na 50 godina (421.).

2. Pokret se u Peloponesu svrši s pobjedom Sparte kod *Mantineje* (418.), a sicilska vojna Atene (415.—413.) s katastrofom pred *Sirakusom* (*Alkibijad* u Sparti).

3. Dekelejski rat (413.—404.). Spartanci posjednu *Dekeleju. Alkibijad* bježi iz Sparte te pregovara najprije s oligarsima, koji su prekrojili atenski ustav, a onda s demokratima, koji su ga učinili zapovjednikom brodovlja. *Alkibijad* pobijedivši Spartance kod *Kizika* i osvojivši *Bizant,* bude u Ateni sjajno dočekan, ali mora opet u progonstvo, kad je *Lisandar* potukao njegova podzapovjednika. Kad su Atenjani poslije pobjede kod *Arginuskih otoka* osudili svoje najbolje vojvode na smrt, potuče ih *Lisandar* kod *Egospotama,* podsjedne Atenu i prisili je na predaju (404.). Atena prizna hegemoniju Sparte, sruši dugi zid, izgubi sav izvanji posjed, zadrži samo 12 ratnih brodova i mora svoj demokratski ustav zamijeniti *oligarhijskim.* Peloponeskim se ratom pogoršavaju ćudoredne

MeteLwin Digital LIBRARY

i materijalne prilike grčke (opreka između bogataša i siromaha izbije jače).

Sparta postade doduše glavom cijeloj Grčkoj, ali se njezin ustav, koji je bio dobar za malenu Spartu, nije mogao prenijeti na cijelu Grčku; ona je vlast mogla održati jedino silom, a ta je bila gora negoli atenska; stoga omrzne nesamo novim podanicima svojim nego i starim saveznicima; to rodi novim borbama, kojih se Grčka više ne riješi.

U Ateni, gdje je vladu *tridesetorice* tirana *(Teramen, Kritija)* srušio *Trasibul,* zavlada strančarstvo (*sikofanti* — smrt *Sokratova* **399.**). Grci služe kao plaćenici u tuđini, tako *Kira* mlađega, koji padne u bici kod *Kunakse* (401.). Njih 10.000 vrati se pod vodstvom *Ksenofontovim* sretno kući.

Perzijanci htjedoše pokoriti maloazijske Grke, kojima priteku u pomoć Spartanci. Da ih se riješe, slože Perzijanci *Tebance, Argivljane, Korinćane* i *Atenjane* protiv Sparte, te ih pomognu novcem. Saveznici potuku *Lisandra* kod *Halijarta* (395.). Lisandar padne. Nato pozove Sparta *Agesilaja* iz Azije. On doduše pobijedi saveznike kod *Koroneje,* ali u isto vrijeme nastrada spartansko brodovlje kod *Knida* od *Konona.* Kad Sparta ne uzmogne svladati protivnikâ, sklopi poslanik njihov Antalkida s Perzijancima t. zv. *kraljevski* ili *Antalkidin mir* **(386.)**: maloazijski se Grci opet pokoravaju Perzijancima, u Grčkoj prestaje hegemonija, svi su gradovi među sobom nezavisni, *Atena* zadrži *Skir, Lemno* i *Imbro,* a *Sparta* ostane i nadalje glavom peloponeskomu savezu i gospodaricom Mesenije.

G. 383. posjedne spartanska vojska pod Febidom *Kadmeju,* odakle je (379.) protjeraju *Epaminonda* i *Pelopida. Epaminonda* pobijedi Spartance kod *Leuktre* (371.) i pribavi *Tebi* **(371.—362.)** *hegemoniju* nad Grčkom. Peloponeski se savez rastepe. Mesenija postade slobodnom, a Sparta očuva teškom mukom svoju nezavisnost. Tebanci provale 4 puta u Pelopones i razbiju 362. kod *Mantineje* Spartance. Tu pogine *Epaminonda.*

Atena, koja je na kratko vrijeme uspostavila pomorski savez (378.), ni Sparta ni Teba nijesu bile jake, da od Grčke učine jednu političku cjelinu; to je pošlo za rukom izvanjskoj državi — Makedoniji.

Kultura: Od pjesništva napreduje srednja komedija *(Antifan);* u povijesti se ističu *Tukidid* i *Ksenofont,* u govorništvu *Isokrat, Demosten* i *Eshin,* u filozofiji *Sokrat, Platon* (akademička škola), *Antisten* (kinička škola) i *Aristip* (kirenejska škola). U graditeljstvu se razvio *korintski stup.* Kiparstvo *(mlađa atička škola)* zastupaju *Skopa* i *Praksitel* (Hermo s Dionisom i Afrodita Knidska); iz toga vremena potječe Niobina skupina. Poslije pelop. rata preotme mah veliki obrt i tvorničarstvo, a posljedica je tomu *kapitalizam, socijalizam* i *komunizam.*

Makedonija.

Makedonija procvate za *Filipa II.* **(359.—336.)**, čovjeka vanredno lukava i odriješita, izvrsna državnika i vojskovođe. I prilike u Grčkoj bijahu mu u prilog: nagomilanje bogatstva u rukama kapitalista i silno siromaštvo proletarijata prijetilo je Ateni socijalnom revolucijom, od koje je spase Filip; stoga pristajahu kapitalisti s Eubulom uz Filipa, a k tomu dođe i *panhelenistički* pokret, na čelu mu govornik *Isokrat,* koji je držao, da Grčku može od propasti i socijalne nevolje spasti samo monarhija. To pa Filipov novac učini, te je on osvojio *Olint,* a amfiktionci ga pozovu, da kazni *Amfisu* i *Fočane.* Uzalud mu se opru kod *Heroneje* g. **338.** Atenjani i Tebanci, koje složi Demosten. Tu propadne grčka sloboda. Filip stvori *helenski* ili *istamski* savez, kojemu je on bio *„hegemon";* u tom savezu bijahu sve grčke državice osim Sparte. Taj savez osigura slobodu trgovini na moru i kopnu, unutrašnji i izvanjski mir državica. Savezno je vijeće *(synedrion)* u Korintu.

Filipa II. umore u *Egi* 336., kad se spremao na Perzijance. Filipov sin *Aleksandar Veliki* **(336.—323.)** obnovi istamski

MeteLwinDigital LIBRARY

savez. Dok je pokoravao zemlje do *Dunava,* pobune se *Tebanci; Aleksandar* ih strogo kazni, a Tebu razori; onda krene na Perzijance. Aleksandar pobijedi *Perzijance* kod *Granika* (334. — gordijski čvor), *Darija III.* kod *Isa* (333.), osvoji *Tir,* pokori *Egipat* i osnuje *Aleksandriju.* Iza pobjede kod *Gaugamele* (331.) zauzme *Babilon, Suzu, Persepol* i *Pasargade.* Satrap *Beso* ubije Darija. Organizacija države. Buna Parmenionova. Provalivši u *Indiju* pobijedi *Pora* na *Hidaspu* i dopre do *Hifasa.* Vojska ne htjede dalje. Mučan povratak kroz *Gedrosijsku* pustinju i morem do ušća *Tigrisa* i *Eufrata. Aleksandar* umre u Babilonu **323**. Vojna je Aleksandrova pravo kulturno djelo, jer je cijelu prednju Aziju sve od Inda i Sira otvorio grčkoj kulturi. Grčka je mogla višak žiteljstva svoga slati na istok.

Poslije smrti Aleksandrove pobuni Atena po nagovoru Demostenovu više državica, ali ih namjesnik Aleksandrov *Antipater* pobijedi. *Demosten* umre na *Kalauriji* (322.).

Borbe među namjesnicima ili *dijadosima* **(323.—301.)** svrše se raspom države Aleksandrove i utemeljenjem *države egipatske* pod *Ptolemejevićima, sirske* pod *Seleukovićima* i *makedonske* pod raznim vladarima, dok se *tračka* država ne razvrgne smrću *Lisimahovom* (281.). Koliko Grčka nije bila makedonska, stvori po uzoru istamskom nove saveze: *ahejski* i *etolski,* koji su se neprestano među sobom gložili.

Helenistička kultura: glavni joj je znamen kozmopolitizam; središta su *Aleksandrija* i *Pergam* (Atalovići). Pjesništvo: nova komedija *(Menandar)* i idila *(Teokrit).* Glavni su predstavnici filozofije: *Aristotel* (peripatetska škola), *Epikur* i *Zenon* (stoička škola). Gramatika: *Zenodot* i *Aristarh.* Povijest: *Polibije, Beros* i *Maneto.* Osnivač geografije je *Eratosten.* Znameniti su astronomi *Aristarh* (heliocentrički sistem) i *Hiparh* (geocentrički sistem). Matematičari su *Euklid, Arhimed, Apolonije* i *Heron.* Mehanika: *Arhimed.* Astronomija: *Hiparh.* Umjetnik: *Har.*

U graditeljstvu preotima mah težnja za golemim i kićenim (*svjetionik farski* i građevine na akropoli pergamskoj).

Kiparstvu je središte Rod, glavni zastupnik *Lisip*. Iz te škole potječu *strugač, rodski div, skupina Laokontova, farnesijski bik, Hera Ludovisi, Apolon belvederski, Artemida versailleska, Zeus otrikolski, Afrodita milska.* Slikar je *Apel.* Helenistički je izum mozajik *(Aleksandrov).* Trgovačka su središta *Aleksandrija, Antiohija* i *Rod* (pomorsko pravo).

Povijest rimska.

Rimom vladaju kraljevi 753.—510.

Najstarija povijest rimska je nejasna, sačuvana nam je samo u pričama; po njima *Romul* osniva Rim (753.), *Numa Pompilije* uređuje bogoštovlje i uvodi svećeničke zborove, *Tulo Hostilije* ruši Albu Longu, *Anko Marcije* naseljava *plebejce* na Aventinu i osniva Ostiju, *Tarkvinije Prisko* gradi kloake i circus maximus, *Servije Tulije* opkoljava grad zidom, dijeli patricije i plebejce prema posjedu na *centurije,* a posljednji kralj *Tarkvinije Superbo* dograđuje kapitolijski hram i raširuje državu prema jugozapadu. Priča ga prikazuje kao tiranina, koga su patriciji i narod zajednički protjerali. Uistinu se Rim oslobodi etruščanskoga gospodstva (Tarkviniji bijahu Etruščani).

Vjera. Vjera je Rimljaninu neka *obveza* između boga i čovjeka. On ne ljubi boga, već ga se boji. On daje bogu, što ga ide, a bog njemu ono, što ga moli, osobito plodnost, koju daju *Opa, Saturno, Cerera, Faun, Flora, Silvan.* Isprva ne pomišljaju bogove u ljudskom liku. Boga svijetla *Jupitera* izjednače kasnije sa Zeusom, baš kao *Marta* s Aresom, *Junonu* s Herom, *Neptuna* s Posidonom, *Vulkana* s Hefestom, *Dijanu* s Artemidom, *Minervu* s Atenom, *Veneru* s Afroditom, *Vestu* s Hestijom. Tuđi su bogovi *Apolon, Herkul* i *Dioskuri.* Dalje vjeruju u demone *(Geniji, Lari, Penati).* Zborovi svećenički su *flamini, pontifici, auguri, haruspici, fecijali, saliji* i bratovštine (*luperci,* čuvari sibilinskih knjiga). — Kulturu su uopće primili

MeteLwnDigitalLibrary

od Grka i Etruščana (kloaka maxima i hram Jupitera kapitolijskoga).

Gospodari rimske države su *patriciji,* od njih je sastavljen *senat,* koji je u vrijeme kraljeva savjetnik. Patriciji kao cjelina bijahu *„populus Romanus Quiritium"*, koji se isprva dijeli na tri tribusa *(Ramnes, Tities, Luceres);* svaki tribus ima deset *kurija,* svaka kurija više *rodova* (*gens,* svega 300), a svaki rod više srodnih *porodica.* Jednoj porodici ne pripadaju samo otac, žena i djeca nego i oni slobodni posjednici rimski, koji su, izgubivši sav posjed svoj, stajali pod zaštitom oca ili glave takove obitelji ili su kao susjedi pali pod te velike posjednike; on je bio njihov zaštitnik *(patron),* a oni njegovi *klijenti.* Ti klijenti i slobodni naseljenici u Rimu čine *„plebs"*. Samo patriciji uživaju sva građanska prava. Kviriti se sastaju u *komiciju kurijatsku.* Svaki tribus daje 1000 pješaka i 100 konjanika, u svemu 3000 pješaka *(legija)* i 300 konjanika.

Budući da su neprestani ratovi tražili sve više momčadi, to su patriciji uzimali i plebejce u vojsku i to bogatije u prve, siromašnije u stražnje redove. Vojska je prva državna uredba, gdje su bili patriciji i plebejci ravnopravni. To je rodilo novim borbama, jer su plebejci tražili i nešto pravâ političkih. Tako započe *staleška borba.* Vojska se dijelila po posjedu na *centurije (satnije).* Bile su u svemu 193 centurije. Svaki posjed i njegov gospodar, bio patricij ili plebejac, uvršten je u jedan tribus (timokratska uredba). Kasnije su se centurije dijelile u *pet razreda.* Po tim su se centurijama i patriciji i plebejci, dakle cio narod, sakupljali u *centurijatskim komicijama,* gdje su se birali činovnici i stvarale znamenite odluke. To je t. zv. *Servijev ustav.* Grad bijaše razdijeljen na 4 tribusa.

509.—30. pr. Is. **Rim kao republika.**

Republici na čelu bijahu *dva konzula,* a za vrijeme opasnosti na pô godine imenovani *diktator.* Konzuli, birani na godinu dana, imadu najvišu sudbenu i vojničku vlast *(imperium);* žrtve prinosi *rex sacrorum.* Senat od 300 članova *(patres conscripti)* postade glavom države, jer je on *stalna oblast.*

Od bezdušnosti patricija, koji su sami uživali sva prava u državi, osiguraju se plebejci g. **471.** „općim štrajkom", iselivši se na Sv. brdo *(Secessio plebis)*. Plebejci dobiše tribune (2, kasnije 10). Tribuni su nepovrijeđeni, te mogu svojim *„veto"* zapriječiti izvršivanje odluka, bacati u zatvor i sazivati plebejce u skupštinu *(comitia tributa)*. Tribunat je privatna uredba. Najteži udarac zada patricijima uređenje *seoskih tribusa* ili *kotara*, jer su njihovi zakupnici postali pravi posjednici; država je naime trebala vojnika. Ličnu slobodu utvrde plebejcima *zakoni dvanaest ploča*, što su ih 450. *decemviri (consulari potestate legibus scribundis)* popisali; oni su temelj rimskom građanskomu pravu.

Socijalnu ravnopravnost dade plebejcima *Kanulejev ženidbeni zakon* od g. 445. (*connubium* među patricijima i plebejcima dopušten). Prvi korak k političkoj ravnopravnosti jest uvedenje *vojničkih tribuna s konzulskom vlašću (444.)*. Tom je zgodom osnovana *cenzura* (435.). Prvu čast, koju postigoše plebejci, jest *kvestura* (409.). Najteže je bilo s *konzulatom*, istom g. **366.** nakon desetgodišnje borbe prihvate patriciji zakone pučkih tribuna *Licinija Stola* i *Lucija Seksta Laterana*, po kojima se imade odsele uvijek birati jedan konzul između plebejaca. Uvedu se nove službe: *pretura* i *kurulski edilitet*. Do 300. godine dobiše plebejci pristup i do ostalih službi *(do edeliteta, diktature, cenzure, preture*, a 300. u svećeničke zborove *pontifika* i *augura.)*. Posvema izjednači oba staleža g. **287.** zakon *Hortensijev*, po kojem su zaključci plebejskih skupština imali vrijednost za cijeli narod. Tom je zgodom po svoj prilici primljen *Valerijev* zakon o prizivu na narod. Rim je demokratska republika, ali s aristokratskom vladom, jer su vladali patriciji i plebejski bogataši.

Iz priča o ratovima sa susjedima može se razabrati, da se Rim borio s *Etruščanima*, *Ekvancima* i *Volščanima*, a pomagali su ga srodni *Latini*, s kojima su sklopili „vječni savez". Među pokorene narode šalju svoje naseljenike, koji ih polatine. Velikoga je boja bilo pod Vejem, koji padne 396.

MetelWinDigitalLibrary

U tom osvajanju smetu ih *Gali,* koji ih do nogu potuku na Aliji g. **386.**, a onda oplijene i zapale Rim. U ratu s *Latinima* (340.—338.) ukinu latinski savez, a u dva rata sa *Samnićanima* (radi *Kapue,* u prvom ih 321. zadesi težak udarac kod *Kaudinskih klanaca*) osiguraju sebi vlast nad srednjom Italijom (290.).

Rat s Tarentom i Pirom **(282.—272.)**. Tarenćani gledahu prijekim okom, kako se rimska vlast širi na jug. Rim je postao gospodar u Turiju i mogao na Jadranskom moru zaprijetiti trgovini njihovoj. Obruživši rimske poslanike, što su tražili zadovoljštinu radi navale na njihovo brodovlje, dadu povod ratu i pozovu *epirskoga kralja Pira* u pomoć. Pir se odazove pozivu Tarenćana i pobijedi (280.) Rimljane kod *Herakleje* (*Cineja* u Rimu), zatim kod *Askula* u Apuliji (*Pirova pobjeda* 279.). Nakon povratka iz Sicilije, gdje je vojevao s Kartažanima, razbije ga *Kurije Dentat* kod *Beneventa* (275.). Pir ostavi Italiju. Tarent pade 272. Rimljani postanu gospodari srednjega i donjega dijela Apeninskoga poluotoka t. j. *Italije* **(266.)**.

Prvi punski rat **(264.—241.)**. Od malene faktorije vinu se Kartaga u 5. v. do središta velike države, koja je u zap. dijelu Sredozemnoga mora imala *monopol* trgovine. Ustav bijaše *plutokratski* (novac vrijedi sve); na čelu su državi dva *sufeta*, koji se biraju svake godine, sa senatom od 28 lica. Cijelu upravu ima vijeće od 104 člana i veliko vijeće. Snaga je države u mornarici. Vojska su plaćenici. S Rimljanima žive u prijateljstvu, dok im se ne sukobe interesi, kad je Rim postao gospodarom južne Italije. Povod ratu dade *Mesana,* gdje su se zavadili *Hijeron* Sirakuski i bivši njegovi plaćenici *Mamertinci.* Na poziv Mamertinaca posjednu Rimljani Mesanu i otmu Kartažanima Agrigent. *G. Duilije* razbije (260.) Kartažane kod Mila (spojni mostovi). *Regul,* isprva sretan u Africi, bude kod Tunesa pobijeđen i zarobljen. Rimljani osvoje Panormo, ali im kod *Drepana* (249.) raspršc Kartažani brodovlje. *Hamilkar Barkas* plijeni iz Sicilije italske obale. *Lutacije Katul* porazi ipak Kartažane kod Egatskih otoka (241.). Nato su

sklopili mir, Rimljani dobiju Siciliju. Kartaga izgubi prevlast na moru. Za plaćeničkoga rata, što je u Kartagi buknuo, posjednu Rimljani *Sardiniju* i *Korsiku* (238.); u ratu s *Ilirima* i *Teutom* (229.—228.) *(braća Korunkaniji)* zavladaju Jadranskim morem, napokon osvoje i sjevernu Italiju (225.—218.).

Drugi punski rat **(218.—201.).** Povod ratu bijaše u Hispaniji, gdje su *Hamilkar Barkas, Hazdrubal* i *Hanibal* osnovali novo carstvo i gdje je Hanibal osvojio Sagunt (219.). Hanibal prijeđe uz silne poteškoće Alpe, pobijedi na Ticinu *P. Kor. Scipiona,* na Trebiji *Tiberija Sempronija* (218.), kod Trazimenskoga jezera *Flaminija* (217.) a *Terencija Vara* i *Em. Paula* kod *Kane* (216.). Sada pristanu uz njega Samnićani, Kampanci, Kapua, donjoitalska plemena, Tarent, Makedonija i Sirakusa. Sirakusu izgubi 212. *(Arhimed),* Kapuu 211. a Tarent 209. U Hispaniji uništi kartaško gospodstvo *P. Kor. Scipion,* osvojivši Kartagenu. Hanibalovu bratu *Hazdrubalu* pođe ipak za rukom, te je doveo pomoćnu vojsku u Italiju, ali izgubi bitku i život na Metauru (207.). *Scipion,* iskrcavši se u Africi, razbije Kartažane dva puta, a najposlije i *Hanibala* kod *Zame* **201.**, kad su ga Kartažani odazvali iz Italije. Mirom predadu Kartažani sav svoj izvanjski posjed pa ratnu mornaricu (osim 10 troveslica) te se obvežu, da će u 50 godina isplatiti 10.000 talenata i da ne će bez dopuštenja rimskoga voditi rata.

Drugi makedonski rat s Filipom III. (prvi je bio 211. do 205.) nastade zato, što se Filip III. kratio napustiti ono, što je egipatskomu kralju oteo. Rat se svršio s pobjedom *Kvinkcija Flaminija* kod Kinoskefale. Filip izgubi sve osim Makedonije **197.** Flaminije proglasi na *istamskim* igrama slobodu svih Grka (196.).

Rat s Antiohom III. (192.—190.), kraljem sirskim, uz koga su pristajali i Etoljani. Nakon pobjeda rimskih kod Termopile i Magnesije mora Antioh odstupiti svu zemlju od Halisa na zapad; nju razdijele Rimljani među Rođane i kralja pergamskoga.

MeteLwinDigitalLibrary

183. † *Hanibal i Scipion.*

Treći makedonski rat (171.—168.). Sin se Filipov *Persej* pripravljao za rat s Rimljanima i dobio je za saveznike Ilire, Epirce i velik dio Grka. *L. Emilije Paulo* porazi ga kod Pidne, a Makedoniju raskomada u četiri republike (168.) *Paulo* povede 1000 talaca iz Grčke u Italiju (među njima i *Polibija*). Rimska vlada omrzne doskora Makedoncima, te pristanu uz nekoga pustolova. Rimljani pretvore Makedoniju u rimsku provinciju (146.). U ratu s Ahejcima, koji su se protiv volje Rimljana zaratili sa Spartancima, razori konzul *Mumije* Korint. Rimljani podvrgnu Grčku pod makedonskoga namjesnika. Tako *propade grčka sloboda* **(146.).**

Treći punski rat **(146.—149.).** Rimljani su tražili izliku, da Kartagu sasvim unište *(Katon),* u čem ih je podupirao *Masinisa. P. Kor. Scipion Emilijan* razori Kartagu **(146.).** Sjeverozapadna Hispanija nikako se nije htjela pokoriti Rimljanima *(Virijat).* Najdulje je odolijevala *Numancija,* koju je isti Scipion pokorio (133.).

Od plebejaca, koji su došli do kurulske časti *(kurulski edilitet, pretura, konzulat),* nastalo je novo *plemstvo po službi,* koje se sa starim patricijskim porodicama stopilo u *nobiles* ili *optimates.* Optimati nastojahu, da samo njihovi članovi opravljaju državne službe. G. 180. postane zakonom, da za svaku službu treba određeni broj godina, i da se smiju samo stalnim redom vršiti (za edilsku čast 37, preturu 40, konzulat 43). Poslije prvoga punskog rata preurede *centurijatske komicije* tako, te je od 35 *tribusa,* što ih je država (zapravo općina) rimska imala, na svaki otpadalo 10 centurija. Tako su imali odlučivati mali posjednici sa sela, ali jer nijesu dolazili u grad, odlučivali su ljudi u gradu. Rimljani su isprva rado podjeljivali građansko pravo saveznicima, poslije drugoga punskog rata prestanu. Sa *saveznicima* postupaju različno. Jednim daju veće sloboštine, drugima manje *(divide et impera).* Porez pobiraju zakupnici, koji su prava pokora za provincije, Italija od 167. ne plaća poreza. Seljaka italskoga unište

latifundije. Širenje latifundija imao je spriječiti t. zv. *agrarni zakon od g. 146.*, po kojem nije nitko smio imati više od 500 jugera državnoga zemljišta. Na društvo djeluje nepovoljno raskoš, što izvana doprije u Rim. Uz optimate razvi se novo *plemstvo po imutku — vitezovi,* koji su se bavili bankarstvom i u državi vodili politiku imperijalističku. Tvorničarstvo učini od maloga obrtnika *proletarca* ili *klijenta,* jer u gospodarstvu i obrtu preotmu mah kao radna sila robovi. Puk se naslađuje *gladijatorskim* i *cirkovskim* igrama. Pod utjecajem *helenizma* uglade se Rimljani, ali helenizam ujedno i rastoči stare priproste običaje i dovede društvo rimsko do materijalizma. Pod utjecajem helenizma rodi se i rimska književnost. Najznamenitiji su *Nevije, Enije,* koji je ispjevao ep *Annales,* i *Katon Stariji* sa svojim djelom *Origines.*

Socijalno pitanje.

Reforme braće Grakha **(133.—121.).** Dosadašnji je ustav rimski dostajao za Italiju, ali nije bio za državu, koja je segla preko granica Italije pa uništila bogate trgovačke republike Kartagu i Korint i navratila kolanje novca u Rim. Ovdje se doduše nakupi silnoga blaga, ali seljak osiromaši, maloga posjeda nestaje, zemljište prelazi u ruke pojedinaca *(latifundije),* a potom nestaje i oružju dorasloga građanstva, koje je državu tako raširilo. Za te promijenjene socijalne prilike trebalo je reforama, kojima se otimala *nobilitas* ili *optimati,* koji su bili na vlasti, a nijesu je puštali iz ruku. Da bi se riješilo agrarno pitanje, obnovi i proširi *Tiberije Grakho* agrarni zakon: nitko ne smije imati preko 1000 jutara državnoga zemljišta; ostalo se neka u baštinama od 30 jugera dade uz umjerenu zakupninu siromašnim građanima rimskim *(Atalovo blago).* Kad mu se opr'o tribun *Marko Oktavije,* dade ga skinuti. Posebno povjerenstvo od tri lica imalo je taj zakon provesti. Kod ponovnoga izbora za tribuna ubiju ga optimati *(Scipion Nazika* 133.). Brat njegov *Gaj Grakho* protura **123.** kao pučki

MetelWinDigitalLibrary

tribun zakon: *lex frumentaria* (puku se daje žito iz državnih žitnica za polovinu jeftinije nego na trgu), *lex iudiciaria* (sudačka vlast u izvanrednim povjerenstvima prijeđe od senata na vitezove) i *lex agraria* (nove kolonije: *Tarent, Kapua* i *Junonija* na ruševinama Kartage). Zakon o građanskom pravu, što se imalo podijeliti latinskim saveznicima, ne primi puk, podjedno ga optimati istisnu, nuđajući puku više, negoli su mogli izvesti. Kad se radilo o tom, da se opozove zakon o Junoniji, dođe do gungule, u kojoj bude *G. Grakho* nadjačan, te se dade po robu ubiti (121.).

Rimljani urede pokrajinu *Gallia Narbonensis* (**118.**) od zemljišta, što ga oteše Keltima u južnoj Galiji. Tako osiguraše sebi vezu između Italije i Hispanije (118). — *Rat s Jugurtom* radi ubistva *Hijempsala* i *Adherbala* dovrši *Marije*; njegovu legatu *Suli* predade Jugurtu mauretanski kralj *Bokho* (105.). — *U ratu s Cimbrima i Teutonima* (113.—101.) razbiju Cimbri Rimljane kod Noreje (113.) i provale u Galiju, gdje im se pridruže *Teutoni*. Pustošeći jedno vrijeme po Galiji i Hispaniji, namisle provaliti u Italiju, ali *Marije* razbije kod Akve Sekstije (102.) *Teutone*, a kod Vercela (101.) *Cimbre*. Marije kao konzul dopusti, da svaki slobodan građanin može biti pješak. Kako odsada hrli u vojsku siromašan građanin, jer ga vojska hrani, a vojvoda ga poslije službe dariva zemljom, to takva vojska postaje u ruci zapovjednikovoj opasno oruđe, koje najposlije dovede do monarhije. — Kao konzul uguši *Marije* smutnje demagoga *Saturnina* i *Glaucije*, ali izgubi sav ugled (100.).

Saveznički rat (91.—88.). Kad su umorstvom *Liv. Druza*, koji je italskim saveznicima htio ishoditi građansko pravo, saveznici izgubili svaku nadu, da će ikada biti ravnopravni Rimljanima, osnuju sami novu republiku *„Italiku"* s glavnim gradom *„Korfinijem"* pa je urede po uzoru rimskom (dva konzula, pretori i birani senat od 500 članova). Rimljani svladaju ustanak, ali podijele svim slobodnim Italcima *rimsko građansko pravo*. Rimsko građansko pravo (jer se uredovalo

latinski) učini od različnih narodića italskih jedan narod s *latinskim* jezikom.

Prvi građanski rat **(88.—82.)**. Senat povjeri Suli zapovjedništvo u ratu s *Mitradatom*. Da bi skršio moć optimata, protura pučki tribun *P. Sulp. Rufo* prijedlog, da se novi rimski građani uvrste u svih 35 tribusa (a ne samo u 8), a onda postigne, te se Suli zapovjedništvo u ratu s Mitradatom oduzelo i predalo Mariju. Ali Sula razbi čete *Marijeve*, i zauze Rim. Pošavši na Mitradata dopusti, da izaberu vođu demokrata *L. Kor. Cinu* za konzula. *Cina* pozove *Marija* natrag te ga imenuje za druga u konzulatu. Strahovlada u Rimu. *Marije* umre 86., a *Cina* 84.

Prvi rat s Mitradatom **(88.—85.)**. Pobjedama kod Heroneje i Orhomena (85.) pa brodovljem prisili Sula *Mitradata* na mir u *Dardanu*, zatim se vrati u Italiju, pobijedi demokrate i uništi ih zajedno sa saveznicima Samnićanima u bici kod Kolinskih vrata (82.). Nato uništi kao diktator **(82.—79.)** *proskripcijama* protivnike svoje i vrati vladu senata (optimata), oslabivši tribunat i tribunsku skupštinu, ali *rat sa Sertorijem* (80.—72.), što ga Pompej svrši istom poslije umorstva Sertorijeva, zatim *buna gladijatora i robova* (73.—71.), — uguši je *M. Licinije Kraso* — pokaza, da senat nije znao svoju obnovljenu vlast zadržati.

G. 70. ukinu *Pompej i Kras* Suline reforme, dašto pod cijenu, da im demokratska stranka pomogne do konzulata, jer im to senat nije htio dati (Pompej nije doonda opravljao nijednu konzulsku čast). Tri godine kasnije istakne se Pompej u *ratu s gusarima* **67.**, što ga je za tri mjeseca dovršio.

Treći rat s Mitradatom **(74.—64.)** — drugi je bio 83.—81, — plane radi Bitinije, koju je posljednji kralj ostavio Rimljanima. *Lukul* pobijedi Mitradata kod Kabire na Liku (72.), a zeta mu armenskoga kralja *Tigrana* kod Tigranocerte i Artaksate, ali ga vojska prisili na povratak. Nato isposluje Pompej, da se njemu preda zapovjedništvo. On potuče Mitradata (66.) na gornjem Eufratu (Tigran se pokori), obori gospodstvo Seleu-

MeteLwnDigitalLibrary

kovića u Siriji (64.), a Palestinu prisili na plaćanje danka. Bitiniju i Siriju pretvori u rimske provincije. *Mitradat* se dade ubiti u Pantikapeju (63.). Za odsutnosti njegove otkrije *Ciceron* i uguši *urotu Katilininu* (63.).

T. zv. prvi trijumvirat **(60.)**. Senat ne htjede izvršiti Pompejevih želja, kad se s istoka vratio. Zato sklopi *Pompej* s *Cezarom* i *Krasom* t. zv. prvi trijumvirat. *Cezar* kao konzul ishodi potvrdu Pompejevim odredbama na istoku i zemljišta njegovim veteranima. Poslije konzulata dobije obje Galije na 5 godina. *Ciceron* prognan (58.). Ohladnjele odnose trijumvira popravi sastanak u *Luki* (56.): Cezaru ostaje Galija za daljih 5 godina, a *Pompej* i *Kras* postanu konzuli. Pompej dobije Hispaniju, kamo pošalje svoje legate, a on ostane i nadalje u Rimu; *Krasa* zapadne Sirija (padne kod *Kare* u bici s Partima 53.). Pompej pristane uz optimatsku stranku i postane konzul bez druga (52.). Cezar međutim pokori transalpinsku *Galiju* i stvori sebi ondje jaku i odanu vojsku.

Drugi građanski rat **(49.—45.)** jest borba za vlast između Cezara pa Pompeja i senata, koji zaključi, neka Cezar do 1. srpnja g. 49. raspusti vojsku. Cezar to ne htjede, već prijeđe preko *Rubikona*. Pompej uzmakne u Brundizij, a odande u Grčku. Cezar porazi Pompejeve legate u Hispaniji kod *Ilerde*, a Pompeja kod *Farsala* **(48.)**. Pompeja ubiju u Egiptu. Cezar uguši bunu u Egiptu, postavi *Kleopatru* za kraljicu i potuče Mitradatova sina Farnaka kod Zele (47.). Svladavši Pompejevce kod *Tapsa* u Africi (46.) i *Munde* u Hispaniji (45.), postane samovladar.

Cezar postane dosmrtni *diktator, konzul, cenzor* i *tribun* i dobije razne povlasti i počasti. Pontifex maximus bio je otprije. Tako ima cijelu vojničku, građansku i svećeničku vlast. Taj položaj njegov označuje stalni naslov *imperator*. Cezar proglasi opću amnestiju. Republikanskih časti nije mijenjao. Socijalnu nevolju ublaži osnivanjem naseobina, gradnjama i olakšicom u plaćanju dugova. Pokrajine izjednači s

Italijom, porez pobiraju državni činovnici. U senat prima i one, koji nijesu Italci. Uvede jednaku novčanu vrijednost i uredi *koledar (julijanski)*. Usred toga rada umore ga 15. ožujka g. **44.** nezadovoljni plebejski optimati.

Nećak i baštinik Cezarov *Oktavijan* pobijedi s konzulima *Hircijem* i *Panzom* Antonija, koji je svu vlast htio da prisvoji, kod Mutine (Ciceronovi *Filipski govori),* gdje su oba konzula pala. Senat htjede *Oktavijana* izigrati, ali on sklopi s *Antonijem* i *Lepidom*

(drugi) trijumvirat **(43.)**. Proskripcije. Smrt Ciceronova. Trijumviri razbiju dva puta republikance kod *Filipa* (g. 42. *Kasije* i *Brut* ubiju se sami) i razdijele državu među se: *Antonije* dobije istok i ode u Egipat, *Oktavijan* zapad, a *Lepid* Afriku. Oktavijanova sestra Oktavija pođe za Antonija.

Kad su poslije pobjede, što je izvojšti *Agripa* nad *Sekstom Pompejem* kod Mila (36.), ostavile legije Lepidove svoga gospodara, izgubi Lepid Afriku, te umre kao pontifex maximus u Circeju. Nezadovoljstvo naroda rimskoga radi Antonijeva gospodarenja na istoku upotrijebi Oktavijan, te navijesti rat Kleopatri.

Agripa pobijedi **(31.)** *Antonija* i *Kleopatru* u pomorskoj bici kod Akcija. Antonije se ubije, a za njim i Kleopatra. Egipat postane rimskom provincijom **(30.)**, a Oktavijan zavlada državom kao samovladar. Monarhija spase državu rimsku od posvemašnjega rasula, povrati joj nakon 100-godišnjega rata mir i osigura miran razvitak i blagostanje.

Rim za careva.

30. pr. Is. do propasti zapadnorimskoga carstva 476. po Is.

30. pr. Is. — 14. po Is. Oktavijan, od g. 27. August. Po imenu postoji republika i dalje, biraju se konzuli, sastaje se senat i komicija i t. d. Senat ga imenuje prokonzulom na 10 godina (potom i zapovjednikom rimske vojske); usto će

MeteLwinDigitalLibrary

ga kroz ono 10 godina birati konzulom. Za taj osobiti položaj njegov dadu mu naslov *princeps* (u Rimu je kao konzul republikanski činovnik, u provincijama kao prokonzul neograničeni gospodar); dalje ima vlast tribunsku (pravo predlagati zakone, intercedirati i nepovredljivost), naslov imperator i pravo odlučivati o miru i ratu; popunjuje senat, imenuje porotnike i kuje novac; poslije smrti Lepidove je i pontifex maximus. Provincije se dijele na senatske i Augustove *(dijarhija)*. Senatskim provincijama upravljaju prokonzuli, carskim *legati Augusti pro praetore*. Činovništvo dobiva stalnu plaću. Nove službe: *prefekt grada Rima, prefekt pretorijanaca, prefekt noćne straže i prefekt žitarstva*. Osobito je nastojao oko blagostanja provincija; da bi ih pravedno oporezivao, uredi *katastar*. Dohoci idu u carsku i senatsku blagajnicu. Vojske (u svemu 25 legija) je premalo. U Italiji je samo tjelesna straža — *pretorijanci*.

Na istóku je granica *Eufrat*, na sjeveru, gdje je osvojio *Reciju, Norik, Panoniju i Meziju*, Dunav (15. pr. Is.). Da učini prema Germaniji granicom Weseru, osnuje Tiberije novo namjesništvo među Rajnom i Weserom, ali ga August opet napusti iza poraza *Varova* u Teutoburškoj šumi (9. po Is. — *Arminije)*. Tiberije uguši ustanak Ilira i uredi provinciju *Dalmaciju*.

Zlatni vijek rimske literature. Zaštitnik literature *Mecenat*. Filozofijom se bavi *Ciceron*. Pjesnici: *Vergilije, Ovidije, Horacije, Tibul, Propercije*. Povjesničari: *Cezar, Salustije, Kornelije Nepos, Trogo Pompej* i *Livije;* grčki su pisali *Diodor* iz Sicilije, *Dionisije* iz Halikarnasa i *Strabon*. Od građevina znamenit je *Panteon*.

Carevi iz Klaudijeve kuće (**14.** po Is. — **68.**).

Tiberije (14.—37.) bijaše mučaljiv, nepovjerljiv; izdajstvo prefekta pretorijanskoga *Sejana* učini ga okrutnim (uvrede veličanstva), s čega je trpjela najviše njegova okolina, ali on je savjestan vladar, koji ispunja strogo svoje dužnosti, za njega

je uprava provincija upravo uzorna. Broji se među najbolje vladare.

Isus Krist osnuje kršćanstvo.

Gaj Cezar Kaligula (37.—41.), sin *Germanikov,* isprva blag a onda opak, rastrošan i sulud. Njega ubiju pretorijanci i podignu na prijestolje brata Germanikova

Tiberija Klaudija (41.—54.). On daruje svakomu pretorijancu 2000 kruna; pretorijanci drže odsada, da su oni zvani dizati i skidati careve. *(Mesalina i Agripina).* Zauzeta bi Mauretanija i južni dio Britanije. Naslijedi ga posinak njegov

Neron (54.—68.). U početku vlada dobro, a onda je hirovit, okrutan, pogubi *Britanika* (sina Klaudijeva), majku *Agripinu,* ženu *Oktaviju i Seneku.* Požar Rima (64.) i *prvi progon kršćana.* Legije u Hispaniji proglase carem *Galbu,* ali ga doskora ubiju pretorijanci.

Sirske legije podignu na prijesto *Tita Flavija Vespazijana* (69.—79.). Vespazijan uredi državu, sagradi *kolosej,* a sin mu Tit razori Jerusalem (70. — *dijaspora).* Ustanak *Batavaca* uguši *Tit,* izvrstan vladar (79.—81.). Vezuv zasu Herkulan, Pompej i Stabij. Titov brat *Domicijan* (81.—96.) brine se za blagostanje provincija, posljednje tri godine je strašan krvnik *(dominus et deus). Agrikola* osvoji dio Škotske. U ratu s Dačanima bijaše Domicijan slabe sreće.

S *Kokcejem Nervom* (96.—98.) počinje se sretno doba. On posini Hispanca Trajana **(98.—117.),** najvrlijega rimskog vladara. Trajan osvoji Daciju, Armeniju, Mesopotamniju, Asiriju i Nubiju. Za njega je rimska država imala najveći opseg 6,000.000 km^2, 60—70 milijuna stanovnika. Rim ukrasi hramovima, slavolucima, trijemovima, novim forom (Trajanov stup), diže u Italiji ratarstvo, u Galiji sadi vinovu lozu i maslinu.

Publije Elije Hadrijan **(117.—138.).** Kako bijaše miroljubiv, odstupi Partima svu zemlju onkraj Eufrata pa posveti svu brigu državi, uredi sudstvo *(vječni edikt),* posagradi hra-

MeteLwinDigitalLibrary

move, mostove, vodovode, spomenike *(moles Hadriani).* Ustanak se *Židova* uguši (135.). Njegovim stopama pođe i

Tit Antonin Pio (138.—161.), vrlo jednostavan i štedljiv vladar. Posinak njegov

Marko Aurelije (161.—180.) spada među najbolje vladare, dok je njegov suvladar *Ver* (161.—169.) nevrijedan vladar. M. Aurelije prinudi Markomane i Kvade na mir i naseli mnoštvo Germana u zemlji rimskoj. Na istoku dovrši rat s Partima.

Kulturne prilike. Država ima dva obilježja: *latinsko* na zapadu, *grčko* na istoku. *Princeps* kupi polagano svu vlast u svojim rukama. *Senat* ima zakonodavstvo, vrhovno sudstvo; izbor činovnika (od vremena Tiberijeva). Komicija se ne saziva. Provincije cvatu, gradovi njihovi su uređeni na rimsku. Središte uprave jest u Rimu *(financijalni činovnici i dvorska kancelarija).* Za careva poče se širiti kršćanstvo. Kršćani se sjedinjuju u *kolegije,* članove pokapaju u katakombama; jer dolaze u opreku s vjerom državnom, proganjaju ih. Carstvo stvori *kmetove (coloni)* i zakupnike, jer nema dosta roblja. Raskoš preotima mah. Mirniji je život u provincijama. — Filozof *Seneka;* pjesnici: *Lukan, Juvenal, Marcijal;* pisac romana *Petronije.* Književnu poslanicu u prozi stvara *Plinije Mlađi;* povjesničari su: *Kurcije Rufo, Tacit i Svetonije;* grčki pišu *Plutarh, Arijan i Josip Flavije.* Geograf je *Ptolomej,* osnivač geocentričkoga sustava, a enciklopedist *Plinije Stariji.* Od stručne knjige osobito je napredovala *pravna.* — U graditeljstvu se stvara *rimska glavica* (komposit — kapitel). Najznatnija je građevina *kolosej.* Originalnoga rimskog kiparstva nema. *Pax romana* (rimski mir) sigura blagostanje, osobito u provincijama. Kako nema dosta robova, diže se i obrt. Trgovinom se bavi viteški stalež, oni su vrsni novčari. Rim živi od uvozne trgovine. Trgovinu potpomažu dobre ceste, pošta; smeta joj carina.

Vojnička anarhija **(180.—284.).** S nevaljalim sinom *M. Aurelija Komodom* poče država s domaćih borba propa-

dati. Od Komoda do Dioklecijana t. j. od 180.—284. vladala su 22 vladara. Na državu navaljuju Germani *(Alemani, Franci, Sasi, Goti)* i nova perzijska država *Sasonovića* (226.).

Septimije Sever (193.—211.), osnivač vojničke despocije, ukine pretorijance. Sin njegov *Karakala* (211.—217.) podijeli svim slobodnim ljudima u većim gradovima građansko pravo. *Aleksandar Sever* (222.—235.) vojuje s novom perzijskom državom *Sasanovića. Aurelijan* (270.—275.) uništi palmirsku državu *Zenobijinu,* a *Gotima* prepusti Daciju. Poslije smrti *Srijemca Proba* (282.) nastanu opet smutnje, koje dokrajči

Dioklecijan (284.—305.). On uze za suvladara *Maksimijana* kao augusta, a *Galerija* i *Konstancija Hlora* kao cezare. Dioklecijan uvede apsolutnu vladavinu. On odijeli vojničku vlast od civilne, ukine dosadašnje uređenje provincija, te ih zajedno s Italijom, koja gubi svoje povlastice, razdijeli u 96 novih pokrajina. Više pokrajina čini dijecezu; ima ih 12, a po tri dijeceze čine prefekturu. Budući da se uprava odijelila od vojništva, treba više činovništva, od kojega se traži juridička obrazovanost: razvrstano je u činove. Veći troškovi iziskuju veće poreze, a to dovede do gospodarske krize; tomu htjede doskočiti maksimalnim cjenikom. Sretan je u ratu s Perzijancima. *Progon kršćana (303.).* Augusti se zahvale 305. Dioklecijan se povuče u Salonu, gdje umre 313.

Od g. 305.—313. bore se među sobom razni augusti, dok ne ostanu *Konstantin* i *Licinije* koji *milanskim ediktom* **(313.)** dadu kršćanima slobodu ispovijedanja vjere. Napokon svlada Licinija (323.) Konstantin Veliki (323.—337.). Za njegova vladanja osudi prvi crkveni sabor u Nikeji (325.) *Arijevu nauku.* Konstantin dovrši Dioklecijanove reforme; on zadrži 4 prefekture, svakoj postavi na čelo po jednoga prefekta. Cijela se uprava stječe u carevim rukama, s činovnicima opći preko svojih dostojanstvenika (sedam na broj). Konstantin dade popisati sav kolik posjed, da odredi zemlja-

MeteLwinDigitalLibrary

rinu; taj se popis *(indictio)* ponavlja svakih 15 godina. Stalnom novčanom jedinicom načini *solidus*. Nova mu je prijestolnica Bizant. Državu razdijele sinovi njegovi. Najposlije zavlada *Julijan Apostat* (361.—363.), koji uzalud nastoji uskrsnuti poganstvo. Drugi nasljednik njegov *Valentinijan I.* (364.—375.) zadrži zapad, a istok ustupi svomu bratu *Valentu I.* (364.—378.).

Početak seobe naroda.

Huni, narod uralsko-altajskoga roda, prijeđu g. **375.** Volgu i pritijesne *istočne Gote,* a oni opet *zapadne Gote,* koji prijeđu preko Dunava i prihvate kršćansku vjeru po Arijevu nauku *(Ulfila* prevede Sveto Pismo). Oni potuku cara Valenta kod Drinopolja 378., car izdahne poslije bitke. Po smrti Valentovoj obrani vojvoda *Teodosije* istočni dio carstva od Gota, davši im plaću i sijela u Meziji i Trakiji, na što mu suvladar Valentov (sin Valentinijana I.) *Gracijan* povjeri vladu nad istokom (379.—395.). Teodosije istisne *arijanizam,* proglasivši *katoličku vjeru* državnom (380.). Tako vrati na istoku jedinstvo u vjeri, samo Germani ostaju i nadalje odani arijanizmu. Poslije smrti sinova Valtinijana I. sjedini

Teodosije (394.—395.) čitavu državu pod svojom vlašću, ali je opet razdijeli na istočnu polovicu, koju dobije njegov stariji sin *Arkadije,* i zapadnu, koju primi

Honorije s prijestolnicom Ravenom. Zapadnogotski kralj Alarih provali u Italiju, ali ga *Stiliko* suzbije (403.); bolje ne prođu ni *Vandali, Svevi* i *Burgundi,* kad su u Italiju prodrli (406.). Nato osnuju *salijski Franci* u Galiji svoju državu Franačku, *Burgundi* Burgundsku, a *Vandali, Svevi* i *Alani* nastane se u Hispaniji. *Alarih* provali u Italiju i oplijeni Rim (410.). Iza njegove smrti (pokopan u Buzentu kod Cosenze) oženi se nasljednik njegov *Ataulf* Honorijevom sestrom *Placidijom* i povede zapadne Gote u Galiju. Ataulfov nasljednik *Valija* osvoji velik dio Hispanije i osnuje *Tolosatsku državu.* G. 531. postade ta država izbornom, ali propadaše s unutrašnje nesloge (711.).

Za *Valentinijana III.* osvoje *Vandali* pod Geiserihom *Afriku* **(429.)**, a *Angli* i *Sasi* Britaniju **(445.)** te utemelje kasnije 7 kraljevina. Zapadni Goti i Rimljani poraze *Atilu* na Katalaunskom polju (451.). Atila provali zatim u Italiju, da osvoji Rim; usput razori Akvileju, ali od Rima ga odvrati papa *Leon I.* i pomor u vojsci. *Atila † 453.* Njegova se država raspadne. Istočni se Goti oslobode. U isto vrijeme (455.) oplijeni Geiserih s Vandalima Rim. Iza umorstva *Valentinijana III.* namještaju i skidaju germanski plaćenici careve, dok ne svrgne Odoakar posljednjega cara *Romula Augustula,* pa se zatim proglasi kraljem Germana u Italiji **476.**

Kulturne prilike. U poganstvu vlada *sinkretizam,* dok je kršćanstvo unatoč *progonstvu* i *herezijama* prevladalo. Vladar je apsolutni gospodar, činovništvo je nevaljalo. Žiteljstvo je za $1/3$ palo. Gospodarska je nevolja tolika, te su obrtnička udruženja morala jamčiti za porez, a u gradovima dekurioni (senat). — U filozofiji se ističe *novi platonizam,* u povijesti *Amijan Marcelin* i *Kasije Dion* (grč.). Lijepo je procvala kršćanska knjiga *(Tertulijan, Ciprijan, Laktancije). Hijeronim* uredi Sv. Pismo *(Vulgata),* a *Augustin* napisa djelo *De civitate Dei.* — Graditeljstvo poda *Karakaline* i *Dioklecijanove terme* i *Dioklecijanovu palaču.* Kršćani grade crkve. Obrt zatre država, uvedavši monopol na neke rukotvorine (oružje, limenu i lanenu robu). Gospodarske prilike su bolje na istoku.

Germani.

U vrijeme Kristovo stanuju Germani istočno od Rajne sve preko donje Visle pa od Dunava na sjever do u Skandinaviju. Dijele se na istočnu, (sjevernu) i zapadnu skupinu. Bogovi su im *Wuotan, Zio* i *Donar (Thor), Nerthus, Freya* i *Hel.* Svećenici ne čine kaste. Podijeljeni su na plemena, pleme na župe *(gau),* župe na općine, koje čini po jedan rod *(Sippe).* Rod stanuje u selima *(Gewanndorf)* i zaseocima. Državne poslove opravlja narodna skupština ili zbor *(Landding)* na *Dingstattu* ili *Malstattu,* u redovnim i vanrednim zborovima. Gla-

vari su principes *(Fürst)*, vojvode *(Herzog)* i kralj. Kraljevsku vlast ograničuje skupština. Uz Landding imamo župsku skupštinu *(Gerichtsding)*. *Fehde*. Krvna osveta i krvnina. Narodna vojska i družine. Narod čine slobodni ljudi *(die Freien* i *Atelinge)*, a služe im robovi; prijelaz k robovima čine slobodnjaci. Bave se stočarstvom i ratarstvom. Polja su isprva zajedničko vlasništvo *(Feldgemeinschaft)*, kasnije privatno, ali općinska je *marka*. Svi moraju sijati u isto vrijeme i jednako žito. Žena se štuje. Sele se radi prevelikoga broja naroda. Polagano stvaraju saveze: *alemanski, franački, saski, langobardski* i *gotski*.

II. Srednji vijek (375.—1492.).

Prvo doba: od seobe naroda (375.) do Karlovića u Franačkoj (751.).

Istočnogotska i langobardska država.

Odoakru ote državu ist. gotski kralj Teoderih (493.—526.), koji je raširio svoju vlast i preko granica Italije. Uzalud je nastojao izgladiti vjerske opreke između Gota i Rimljana dizanjem poljodjelstva, obrta, trgovine, gradnjama, podupiranjem znanosti; mržnja između Italaca i istočnih Gota ipak ne prestade. Poslije njegove smrti poče država radi unutrašnjih razmirica naglo propadati, što upotrijebi Justinijan I., te njegovi vojvode *Belizar* i *Narses* unište u ratovima 535.—555. državu ist. Gota. Bizantu ostade Italija samo od g. 555.—568., a upravlja njome eksarh u Raveni. G. 568. osnuje u sjevernoj Italiji Alboin državu langobardsku s prijestolnicom *Pavijom* i pokori velik dio srednje Italije osim eksarhata ravenskoga. Pod unukom Alboinovim *Autarisom* prime Langobardi katoličku vjeru i romaniziraju se. Langobardsku država uništi *Karlo Veliki* **(774.)**.

Franačka država.

Franačku državu utemelji *Klodoveg* (481.—511.), sjedinivši sva franačka plemena i zauzevši ostatak rimske Galije. Iza pobjede nad *Alemanima* primi *sv. krst.* Klodoveg raširi državu i prema jugu, potisnuvši zapadne Gote gotovo iz cijele južne Galije. Poslije smrti Klodovegove poče se država komadati *(Austrazija, Neustrija* i *Burgundija)* i propadati poradi domaćih nemira *(Fredegunda* i *Brunhilda),* dok napokon ne zadobiju svu vlast *majordomi.* Majordom *Karlo Martel* porazi Arape kod Toursa i Poitiersa (732.), a sin njegov *Pipin Mali* zatvori posljednjega *Merojevića* u samostan pa se sam zakralji g. **751.**

Kralj postaje neograničenim vladarom. Najviši su činovnici *seneschalk, truchsess, marschal, schenk, komornik, pfalzgraf (palatin), kancelar* i *majordom.* Gauima na čelu je *grof,* satnijama *satnici. Vojvoda* je nad više župa, usto su na istoku *plemenski vojvode.* Uz župski sud ima i dvorski. Sudi se po običajnom pravu *(leges barbarorum).* Vojska je *Heerbann.* Kad je Klodoveg Galiju zauzeo, zadržao je dobrani dio zemlje za se, ostalo je razdijelio među družinu kao slobodan posjed *alodij.* Crkva je na molbu davala svoj posjed na uživanje. To je *precaria* ili *beneficium.* I kralj i alodijalci davali bi od svoga posjeda pojedinim ljudima na doživotno uživanje takav *beneficium*; onaj, koji bi ga primio, zvao bi se *vazal,* a koji bi ga dao *senior.* Karlo Matel uze jedan dio posjeda crkvi, te ga dade kao *leno* seniorima, da mu služe kao konjanici, i to se leno kasnije zove *feud.* Leno uživa do smrti. To je temelj l e n s k o m i l i f e u d a l n o m s u s t a v u. Lenom su također *regalia* (mostarina, cestarina, kovanje novca i t. d.). Kralj oslobađa crkvu, a i svjetovnjake, javnih tereta *(imuniteti).* Plemstvo po službi. Kmetovi. Plaćanje u naravi. Vazal bi primio neke obveze, osobito da služi vojsci.

Istočnorimsko carstvo.

Istočno se carstvo održalo zdravijim prilikama gospodarskim, izvrsnom vojskom, organizovanim činovništvom, pre-

MeteLwinDigitalLibrary

predenom diplomacijom i čvrstim položajem glavnoga grada. Razdiru je vjerske strasti. Nasljednici Teodosija Velikoga samo se novcem otmu navalama Germana i Huna. Državu opet podigne do velike moći i ugleda *Justinijan* (527.—565.), koji htjede obnoviti neograničenu vlast carsku i pridobiti pokrajine rimske na zapadu. Prvih godina uguši opasnu bunu „*Nika*". Tom zgodom provede apsolutizam. Poslije sruši *Belizar* vandalsku (534.), a *Narses* istočnogotsku državu u Italiji (555.); k tomu osvoji južnu i jugoistočnu obalu Hispanije i Krima. Ipak ne uspije svagdje. Protiv Slavena, Bugara i Avara podigne na Dunavu tvrđice, a Perzijanci mu za novac čuvaju Kaspijska vrata od Huna. Grozničavu radinost razvije u unutrašnjoj politici, stvori zakonik *Corpus iuris civilis romani*, crkvu skuči sasvim pod državnu vlast, diže i popravlja gradove, ceste i crkve. Trebajući mnogo novaca nastojaše ga steći raznim sredstvima; to pa ratovi, potresi, kuga istroše snagu državnu. Poslije Justinijana propada država koje s navala vanjskih neprijatelja, koje s unutrašnjih vjerskih raspra *(monofisiti, monoteleti)*. Ona izgubi Hispaniju, onda Italiju (osim eksarhata ravenskoga), za Heraklija (610.—641.) otmu Arapi Palestinu, Siriju, Egipat. Bolji dani nastanu za *Leona III.* od *sirske dinastije* (**717.—867.**); on učini granicom prema Arapima *Taur*. Od zakonika Justinijanova izda izvadak *Ekloge*, *seljačkim zakonom* dade ličnu slobodu seljacima te provede u financijama, vojsci i upravi potpunu centralizaciju. S *kipoborstvom* uvali zemlju u silnu nevolju, doskoči joj carica *Teodora* (842.).

Kulturne prilike. *Bizantinac* je kulturni pojam (stapanje elemenata grčke, rimske, istočne i kršćanske prosvjete). Država se pomlađuje asimilacijom barbarskih elemenata. Carska je vlast ličila vlasti orijentalnih despota. U vojsci prevladavaju isprva barbari, a onda domaći svijet sa vojničkih lena. Država je očuvala novčano gospodarstvo, Carigrad je središte trgovačko i industrijalno. U umjetnosti se razvi bizantski slog *(Aja Sofija)*.

Slaveni.

Vinidi, Anti, Slaveni. Pradomovina njihova je oko Pripjeta i srednjega Dnjepra. *Autohtonisti.* Seoba na zapad i jug od konca 2. do polovice 6. vijeka. Oni Slaveni, što su se naselili na srednjem Dunavu, padnu pod avarsko gospodstvo. Na čas ih oslobodi *Samo* (627.—658.) i osnuje prvu slavensku državu sa središtem u Češkoj, te je sretno obrani od Franaka (630.).

Iz pradomovine svoje raseliše se Slaveni na zapad, jug i sjeveroistok. Prema tomu se i dijele na sjeverozapadne: *Polapske Slavene* (Ljutice, Bodrice i Lužičke Srbe), *Poljake* i *Čehe*; na južne: *Slovence, Panonske Slovene, Hrvate, Srbe* i *Bugare*; na sjeveroistočne: *Ruse.*

Praslavenska je kultura siromašna i pod utjecajem jugozapada i jugoistoka. Nastariji su Slaveni lovci, pčelari, ratari i stočari, stanuju u kućama od drva, pletera i gline; hrane se mesom, voćem, hljebom, piju medovinu i pivo. Slaveni su rascjepani na plemena. U najstarije se doba raspadaju Slaveni na mnogobrojna manja plemena.

U vjeri se zrcali osnovno načelo arijske vjere — borba između svijetlih i tamnih prirodnih sila. Glavni su bogovi *Perun, Svarog* (djeca Svarogova *Sunce* ili *Daždbog* i *Oganj), Volos, Stribog, Vesna, Morana,* u Polapskih Slavena *Svetovit, Triglav, Radigost;* niži su bogovi vile, divovi, vukodlaci i bijesovi. Hramova osim u Polapskih Slavena nema; glavne su svetkovine u svezi s godišnjim mijenama (kolęda, kupalo). Vjeruju u neumrlost duše, koja poslije smrti dolazi u *raj.*

Slaveni spaljuju isprva mrtvace, kasnije ih zakapaju; nad grobom dižu mogilu, čine *triznu* (bojne igre) i *daću* ili *stravu* (gozba, danas karmine). Život se osniva na zadružnom temelju. U zadruzi ili kući su najbliži rođaci po krvi i imaju zajednički imutak. Više zadruga čini bratstvo ili rod, a više bratstva pleme; kraj, što ga jedno pleme nastava, zove se župa. Glava je zadruzi domaćin, bratstvu starješina ili čelnik. Usred župe je grad. Tu je sudio županski sud.

MeteLwnDigital LIBRARY

Sudilo se po običajnom pravu; krivnja se dokazuje božjim sudom, dvobojem, sokom i svodom; kazni se globom i smrću. — Budući da im je oružje slabije od neprijateljskoga, koriste se u ratu lukavštinom. Ubrzo se upoznadu s umjetnim načinom vojevanja; spretni su u gradnji raznih sprava, mostova i lađa. Znadu biti okrutni i nemilosrdni. Od žita siju najviše proso i raž. Novac je stoka i kože. Zarana počinju šume krčiti. Sela im imadu obično oblik potkove ili kruga; u brdovitu je kraju selo rasijano, a uz cestu i rijeku nanizano. Sijelo jedne obitelji je dvor (kuća, dvorište i gospodarske zgrade). Rado se kupaju.

Premda su Slaveni demokrati, ipak su se tijekom vremena počeli razlikovati bojari od smerda i roba. Gostoljubivi su i vole glazbu. U običaju je monogamija, a ima i poligamije. Pisci ističu vjernost žena. Žena se visoko cijeni. Od obiteljskih se slava slavi porod i postrižnja.

Arapi.

Razrožna arapska plemena, koja su obožavala zvijezde, sjedini *Muhamed*, davši im vjeru *islam:* Nema Boga do Boga, a Muhamed mu je prorok. S vjerom im ulije i disciplinu. To pa fatalizam vrelo su uspjesima islama. Nemajući u Meki uspjeha iseli se **622.** u Jathrib *(Hidžret).* 630. osvoji Meku te je proglasi svetim gradom. Nauku njegovu sakupiše u *koranu.* Kasnije popišu i ono, što je predaja ili *suna* o Muhamedu pripovijedala (suniti), tomu se opru šijiti. Muhamed † **632.** Nasljednici njegovi kalifi: *Abu-Bekr* osvoji Mesopotamiju i dio Sirije, *Omar* (634.–644.) ostatak Sirije s Palestinom, Perziju, Egipat i Tripolis. Omar je osnivač svjetske vlasti arapske. Poslije *Otmana* i *Alije,* zeta Muhamedova, osnuje Muavija vladu Omejevića (661.—750.). Za Omejevića se arapska država najvećma raširi (oko 10 milijuna km^2). Stere se od Inda do u Hispaniju, gdje je *Tarik zapadne Gote* razbio na Vadi Beka kod Xeres de la Frontera (711.). Navalu na Franačku odbije Karlo Martel. Svladavši *Abul Abas* posljednjega Ome-

jevića *Mervana II.* (750.) dade pogubiti sve Omejeviće, jedini se *Abdarrahman* spase i osnuje samostalnu državu u Španiji (756.). Odsada nema više u islamu političkoga jedinstva.

Crkva.

Od crkvenih metropolita poraste osobito ugled biskupu rimskomu, koji se od 4. vijeka zove *papa*. On ima *prvenstvo* među svima. Znatan korak k samostalnosti njegovoj je prijenos carske prijestolnice u Bizant. Odsada se on brine za sigurnost Rima. Papa *Leo I. Veliki* traži, da stolica sv. Petra vlada svom kolikom crkvom. Njegove ideje prihvati papa *Gregorije I. Veliki* (590.—604.), prvenstvo mu priznadu svi zapadni narodi; on učini Rim duševnim središtem kršćanske Evrope. Po njegovu nastojanju prijeđoše Langobardi i zapadni Goti na katoličku vjeru; uredi crkveno pjevanje (gregorijanski koral), pobrinu se za pokrštenje Anglosasa. — Političku samostalnost steče crkva u 8. v. To se dogodi za pape *Gregorija II.* (715.—731.); izjavivši se protiv kipoborstva predobi za sebe rimski puk, koji ustade na carske odredbe, te sva vladalačka vlast prijeđe u ruke papine. Ugledu i vlasti papinskoj služi monaštvo; pape ga upotrebljavaju za misionarstvo. (*Sv. Bonifacije*, apostol njemački). — Zarana se pokazaše neke razlike između istočne i zapadne crkve (*celibat*, sv. *pričest*).

Drugo doba: od Karlovića u Franačkoj do krstaških vojna (751.—1096.).

Franačka država.

Pipin Mali (751.—768.) ote langobardskomu kralju *Aistulfu* Romagnu i Pentatopolu i darova je papi (756. — *patrimonium s. Petri*). To je zametak papinskoj državi.

Karlo Veliki (768.—814., brat *Karlman* 768.—771.). Saski ratovi (772.—804.). G. 774. pokori langobardskoga kralja *Deziderija*, prozove se langobardskim kraljem, a državu sjedini s Franačkom (776.). Rat s Arapima u Španiji 778. (Rolan-

MetelwinDigital LIBRARY

dova smrt). Iste godine priklopi Bavarsku (vojvoda Tasilo † u samostanu). U borbi s Avarima (791.—799.) utemelji furlansku i istočnu marku. **800.** okruni ga *Leon III.* u *Rimu* za cara. U ratu s *Dancima* i *Slavenima* prisili *Čehe* na plaćanje danka (805.).

Unutrašnje prilike. Carska je oblast neograničena. Državni sabor prima samo odluke njegove. *Capitularia.* Karlo provede u državi centralizaciju (grofije s grofovima, na čelu markgrofi). Sud je redovit i vanredan, viši je sud kraljevskih poslanika *(missi dominici)* i dvorski sud. — Na vojsku mora svaki slobodan čovjek, koji ima tri lanca zemlje. — Car nema stalne prijestolnice, stanuje s dvorom svojim u palačama *(Pfalz).* Na dvoru nema više majordoma, ali je zato ugled porastao *pfalzgrofu* i *kancelaru.* — Karlo se osobito pobrinuo za duševnu kulturu; dvor mu je središte naučenjaka; diže škole, gradi crkve i palače (u Aachenu). Dohoci su mu carska imanja, koja se velikim dijelom daju u zakup; još uvijek vlada prirodno gospodarstvo, zato je i trgovina slaba; smeta joj zabrana izvoza, carine, neuređeni kamatnjak, a pomaže jedna mjera, jedni utezi i jedan novac za cijelu državu; trgovački su gradovi Marseille i Venecija.

Za slabih nasljednika Karla Velikoga počeše i grofovi dobivenu zemlju i čast držati nasljednom, a sebe vlasnicima zemljišta; dosadašnji dakle upravnik jedne oblasti postade vladaocem njezinim. I beneficije postadoše nasljednima. To pa diobe države, napose dvojako žiteljstvo (romansko i germansko) učine, te se Karlova država raspala.

Sin Karlov *Ljudevit Pobožni* (814.—840.) bori se sa sinovima svojim radi diobe države, a ta se borba svrši istom poslije njegove smrti *verdunskim ugovorom* (**843.**): *Ljudevit Njemački* dobije Njemačku, *Karlo Ćelavi* zapadnu Franačku (Francusku), a najstariji *Lotar I.* Italiju i srednju Franačku do Germanskoga mora, osim toga carsko dostojanstvo. (Borbe s *Normanima*). Država se cijepala i dalje. Poslije smrti sina Lotarova *Lotara II.* razdijele stričevi njegovi *Karlo Će-*

lavi i *Ljudevit Njemački* ugovorom u Mersenu (870.) među se Lotaringiju.

Sin Ljudevita Njemačkoga *Karlo Debeli* sjedini još jedamput cijelu državu 884., ali ga već **887.** svrgnu u *Triburu.* Država se napokon raspadne, a na razvalinama njezinim podiže se pomalo više manjih država, od kojih najposlije ostade *Gornja* i *Donja Burgundija, Njemačka, Francuska* i *Italija.* U Njemačkoj je posljednji Karlović *Ljudevit Dijete* (900.—911.), sin Arnulfov.

U Francuskoj zavlada *grof pariski Odo* (887.—898.), ali protivna stranka podigne Karlovića

Karla IV. Glupoga (893.—923.) Normanski knez *Rollo* dobi Normandiju (912.). Posljednji Karlovići bore se s moćnim vazalima. Posljednjega Karlovića baci u tamnicu gospodar Francije *Hugo Capet* g. **987.** — U Italiji izumre rod Karlovića sa sinovima Lotara I. (875.).

Njemačka.

Poslije kratke vlade *Konrada I. Franačkoga* izaberu saskoga vojvodu *Henrika I* (919.—936.) za kralja. On je osnivač saske dinastije **(919.—1024.)** i njemačke države. Polapskim Slavenima otme Branibor, Čehe prisili na plaćanje danka i potuče Madžare, kad su provalili u Sasku (933.).

Oton I. Veliki (936.—973.) ojača kraljevsku vlast. Da bi premoć vojvoda, koji su se protiv njega bunili, skršio, postavi za vojvode rođake svoje, falačkim grofovima preda upravu državnih dobara, a biskupima i nadbiskupima dade velika dobra i lena, te su postali državni knezovi. Nadbiskupima imenuje svoje rodake, te tako cijelom državom vlada njegova porodica. *Gero* pritijesni *Polapske Slavene,* a i poljski knez Mječislav prizna njegovo vrhovništvo. Oton pobijedi Madžare na *Leškom polju kod Augsburga* (955.) i obnovi *istočnu marku.* Na prvoj vojni na Italiju prozove se langobardskim kraljem i oženi se *Adelhaidom* (951.). Na drugoj zavlada gornjom i srednjom Italijom; papa *Ivan XII.* okruni

MeteLwinDigitalLibrary

ga g. 962. carskom krunom i tako obnovi zapadni *„Imperium Romanum"*. Malo zatim dobi pravo, da potvrđuje izbor pape. Na trećoj vojni oženi sina Otona s grčkom princesom Teofanom. S gospodstvom u Italiji otvori italskoj kulturi širom vrata u Njemačkoj, ali carevi zbog Italije zanemaruju Njemačku.

Oton II. (973.—983.) uguši bunu bavarskoga vojvode Henrika, otkine od Bavarske Korušku, a *Babenbergovcu Leopoldu* dade istočnu marku. Nesretne borbe s Grcima i Arapima.

Otona III. (983.—1002.) odgajaju majka Teofana, baka Adelhaida i pozniji papa Silvestar II., koji ga oduševi za rimsku kulturu. Osnova, da Rim učini središtem svoje države, ne uspije.

Henrik II. Sveti (1002.—1024.) prisili poljskoga kralja Boleslava Hrabroga, te se odrekao Češke. Tri je vojne vodio na Italiju; na prvoj primi langobardsku, na drugoj carsku krunu („kralj rimski"). Biskupe i opate učini državnim činovnicima.

S *Konradom II.* (1024.—1039.) zavlada u Njemačkoj kuća franačka (1024.—1125.) Konrad II. posta kraljem burgundskim. *Zakonom o nasljedstvu* manjih lena oslabi moć velikih vazala, a sebi nađe novu potporu u *ministerijalcima.*

Henrik III. Crni (1039.—1056.) prisili češkoga kneza Břetislava na pokornost, ugarskoga kralja Petra prinudi, da mu prizna vrhovnu vlast, a to učini i Poljska. Za njega steče Njemačka najveći opseg, a kralj najveću moć *(centralizacija).* U Njemačkoj urede zemaljski mir. Shizmu, što se u Italiji javila, ukine, te je sam imenovao pape. Za nasljednika njegova *Henrika IV.* (1056.—1106.) bukne borba *za investituru.*

Iz t. zv. *Pseudoisidorovih dekretalija* počelo se izvoditi, da je crkva nezavisna o državi, napokon da je nad državom, ali je opet i sama crkva mnogo trpjela od feudalizma, koji se i u crkvenu državu zavukao, te slobodni izbor papa uništio. To nije nimalo pogodovalo stezi crkvenoj, koja je znatno

spala. Da se povrati red u svećenstvu, nastojali su klinijevci, (samostan *Cluny)* oko reforama; njihove ideje privede u život papa Gregorije VII. Po njegovu nastojanju preuredi se izbor pape (bira ga zbor kardinala). Kao papa obnovi stroge odredbe protiv simonije, uvede celibat i zabrani lajičku investituru, t. j. svećenici ne smiju primati duhovnih časti od svjetovnjaka. Ta se odredba najviše ticala Henrika IV., koji je bašončas svladao buntovne Sase. Ali car nije mogao popustiti, jer su biskupi u Njemačkoj bili zemaljski knezovi, imali svoju vojsku, a caru je mnogo do toga bilo stalo, hoće li ta vojska biti za njega ili protiv njega; papa opet nije mogao dopustiti, da crkveno dostojanstvo podjeljuje svjetovni knez (1075.). Henrik nije mario za zabranu papinu, zato ga Gregorije prokune. Henrik se doduše pokaje u Canossi (1076.), ali boj plane doskora nanovo. Nijemci izaberu protivukralja (za kratko vrijeme pade u bici). Henrik podsjedne *Gregorija VII.* u Anđeoskoj tvrđavi, ali ga oslobodi *Robert Guiskard. Gregorije †* 1085. u Salernu. Borba se za investituru svrši s nagodbom za nasljednika i sina Henrikova *Henrika V.* (1106.—1125.), koji je **1122.** s Kalikstom II. sklopio *„Wormski konkordat“* (car daje žezlom svjetska dobra izabranim crkvenim glavarima, a papa obavlja investituru štapom i prstenom); no tko će vladati svijetom, car ili papa, to se ne riješi.

Normani.

Posljednji od Germana sele se Normani, koji su nastavali skandinavske zemlje. Jedni idu na zapad *(Vikingi).* Već u 8. v. pljačkaju obale franačke i engleske, u 9. se naseljavaju na Farörima i Islandiji, odakle otkriju Grönlandiju i obalu sjeverne Amerike (Labador, New Foundland), u 10. v. nastane se neki pod *Rollom* u Normandiji, gdje su brzo poprimili francuski jezik. Ti Normandijci osvoje u 11. v. Englesku **(1066.)** i ugnijezde se u južnoj Italiji. — Drugi pođu na istok *(Varjazi)* i osnuju državu rusku *(Rjurik).*

MeteLwinDigitalLibrary

Bizant.

Za *Mihajla III.* nasta crkveni raskol (sukob s *Fotijem).* Na oko se doduše raskol ukloni, ali dokraja puče razdor za pape *Leona IX.* i patrijara *Cerularija* (1054.). Mihajla III. (Pijanicu) ubije Vasilije I., osnivač jermenske dinastije (867.—1056.), koja u sretnim ratovima s Bugarima i Arapima opet podigne državu. Prvi vladari makedonske dinastije nastojali su oko zakonodavstva, izdavajući nove uredbe i sastavljajući zbornike starih zakona (t. zv. *vazilike),* a isto su tako nastojali i oko blagostanja seljaštva. Najznatniji su vladari pisac — *Konstantin Porfirogenet* (912.—959.) i *Vasilije II. Bugaroubica,* za koga vladaju kao carski suvladari *Nikefor Foka* i *Joan Cimisko.* Oni pokore Bugarsku između Balkana i Dunava i protjeraju ruskoga kneza Svjatoslava. Kad se Vasilije II. htio riješiti svojih savjetnika, rodi se opasna buna, koja ga je mogla stajati prijestola, da ga nije spasla vojska ruskoga kneza Vladimira, kojemu je za tu pomoć morao dati sestru svoju *Anu* za ženu (989.) Vasilije, uništivši i zapadnu bugarsku državu (1019.), pokori cijeli balkanski poluotok. Za nasljednika njegovih *(Zoë* i *Teodore)* poče država propadati s mržnje između carigradskoga činovništva i generala. Na zapadu pritijesne Bizant Normani, na istoku Seldžuci.

Za jermenske dinastije daju državi izvrsnu vojsku na granicama vojničke pronije ili lena. Maloga posjednika štite carevi. Misionarstvo *(Ćiril* i *Metodije).* Trgovinu prisvoji Venecija. Književnost oživi opet, sastavljaju se ponajviše izvaci iz sve kolike stare književnosti. *Fotije, Konstantin VII.* i *Psel.* Kroničari.

Velika moravska država.

Poslije pada avarske države dođe Vel. moravska pod Karla Velikoga. Poslije smrti njegove stanu se pojedina plemena ujedinjivati. Oko 830. bijaše knezom *Mojmir* (protjera

Privinu, poznijega kneza u Blatnom) pod vrhovništvom Ljudevita Njemačkoga, a kad se toga vrhovništva htjede riješiti, zbaci ga Ljudevit, a za kneza postavi *Rastislava* (846.—870.). Rastislav zatraži u Carigradu u Mihajla III. slavenske vjerovjesnike. Nato dođu sv. braća *Ćiril* i *Metodije*. Službu Božju služe na jeziku slavenskom. Papa *Nikola I.* pozove ih u Rim. U Rimu odobri papa *Hadrijan II.* slavensko bogoslužje i učini *Metodija* biskupom *srijemsko-panonskim.* Sv. Ćiril umre u Rimu 869. U borbi s Nijemcima izda Rastislava *Svatopluk* (871.—894.), koji razmakne znatno državu svoju. Iza smrti nadbiskupa *Metodija* (**885.**) protjera Svatopluk njegove učenike. Svatopluk odbije sretno sve navale njem. kralja Arnulfa i saveznika njegovih Bugara, a onda Madžara. Istom **906.** za sina Svatoplukova *Mojmira II.* sruše Moravsku državu Madžari. Poslije smrti Metodijeve protjera Svatopluk učenike njegove, a Moravsku poplave njemački svećenici.

Slovenci.

Slovenci zadržaše samostalnost svoju od Sama do sredine 8. v. Kad knez *Borut* protiv Avara nađe pomoć u Bavaraca, mora priznati njihovo vrhovništvo. Za nasljednika njegovih *Gorazda, Hotimira* i *Volkuna* širi se kršćanstvo. Iza bavarskoga vrhovništva priznadu franačku vlast Karla Velikoga. On im ostavi domaće vladare, ali ih po crkvi razdvoji: *istočna* ili *slavenska marka* padne pod nadbiskupa salzburškoga, a furlanska pod patrijara oglejskoga. Kad su za Ljudevita Pobožnoga pristali uz Ljudevita Posavskoga izgube domaće knezove i dospiju pod franačke grofove. Nijemci, naseljavajući se po crkvenim imanjima, ponijemče velik dio Slovenaca. Narodnu snagu slovensku oslabi najviše cijepanje Karantanije u manje oblasti (976.).

Madžari.

Madžari, članovi ugro-altajske grane turanske dođu iz Ugrije (istočno od srednjega Urala) u Europu, na-

MeteLwin Digital LIBRARY

stanivši se isprva uz rijeku Ural, zatim uz primorje između Dona i Dnjepra, a napokon u 9. vijeku u zemlji između donjega Dnjepra i ušća dunavskoga (Atelkuzu). Na poziv cara Arnulfa provale u Moravsku (892.). Kad su im *Pečenezi* na poziv bug. cara *Simeona* oplijenili novu domovinu, navale pod *Arpadom,* sinom Almoševim, u Ugarsku i osvoje 896. svu zemlju do Drave i Dunava na jugu. Bilo je s kazarskim plemenom *Atbara* 8 plemena, podijeljenih u 108 rodova.

Razorivši Veliku moravsku državu 906., nastane se Madžari u Panoniji. Isprva provaljuju u susjedne zemlje, ali poslije poraza kod Augsburga **(955.)** počinju uređivati državu. *Gejza* se dade pokrstiti, a sina mu *Stjepana* pokrsti sv. Vojtjeh.

Stjepan Sveti (995.—1038.) dovrši pokrštenje Madžara. Papa *Silvestar II.* osnuje nadbiskupiju u Ostrogonu, a Stjepanu pošalje kraljevsku krunu, kojom se okruni g. **1001. (apostolski kralj).** Stjepan podijeli državu po uzoru njemačkom u *grofije (županije).* Nasljednika njegova *Petra* protjera *Samuel Aba,* a njega *Henrik III.* (1045.). Petar zavlada opet kao njemački vazal, ali ga za godinu dana nanovo protjeraju Madžari, a na prijesto dignu rođaka Stjepanova *Andriju I.* (1046.—1060.). Kad je Andrija htio mimo brata svoga *Belu* osigurati prijesto sinu svomu *Salamonu,* planu borbe iznova, a svrše ih sinovi Belini *Gejza I.* i *Ladislav.* Za nasljednika njegovih buknu unutrašnje borbe, koje svrši

Ladislav I. Sveti (1077.—1095.). On ratuje kao saveznik Zvonimirov s Koruškom. Poslije smrti njegove osvoji Hrvatsku do Gvozda. Sa sinovcem njegovim

Kolomanom nagode se Hrvati i uzmu ga za kralja **(1102.).**

Arapi.

Abasovići. Abasovići podignuše novu prijestolnicu Bagdad i stvoriše novu čast vezirat, da bude posrednikom između vladara i naroda. Abasovići se okaniše osvajanja,

što više — država im se i nadalje drobila. Najprije osnuje u Maroku potomak Alijin samostalnu državu. Za najznamenitijega Abasovića *Harun-al-Rašida* (oko g. 800.) otpadne Tunis, poslije Egipat (872.), a najposlije se i istok raspadne na nekoliko samostalnih država. Kalifima ostade samo Bagdad s okolišem. Abasovići izgubiše doskora svu vlast; ugrabi im je zapovjednik tjelesne straže emir-el-omra, koji se doskora prozvao sultanom. Sredinom 11. v. postane emir-el-omrom *Togrul-bej,* vođa turskih Seldžuka, koji su u Buhari primili islam. Seldžuci sprave pod vlast svoju sve zemlje od Egejskoga mora do Kitaja, ali im se država uoči krstaških vojna pocijepa u više sultanata i emirata. G. 1258. unište i razore Mongoli Bagdad.

Arapi u Španiji (711.—1492.). Arapska država u Španiji procvate za Omejevića, osobito za *Abdarrahmana III.* (912.—961.) i *Hakema II.* (971.—976.) kao nikad prije. Središte kulture, obrta i trgovine bijaše Cordova. Poslije Omejevića raspade se država u više emirata, a tim se okoriste susjedni kršćani, te osnuju države *Asturiju, Kastiliju, Navarru, Kataloniju* i *Portugal.*

Treće doba: krstaške vojne (1096.—1270.).

Četvrto doba: od krstaških vojna do otkrića Amerike (1270.—1492.).

Opći crkveni koncil u Clermentu (1095.) zaključi, da će sv. grob osloboditi od Seldžuka *(Urban II.)*

Prva krstaška vojna (1096.—1099.). Prve krstaške čete pod *Walterom Sansavairom* i *Petrom* iz *Amiensa* raspršе Seldžuci kod Nikeje. Glavna vojska pod *Gottfridom Bouillonskim* pobijedi Seldžuke kod Nikeje i Dorileja, osvoji Edesu i Antiohiju, a g. 1099. Jerusalem. *Gottfrid B.* † 1100. Prvim kraljem jerusalemskim postade brat mu *Balduin I.* Uredba državna

bijaše feudalistička. Jer nije dostajalo domaćega odanog žiteljstva, urediše viteške redove *(ivanovce, templare* i *njemački red)* za obranu države.

Drugu krstašku vojnu (1147.—1149.) radi pada Edese vode francuski kralj *Ljudevit VII.* i car *Kondrad III. (sv. Bernhard),* ali bez uspjeha.

Treću krstašku vojnu (1189.—1193.) radi Jerusalema, što ga je egipatski sultan Saladin osvojio, vode *Fridrih I. Barbarosa* (utopi se u Kalikadnu), franc. kralj *Filip II. August* i engleski *Rihard Lavljega Srca.* Nakon uzeća Akona sklope mir sa Saladinom.

Četvrtu krstašku vojnu (1202.—1204.) povedu na ponuku pape *Inocencija III.* većinom francuski plemići. Krstaši potaknuti od Mlečana osvoje Zadar i Carigrad pa osnuju u Carigradu *Latinsko carstvo* (1204.—1261.).

Peta krstaška vojna (1228.—1229.). Egipatski sultan *Kamel* prepusti *Fridrihu II.* Jerusalem i Nazaret. Fridrih II. *„kralj jerusalemski“.* Jerusalem pade opet 1244.

Šestu krstašku vojnu (1248.—1254.) povede franc. kralj *Ljudevit IX. Sveti* na Egipat, osvoji Damiettu, ali domala dopadne sam sužanjstva, iz kojega se skupo iskupi.

I *sedmu krstašku vojnu* (1270.) povede *Ljudevit IX. Sveti,* ali ne na sv. zemlju nego na Tunis, gdje umre za podsjedanja. G. 1291. pade i Akon, a nato kršćani napuste ostale gradove.

Sredovječna kultura.

Viteštvo. Za krstaških se vojna razvi nov stalež — viteštvo. Značaj mu je internacionalan, jer ima jednu odgoju, jedne običaje i jedne ideale. Značajni su gradovi njihovi, oprema, igre (turniri), služenje gospođama i književnost *(trubaduri* i *trouvèri* u Francuskoj, *Minnesängeri* u Njemačkoj). Kasnije se viteštvo izrodilo, od nekadašnjih zatočnika vjere postadoše dijelom otimači i razbijači. Iznašašće puščanoga praha uništi njihovu vojničku vrijednost. — Posebna su vrsta

viteški redovi: templari ili božjaci, ivanovci (kasnije rodski i malteski vitezovi) i njemački red.

Feudalizam. U 11. se vijeku poče cijepati društvo slobodnih ljudi, među kojima ne bijaše prije razlike. Svi, koji polaze u boj na konju, drže se za plemenitije od ostaloga naroda. Tako nasta *nasljedno plemstvo*, koje se opet dijeli na vojvode, knezove, grofove, barune, slobodnu gospodu, biskupe, opate, vitezove i kaptole. Plemstvo je gospodar na svojim lenima: pobira porez, diže vojsku svojih vazala (i vazal daje svoj posjed kao leno) i vodi je pod svojom zastavom.

Feudalna prava. Jedan dio svoje zemlje davaju plemići seljacima, koji su im za to davali daće u novcu, naravi i u radnoj snazi *(rabota)*.

Gradovi se razviše iz trga. Građani ili kupe od posjednika trga slobodu ili dobiju od kralja i knezova povlastice, po kojima se sami upravljaju. Stanovništvo su poglavito trgovci i obrtnici, koji sklapaju *cehove*.

Seljaštvo. Slobodnih seljaka ima vrlo malo. Većinom su zakupnici, koji se pomalo prometnu u *kmetove*. Potkraj srednjega vijeka učine od njih nevoljnike, koji se često bune. Druge su nevolje: kuga, rat, glad i požar.

Obrt se osobito razvio u Flandriji, Njemačkoj, Češkoj i sjevernoj Italiji: sukno, platno, svila, željezo, koža, krzno, staklo i sitna roba *(Nürnberg)*.

Kultura. Arapi su snošljivi. Državu slabi neuređeno nasljedstvo prijestola. Znatno se podigla materijalna kultura: ratarstvo (umjetno natapanje, osobito u Španjolskoj, širenje kulturnoga bilja, riža, pamuk, sladorovača, datula, južno voće), industrija (baršun, svila, damast, sagovi, koža, staklo, majolika, papir, kovni predmeti) i trgovina (novac, ceste, studenci). S materijalnom kulturom podigne se znatno i duševna. Lijepa knjiga (Tisuću i jedna noć, Hamasa, *Ferdusi* i *Hafis*), znanost (filozofija, medicina, astronomija i matematika, u fizici upotrebljavaju eksperimenat, povijest i zemljopis); za obra-

MetelWin Digital Library

zovanost se brinu početne i visoke škole (srednjih nema) i biblioteke. Graditeljstvo stvori nov slog arapski. Najznamenitije su građevine džamije (Cordova) i palača Alhambra.

Trgovina je do 10. vijeka na zapadu u rukama Židova i Lombarda, na istoku u rukama Grka i Arapa. Poslije se počnu njom baviti i drugi, naročito Talijani (Amalfi, Venecija, Genua, Pisa), Rusi (Kijev) i Nijemci; na zapadu je Brugge glavno trgovačko mjesto s velikim sajmovima. U Njemačkoj se združe gradovi u *Hanzu,* koja je imala u Bruggeu, Londonu, Bergenu i Novgorodu svoje *kontore* i *skladišta,* baš kao što Talijani u Levanti *(fondaki).* Trgovini smetaju slaba prometala i raznovrsni novci. Karlo uvede srebrnu novčanu vrijednost, koja se pod utjecajem istoka prometne u zlatnu *(floreni).* Za krstaških se ratova razvi novčarstvo *(mjenica).*

Duševna kultura. Glavna je znanost srednjega vijeka *teologija,* njoj služi *filozofija,* koju zovu *školastika,* jer se u školi predaje. Glavno sredstvo školastike je *dijalektika.* U školastici se pojaviše dva pravca: *realizam* i *nominalizam.* Najznatniji su školastici nadbiskup canterbyrijski Anselmo, Abailard *(skeptik),* Albert Veliki, Toma Akvinski i protivnik njegov Duns Skot. Školastici je protivna *mistika* (sv. Bernhard od Clerveauxa, Toma Kempenski), koja nastoji srcem i ljubavlju spoznati Boga. I krstaške vojne nađu svoje pisce (Vilhelm Tirski, Jakov iz Vitryja, Ville Hardouin). — Škole su gradske, retorske i stručne. Iz njih se razviše sveučilišta (Bologna, Pariz, Oxford, Cambrige) s bakalaurima, magistrima i doktorima.

Umjetnost. Iz romanskoga se sloga razvi *gotski* sa šiljastim lukovima, potpornjima, uskim visokim zvonicima i prozorima, s „Masswerkom", fijalama, sa svom silom dekorativnih kipova, reljefa, ruža, lišća i t. d.

Crkva.

Premoć se papa pokaza g. **1300.** (koju je *Bonifacije VIII.* proglasio jubilarnom), kad je sila svijeta nagrnulo u Rim.

Baš taj se papa sukobi s *Filipom IV. Lijepim*, kraljem francuskim, što je udarao prireze na crkvena dobra i zvao duhovnike pred svoj sud (bula *unam sanctam* — dva mača). Kad je papa Filipa udario crkvenim prokletstvom, dade ga Filip u Anagniju uhvatiti. Bonifacije se oslobodi, ali za kratko vrijeme umre. Drugi nasljednik njegov *Klement V.* udari prijestolnicu svoju u Avignonu, te postane sasvim zavisan o francuskom kralju (*babilonsko sužanjstvo* 1309.—1377.). Filipu zavolju ukine templarski red. Poslije smrti pape Gregorija I., koji se g. 1377. preselio u Rim, izaberu ozlovoljeni franc. kardinali protiv pape *Urbana VI.* protivupapu *Klementa VII.*, koji se nastani u Avignonu. Tako postane shizma. Kako je zbog toga pao ugled papama, skine crkveni koncil u Pisi **(409.)** obojicu te izabere novoga *Aleksandra V.;* ali prva se dvojica ne htjedoše zahvaliti, tako bijahu 3 pape. Nasljednika Aleksandrova *Ivana XXIII.* nagovori car Sigismund, da sazove u Konstanz koncil **(1414.—1418.)**, koji je imao vratiti crkvi jedinstvo i preporoditi je reformama.

Crkveni sabor u Konstanzu skine najprije sva tri pape, a onda osudi nauku Husovu. *Hus* je udarajući poput Wiklifa na bogatstvo i zloporabe u crkvi našao mnogo odziva u narodu češkom, te su protivnici njegovi Nijemci morali ostaviti praško sveučilište. Na poziv Sigmundov dođe u Kostanz, gdje ga osude i spale, kad nije htio nauke svoje opozvati **(1415.)**. G. 1417. izaberu za papu *Martina V.*, koji je koncil odgodio. Reforma se crkve nije provela. Smrt Husova rodi husitskim ratovima (1419.—1434.), u kojima su Husiti, ma da su se cijepali na umjerene *utrakviste* i *Taborićane*, svagda krstaše Sigmundove pobijeđivali (*Ivan Žiška* pod Žiškinim brdom i Višegradom 1420., a kad je Žiška umro, *Prokop Veliki* kod Usti nad Labom i drugdje). Ti se ratovi svrše baselskim kompaktatima: Česi mogu primati sv. pričest pod obje prilike (1434.). Taborićane, koji nijesu htjeli na to pristati, potuku kod Lipana.

Reforma se crkve nastavi na koncilu baselskom (1431.—1437.); kad je taj proglasio, da je koncil nad papom, raspusti ga papa Eugen IV. i sazove novi u Ferraru, odakle ga premjesti u Firenzu, gdje je sklopljena s bizantskim carstvom unija (1439.). Francuska proglasi t. zv. pragmatičkom sankcijom slobodu galikanske crkve, s ostalim državama sklapahu pape konkordate.

Za boravka papâ u Avignonu nastade u papinskoj državi prava anarhija. Jedno je vrijeme prekinu vatreni *Nikola Laurentije (Cola Rienzi)*, ali ga doskora protjeraju (1447.) a kad se kao papinski senator vratio, ubiju. Uređenije prilike nastanu, kad se vratile pape u Rim. Feudalnu gospodu pritisne papa *Aleksander VI. (Cesare Borgia)*, pa *Julije II.* Za znanost su zaslužni *Nikola V.* (knjižnica vatikanska), *Pio II.* (humanista) i *Pavao II.*, koji je kupio starine i umjetnosti. Nepovoljno djeluje u državi nepotizam.

Njemačka.

Na poticaj *Lotara III.* (1125.—1137.) započnu njemački knezovi rat s Polapskim Slavenima *(Albreht Medvjed, Adolf Holsteinski i Henrik Oholi.)*.

Hohenstaufovci (1138.—1254.):

Konrad III. (1138.—1152.). Borba s *Henrikom Oholim* i bratom *Welfom* svrši se tako, da je sinu Henrikovu *Henriku Lavu* povratio Sasku, a Bavarsku ostavio *Henriku Jasomirgottu.*

Fridrih I. Barbarosa (1152. - 1190.) povratio *Henriku Lavu* Bavarsku, a Austriju podigne na vojvodinu (1156.). Radi lombardskih gradova, koji se otimahu caru, a pristao je uz njih papa *Aleksandar III.*, povede pet vojna na Italiju, ali bez osobita uspjeha; po miru u Konstanzu (1183.) zadovolji se godišnjim dankom. — *Henrik Lav* prognan izgubi sve osim Braunschweiga i Lüneburga (*Fridrih II.* podigne to na vojvodinu 1235.). Bavarsku dobije rod *Wittelsbacha.*

Henrik VI. (1190.—1197.) baštini po ženi *Konstanciji* kraljevinu obiju Sicilija. Poslije smrti njegove dobije Njemačka dva vladara *Filipa Švapskoga* i sina Henrika Lava *Otona IV.* (1198.—1215.). Papa *Inocencije III.* pristane uz *Otona IV.*, a poslije nasilne smrti Filipove (1208.) priznadu ga i protivnici za kralja. No kad se počeo miješati u poslove talijanske, pozove *Inocencije* njemačke knezove, da priznadu kraljem njegova štićenika *Fridriha II.* (1212.—1250.). Fridrih uredi u Siciliji kao apsolutan vladar modernu državu s plaćenim činovništvom. U Njemačkoj nasuprot dade *wormskom privilegijem* (1231.) knezovima vladarsko pravo, oni su zemaljski gospodari u oblastima svojim. Uvede državni mir. Fridrih se radi krstaške vojne zavadi s papom *Gregorijem IX.*, koji ga prokune; doskora se (1230.) izmire. Ali kad je nato Fridrih dao Sardiniju svomu sinu Enziju, prokune ga papa nanovo, na crkvenom ga saboru u Lyonu (1245.) pače svrgne s prijestola i podigne dva protivukralja. Sin i nasljednik Fridrihov *Konrad IV.* (1250.—1254.) bori se radi južne Italije; papa je dade *Karlu Anjouvinskomu.* On potuče najprije Konradova polubrata *Manfreda,* a onda sina Konradova *Konradina,* koga pogubi (1268.). Karlo zadrži samo Napulj, Siciliju mu otme Petar III. Aragonski *(sicilska večernja* 1282.*)*.

U Njemačkoj traje od 1254.—1273. *interregnum* ili bezvlađe, premda su dva kralja *Rihard Cornwallski* i *Alfons X. Kastilski* u isto vrijeme vladala.

*[1]

Rudolf Habsburški (1273.—1291.) prisili *Přemysla II.* (*Otakara),* te se odrekao Austrije, Štajerske, Koruške, Kranjske i i slovenske marke, a Česku i Moravsku je zadržao kao leno (1276.). 1278. razbije Přemysla na Moravskom polju. 1282. dade sinovima *Albrehtu* i *Rudolfu* Austriju, Štajersku, Kranjsku i slovensku marku. Državi vrati opet red i mir.

[1] * dijeli pojedine odsjeke u povijesti država (ovdje 3. od 4. doba.)

Poslije *Adolfa Nasavskoga* (pade kod Göllheima) postane kraljem *Albreht I. Austrijski* (1298.—1308.). Njega ubije sinovac *Ivan Parricida.*

Henrik VII. Luksemburški (1308.—1313.). Sin mu Ivan postane kraljem češkim. Henrik primi u Rimu carsku krunu i htjede obnoviti carsku vlast u Italiji, ali uzalud. Habsburgovce oslabi tim, što je podupirao protiv njih Schwyz, Uri i Unterwalden. Prve dvije općine podvrgne već Fridrih II. izravno pod državnu vlast, a s Unterwaldenom učini to isto Henrik VII. (1309.). Ta tri prakantona sklopiše već 1291. vječni savez. Švajcari osiguraju sebi kasnije slobodu pobjedama nad Habsburgovcima *Leopoldom I.* kod Morgartena (1315.) i *Leopoldom III.* kod Sempacha (1386.), a kod Gransona, Murtena i Nancyja nad vojvodom burgundskim *Karlom Smjelim.* G. 1499. prizna im car Maksimilijan potpunu nezavisnost. Državnu samostalnost im prizna westfalski mir 1648.

Ljudevit IV. Bavarac (1314.—1347.) razbije i zarobi protivukralja *Fridriha Lijepoga Austrijskoga* kod Mühldorfa 1322. († 1330. kao suvladar). Za borbe s papom zaključe knezovi izbornici g. 1338. na svom sastanku u Rensu: *Car i kralj bit će onaj, koga svi ili većina izbornika izabere, a ne treba mu papinske potvrde.* Zato, što je svakako gledao da raširi posjed porodici svojoj *(Margareta Maultasch),* zavadi se s knezovima izbornicima, koji su na poziv papin izabrali Karla IV. Luksemburškoga.

Karlo IV. (1347.—1378.) (protivukralj *Günther Schwarzburški* odreče se sam) izda 1356. *zlatnu bulu:* 7 knezova izbornika i to nadbiskupi u Mainzu, Trieru i Kölnu, kralj češki, vojvoda saski, markgrof braniborski i pfalzgraf na Rajni biraju kralja. Karlo se doduše okruni carskom krunom u Rimu, ali u talijanske se poslove nije miješao. On se okruni i za kralja arelatskoga (1365.). Početak crkvenoga raskola (1378.). Procvat Hanze. Sin njegov *Većeslav* (1378.—1410.) htjede anarhiji u Njemačkoj stati na put zemaljskim mirom, ali ne uspije ni on ni protivukralj *Rupreht Falački* (1400.—1410.).

Sigmund (1410.—1437., 3 cara i 3 pape), brat Većeslavov, ne prođe bolje. Cijelu vladu njegovu ispunjaju crkveni poslovi i husitski ratovi. Svomu prijatelju *Fridrihu VI. Hohenzollerncu* dade kao leno Branibor (1415.).

1438.—1740. Kraljevi i carevi iz kuće Habsburg: *Albreht II. Austrijski* (1438.—1439.), zet Sigmundov.

Fridrih III. (1440.—1493.) jest posljednji u Rimu okrunjeni car. Fridrih III. bijaše slab vladar. Sretniji bijaše ženidbom: sina Maksimilijana oženi s Marijom, kćerkom Karla Smjeloga a nasljednicom Burgundije i bogatih flandrijskih i holandeskih gradova. Matija Korvin ote mu Donju Austriju.

Maksimilijan I. (1493.—1519.), posljednji vitez, uze naslov „izabrani car rimski“, jer mu Mlečani nijesu dali, da prođe zemljom njihovom na krunidbu u Rim (1508.). Na saboru u Wormsu (1495.) proglasi „vječni zemaljski mir“ (ukida se *Fehderecht*), državnim staležima kroji pravdu državni komorski sud; da se provedu odluke sudske, razdijeli Njemačku u 10 okružja. U vojsci uvede *Landsknechte*. Ugovorima pribavi porodici svojoj zemlje češke pa Ugarsku i Hrvatsku. U Italiji ne bijaše sretne ruke; francuski kralj *Franjo I.* osvoji Milan, a Španjolci Napulj.

Srbija.

Odbijajući navale bugarske istakoše se Srbi Rašani među susjedima svojim, koji se pomalo počeše oko njih okupljati. Kao prvi vladar pominje se *Višeslav* (oko 780.) i potomak njegov *Vlastimir* (oko 850.). Njega naslijede sinovi *Mutimir, Strojimir* i *Gojnik*. Vasilije I., koga su Hrvati i Srbi priznavali za vrhovnoga gospodara, pošalje Mutimiru svećenike, da mu pokrste narod (oko 879.).

U vrijeme cara Vasilija II. i Samuila Bugarskoga ističe se Duklja s knezom *Vladimirom* (Vladimir i Kosara). Kad je 1018. pala bugarska država, dođe i Duklja pod bizantsku vlast. Srbima vladaju dvije porodice: jedna u Primorju (Duklji,

MeteLWoDigital LIBRARY

Travunji i Zahumlju), druga u Raškoj. Savremenik Petra I. Kresimira *Mihajlo* vlada Bosnom i Raškom. On namjesti u Raškoj župana *Vukana*. Mihajlu dade papa Grgur VII. *naslov kraljevski*, a biskupiju u Baru podigne na nadbiskupiju. Kad poslije smrti nasljednika Mihajlova Bodina Duklja oslabi, podigne se opet Raška pod Vukanom.

Po smrti Mutimirovoj zavladaju sinovi njegovi *Pribislav, Bran* i *Stefan*, ali ih protjera *Petar Gojniković*. Kako je pristajao uz Bizant, uhvati ga Simeon, a na njegovo mjesto postavi *Pavla Branovića* 917. Kad se i on iznevjeri, postavi za kneza *Zahariju Pribislavljevića*. Ni on mu ne ostane vjeran, već pobjegne u Hrvatsku. Kad je Bugarska za nasljednika Simeonova počela slabjeti, oslobodi *Časlav Klonimirović* Rašku gospodstva bugarskoga te joj pripoji Bosnu **(931.)**. Poslije njegove se smrti opet raspadne država.

Oko g. **1169.** postane velikim županom *Stjepan Nemanja*. On zauzme Duklju i južnu Dalmaciju, k tomu priklopi i znatan dio susjednih oblasti bizantskih. Nemanja je osnivač dinastije *Nemanjića*. Glavna je zasluga njegova, što je u Srbiji učvrstio pravoslavnu vjeru, sačuvao joj državno jedinstvo i slobodu. Predavši vladu sinu Stjepanu, umre 1199. u zadužbini svojoj Hilandaru.

Stefan Prvovjenčani (1196.—1228.) bori se isprva s mlađim bratom *Vukanom*. G. **1217.** okruni se krunom, koju mu posla papa *Honorije III. Sveti Sava Prosvjetitelj* ishodi u nikejskoga cara i patrijara samostalnu arhijepiskopalnu crkvu († 1236. u Žiči kao prvi arhijepiskop srpski). Nasljednici Stefanovi su *Stefan Radoslav, Stefan Vladislav, Stefan Uroš I.* (1243.—1276.). Za Uroša dođoše u Srbiju Sasi iz Erdelja i počeše kopati rude. Dobitak je bio tolik, te su nasljednici njegovi mogli uzdržavati plaćeničku vojsku i razmicati državne granice. Uroša zbaci sin njegov *Stefan Dragutin*, koji se za kratko vrijeme odreče vlade na korist mlađemu bratu

Stefanu Urošu II. Milutinu (1281.—1321.). Za Uroša II. poče se država nenadno dizati. Grcima ote sjevernu Makedoniju i Arbanasku, ali u borbi za baštinu Stefana Dragutina, koji je od ugarskoga kralja dobio sjevernu Bosnu, Mačvu i Srijem, osta kratkih rukava. Sin njegov *Stefan Uroš III. Dečanski* (1321.—1331.) izgubi na zapadu Hum, ali zato potisne Grke i pobijedi saveznike njihove Bugare kod Velbužda (1330.). Srbija postane prvom državom na Balkanu. Zadužbina mu je samostan „Dečani". Njega zbaci sin mu *Stefan Dušan.*

Stefan Dušan Silni (**1331.—1355.**) osvoji Arbanasku i Makedoniju osim Soluna. Godine **1345.** okruni se u Skoplju za *„cara Srb'lem* i *Grkom"*. Podigne *srpski patrijarhat* u Peći. Godine 1348. osvoji Tesaliju i Epir. Dušan nastoji, da različne dijelove države sklopi u skladnu cjelinu, da očuva starinske uredbe, ali ne uspije zbog prevelike moći vlastele, samostalnosti namjesnika i zbog šarolika stanovništva. Brine se za trgovinu i izdaje svoj znameniti *zakonik.* Umre negdje u jugozapadnoj Makedoniji 1355. — Posljednjemu Nemanjiću

Urošu IV., sinu Dušanovu, otme se jug, Ludovik mu uzme Mačvu s Beogradom; država se raspadne na više oblasti, a njemu ostane zemlja između Šara i Dunava. Uz njega se javlja kao kralj *Vukašin,* koji drži zemlju Šaru na jug (1366.), ali nastrada kod *Črnomena,* gdje ga Osmalije potuku (**1371.**). Poslije smrti cara Uroša (1371.) ostane država i dalje raskomadana: Pomoravljem vlada knez *Lazar Hrebeljanović,* zemljom oko Kosova *Vuk Branković, Balšići* u Zeti, *Nikola Altomanović* u rudničkom i užičkom kraju (njegovu zemlju doskora podijele *Lazar* i *Tvrtko*). Najugledniji bijaše Lazar; prikupljajući srpske vladaoce odbijaše Turke, ali izgubi na *Kosovu* bitku i život (*Miloš Obilić* i *Vuk Branković* **1389.**).

Poslije bitke na Kosovu polju očuva udovica Lazareva carica *Milica* mirom, što ga je sklopila s Bajazitom, očevinu nejakim sinovima svojim *Stefanu* i *Vuku,* ali pod pogodbom, da plaća danak, da daje vojsku i da dade kćerku *Olivijeru*

MeteLwin Digital Library

Bajazitu za ženu. Bajazit natjera i ostale srpske dinaste (Kraljevića Marka), među njima i Vuka Brankovića, da ga priznadu gospodarom, ali kad se Vuk htjede pomoću Ugarske riješiti toga gospodstva, zbaci ga Bajazit; kasnije dobiju opet sinovi njegovi očevinu. Nesrećom turskom kod Angore (1402.) okoristi se jedini od Srba Stefan Lazarević, koji Srbiji opet pribavi gotovo samostalnost. Nasljednik i sestrić njegov Đurađ Branković (1427.—1456.) bijaše isprva slabe sreće. Ugrima prepusti Mačvu s Beogradom, a sultan Murat II. otme mu Srbiju, makar mu je dao kćerku svoju Maru za ženu. Poslije nesreće turske u balkanskim gorama dobije natrag zemlju svoju mirom u Segedinu (1443.). Potkraj vlade ote mu jedan dio zemlje sultan Mehmed II. Sin Stefanov Lazar Lazarević umre za kratko vrijeme (1458.). Nasljedniku njegovu Stjepanu Tomaševiću, koji je oženio kćer Lazarevićevu Maru, zauzmu Turci Smederevo i pretvore despotiju u pašaluk g. **1459.**

Još se držala **Zeta**. Ona se poslije smrti Uroša IV. odvojila od Srbije, a vladali su njom Balšići (1360.—1421.), koji su imali boja koje s Turcima, koje opet s Mlečanima i Bošnjacima. Poslije smrti posljednjega Balšića (III.) zavlada Stefan Lazarević i Đurad Branković. G. 1439. istrgnu Mlečani Đurđu primorje, a gospodar Gornje Zete *Stefan Crnojević* doonda vazal Đurđev, proglasi se gospodarom pod vrhovništvom mletačkim. Nasljednici se njegovi održaše do g. 1499., kad su Turci posjeli Zetu. Đurađ Crnojević ode u Mletke. G. 1493. osnuje u Obodu prvu srpsku štampariju.

Bosna.

Isprva je Bosna obuhvatala samo gornji tijek rijeke Bosne na zapad do porječja gornjega Vrbasa, na istok i jugoistok do Drine. Od 12. vijeka sve do propasti svoje širila se na račun hrvatskih i srpskih oblasti. Izvan Bosne su Soli. Ime Bosne pominje prvi Konstantin Porfirogenet. Jedno vrijeme bijaše pod hrvatskim i srpskim vladarima. Poslije rasula Bodinove države segne onamo moć ugarsko-hrvatskih kra-

ljeva. Bela I. (II.) krsti se g. 1138. i *rex Ramae;* domaći se vladari zovu veliki ban. Kao prvi pominje se *Borić,* Hrvat iz požeške županije. Oblast mu se proteže već do Save.

Hum ili Zahumlje stere se od Dubrovnika do Neretve na sjever. Humu pripada i Stonski rat. Kao prvi se knez u Tomislavovo vrijeme pominje *Mihajlo.* Kasnije dođe Hum pod Duklju, a najposlije pod brata Nemanjina *Miroslava* (oko 1200.), koji je osnovao ondje sekundogenituru Njemanjića. Ta sekundogenitura priznaje često vrhovništvo ugarsko-hrvatsko. Kad ona negdje oko 1280. izumre, zavlada Humom srpski kralj Stefan Uroš II.

*

Nasljednik Borićev je *Kulin* (1180.—1204.), koji prizna opet vrhovništvo ug.-hrvat. kralja *Bele II. (III.).* Kulin, kao što i nasljednik njegov *Matija Ninoslav* (1204.—1251.), štite bogomilstvo. Kadgod bi došla ug.-hrv. vojska u Bosnu, da istrijebi bogomile, priznali bi se oni katolicima; čim bi vojska izašla, prigrlili bi opet bogomilstvo. Iza smrti Matije Ninoslava planuše borbe radi banskoga prijestola. To upotrijebi kralj *Bela III. (IV.)* i razdijeli Bosnu na tri banovine: Bosnu (poriječje gornjega Vrbasa i Bosne), u kojoj pusti vladu i nadalje rodu *Ninoslavovu Prijezdi I.,* dok Usoru i Soli dade zetu svomu *Rastislavu Černigovskomu* **(1254.).**

Sin Prijezdin *Stjepan Kotroman* oženi kćerku srpskoga raskralja *Stefana Dragutina* (na to se poziva kasnije Stjepan Tvrtko). Potkraj 13. v. jest gospodar Bosne hrvatski ban *Pavao Šubić.* Poslije pada Mladena Šubića jest opet gospodar Bosne *Stjepan Kotromanić* (1322.—1353.), koji je dobio još Usoru i Soli, a Srbiji oteo Hum. On je vrhovni gospodar Donjih krajeva, k tomu dobije *„Zapadne strane“* ili *„Završje“* i *„Krajinu“* između Cetine i Neretve. U ratu s Dušanom obrani svoju zemlju. Stjepan uda kćer *Jelisavetu* za Ljudevita Velikoga, u Bosni ga naslijedi brat *Vladislav,* a onda *Stjepan Tvrtko* (1354.—1391.). Tvrtka prisili Ljudevit, da mu odstupi Zahumlje.

MeteLwinDigitalLibrary

Kao rođak izumrlih Nemanjića osvoji jedan dio Raške (Podrimlje) i Travunju, te se g. **1377.** okruni za kralja bosanskoga i srpskoga. Kad su se Hrvati borili s Marijom i Sigmundom, okupi oko sebe svu Hrvatsku Velebitu na jug, te se 1390. prozove kraljem hrvatskim i dalmatinskim. Njegov brat *Stjepan Dabiša* (1391.—1395.) nagodi se sa Sigmundom. Poslije kratke vlade Dabišine udovice *Jelene Grube* dođe na prijesto nezakoniti sin Tvrtkov *Stjepan Ostoja* (1398.—1404.), a onda *Stjepan Tvrtko II.* (1404.—1408.), koga zarobi kralj Sigmund. Neki bosanski velikaši podignu opet na prijesto *Stjepana Ostoju* (1408.—1418.). On se održi protiv Sigmunda, ali mora priznati njegovo vrhovništvo i odstupiti Usoru i Soli. U borbi sa Sigmundom pozove vojvoda *Hrvoje Hrvatinić,* koga su svi ti kraljevi bosanski slušali, Osmanlije u pomoć. Poslije kratke vlade Ostojina sina *Stjepana Ostojića* dođe opet *Stjepan Tvrtko II.* (1421.—1443.). Uzalud traži Tvrtko i nasljednik njegov *Stjepan Toma* (1443.—1461.) u Ugarskoj i u pape pomoć protiv Osmanlija. Već Tvrtko plaća od g. 1435. sultanu danak, a kad ga je *Stjepan Tomašević* (1461.—1463.) uskratio, izgubi zemlju i život. Osvajač *Mehmed el-Fatih* dade ga pogubiti **(1463.).**

Hercegovina. Odmah poslije smrti Stjepana Tvrtka I. zavlada većim dijelom Huma *Sandalj Hranić,* koji ga proširi na istok sve do Lima. Sinovac i nasljednik njegov *Stjepan Vukčić Kosača* (1435.—1466.) osvoji još Trebinje i Krajinu. Od cara Fridriha III. dobi g. 1448. naslov „hercega sv. Save". Odatle potječe ime Hercegovini. Sinovi njegovi vladaju već umanjenom Hercegovinom do g. **1482.**, kad je osvoje Osmanlije.

Bugarska.

Isprva žive Bugari, koji su 679. pod *Isperihom* provalili preko Dunava, a onda se s ondješnjim Slavenima stopili u jedan narod, u miru s Bizantom, ali se sredinom 8. vijeka započnu dugotrajni ratovi, u kojima se istakne knez

Krum (802.—815.). On osvoji Sredec i uništi cara *Nikefora*. U državi svojoj učvrsti kneževsku vlast, zavede red i mir. Nasljednici Krumovi raširé državu na sjeverozapad do u Srijem, na zapad preko Ohride, na jug do Soluna i gledaju da pokore Srbe u Raškoj. G. 865. pokrsti se *Boris*, sin Presjamov. U njega nađu učenici Metodijevi utočište.

Simeon Veliki (893. ? —927.) vojuje s Grcima, Madžarima, Srbima i Hrvatima. Raširivši državu do Egejskoga, Jonskoga i Jadranskoga mora, okruni se carskom krunom i prozove *„car bugarski i grčki"*. Prijestolnica mu je Velika Preslava. *Zlatno doba bugarske knjige*. Za sina mu *Petra* odijeli se zapadni dio pod *Šišmanom* (963.), a Petru ostane istočni dio. Za njegove vlade nauča Bogomil novu vjeru. Istočni dio osvoji najprije ruski knez *Svjatoslav*, a onda *Cimisko* (971.). U zapadnoj Bugarskoj vojuje s Grcima

Samuil **(976.—1014.)**, mlađi sin Šišmanov. *Vasilije II. (Bugaroubica)*, uništi mu vojsku kod *Belasice* (1014.) i pokori sasvim Bugarsku **(1019.)**.

*

G. **1186.** obnove braća *Petar* i *Ivan Asjan* bugarsku državu (Trnovo prijestolnica). Njihov najmlađi brat *Kalojan* (1197.—1207.) raširi državu na zapad, osvojivši Beograd, Braničevo, Niš, Prizren i Skoplje. Kardinal *Leon* okruni ga kraljevskom krunom (1204.), ali se on naprosto zove imperator. Poslije smrti njegove nastane velik metež. Bugarsku pridigne opet

Ivan Asjan II. (1218.—1241.). On razbije epirskoga cara *Teodora* kod Klokotnice (1230.) i razmakne državu na zapad do Drača. U nikejskoga cara i patrijara ishodi, te od bugarske arhijepiskopije postane samostalan patrijarhat. Nastojeći oko mira, dizaše trgovinu i ukrasivaše prijestolnicu Trnovo. S *Kalimanom II.* izumre porodica Asjanovića.

*

Poslije izumrća Asjanovića zaređaju u Bugarskoj veliki neredi što radi prijestola, što opet od susjednih Ugara,

MetelWinDigitalLibrary

Grka i Tatara. Istom za *Mihajla* (1323.—1330.) osvanu ljepši dani, ali on nastrada od Stefana Uroša III. u bici kod *Velbužda.* Za *Ivana Aleksandra* otpadne Dobruča. Pred smrt razdijeli Ivan državu među sinove. Njegov sin *Ivan Šišman III.* jest posljednji bugarski car. Sultan *Bajazit* osvoji Trnovo i odvede cara u ropstvo **(1393.).** G. 1398. pade i Bdin Bazijatu u ruke.

Polapski Slaveni.

Za slabih nasljednika Karlovih oslobode se Polapski Slaveni danka, što su ga plaćali. U to vrijeme procvate trgovački grad Julin ili Vineta. S Henrikom I. započnu se nanovo njemačka osvajanja (oko 930.). Zloglasni markgrof Otona I. *Gero* prisili Polapske Slavene sve do Odre, te su priznali vrhovništvo Otonovo. (Izdaja braniborskoga kneza *Tugomira).* Uzalud ih je Oton krstio, g. 983. otresu se oni Nijemaca i njemačkih svećenika. Jedini *Lužički Srbi* prime kršćanstvo (1018.), kad su pod Poljsku pali. To ih spase od propasti, jer kad ih je opet Njemačka (1032.) podvrgla, nijesu ih više mogli radi vjere progoniti.

U drugoj polovici 11. v. procvate Rujana pod *Krutom.* Sredinom 12. vijeka zagospoduje *Albreht Medvjed;* osvojivši g. 1157. Branibor, prozove se *markgrofom brandenburškim.* U isto vrijeme pokori Henrik Lav Bodrice (1160.), ostavivši istočni dio, današnji Meklenburg, knezu Pribislavu, a domala pade i Rujana s Arkonom danskomu kralju Valdemaru u ruke. Pomorani se pokrste (kneza Vratislava pokrsti Oton Bamberški), ali knezovi im se ponijemče, a s njima i narod njihov.

Češka.

Do **1306.** Přemyslovići.

Prve knezove, koji se pominju, *Bořivoja* i *Ludmilu,* po-

Poljska.

Do **1370.** Pjastovići.

Ujedinjenje poljske države provedu *Poljani,* kojima vla-

krsti *Metodije* u Velehradu. Unuk njihov

Sv. Većeslav (921.—929.) mora priznati cara Henrika I. za svoga vrhovnog vladara. Tako padne Češka pod kulturni i politički utjecaj njemački. Većeslava ubije brat njegov *Boleslav I. Grozni* (929. do 967.) koji pridruži državi Moravu, zemlju slovačku, Sleziju i Malu Poljsku s Krakovom. Oton I. prisili ga na plaćanje danka. Sin njegov

Boleslav II. Pobožni (967. do 999.) razmakne državu na istok do Buga. Za njegove je vlade Češka imala najveći opseg. 973. osnuje u Pragu biskupiju. Za nasljednika njegovih Boleslava III., Jaromira i Udalriha propada država.

Bolji dani svanuše za *Břetislava* (1034.—1055.). On uze još kao knežević Moravu Madžarima. Sada udari na zemlje poljske, ali ih se mora odreći, jer je Henrik IV. provalio u Češku. Na saboru u Hrudimu odredi, da bude knezom *najstariji Přemyslović* (seniorat), što rodi domaćim neredima i nemirima. Drugomu nasljedniku njegovu *Vratislavu II.* daju u desetom vijeku Pjastovići. Od vladara se prvi pominje

Mječislav (960.—992.). On oženi Dubravku, kćerku Boleslava Groznoga i primi kršćansku vjeru (966.). Mječislav se morao priznati vazalom cara Otona I. Velikoga.

Boleslav Hrabri (992. do 1025.) htjede sjeverne Slavene sjediniti u jednoj državi. *Česima* ote Sleziju i Malu Poljsku, kasnije Moravu i zemlju slovačku (u osvajanju Češke zapriječi ga njem. kralj Henrik II.); na sjeveru osvoji Pomorje, na zapadu mu ustupi Henrik II. Lužicu; *Rusima* ote Crvenu Rusku, a *Madžarima* sjev. Ugarsku. Papa Silvestar II. načini od biskupije u Gnijeznu nadbiskupiju. I unutrašnju upravu uredi: kastelani upravljaju zemljom, pobiraju danak, kraljevski suci (ne starješine) sude većim krivcima. Pred smrt se *pomaza za kralja*. Po smrti Boleslavljevoj nastanu u državi nemiri, susjedi joj otmu pojedine oblasti. Nešto je opet pridigne

Boleslav II. Smioni (1058. do 1079.) ratujući sa susjednim narodima; ali kad se za-

MeteLwinDigitalLibrary

dade *Henrik IV.* kraljevski naslov (1186.).

*

Nasljednik *Sobjeslavov Vladislav II.* (1140.—1173.) dobije od Fridriha I. Barbarose za usluge, što mu ih je u ratu s lombardskim gradovima učinio, kraljevski naslov (1158.). Za smutnja poslije smrti Vladislavove ne uspije Barbarosi, da od Češke ocijepi Moravsku, koju je povisio na markgrofoviju (1182.). Uređene prilike nastanu s *Přemyslom I. (Otakarom* 1197.—1230.). Okoristivši se borbom između Hohenstaufovaca i Welfovaca, ishodi sebi kraljevsko dostojanstvo; potvrdi mu ga *Fridrih II.* t. zv. zlatnom bulom sicilskom **(1212.).**

Večeslav I. (1230.—1253.), obrani zemlju od Mongola.

Přemysl II. (Otakar **1253.** do **1278.)** steče još za živa oca Austriju (1251.), bitkom kod Kressenbruna (1260.) Štajersku, a 1269. baštini Korušku i Kranjsku; tako postade najmoćnijim vladarom evropskim. U ratu s *Prusima* utemelji *Kraljevac.* U državi pazi na red. Pade na Moravskom polju u boju protiv Rudolfa Habsburškoga vadio s crkvom, jer je ubio krakovskoga biskupa sv. Stanislava, morao je bježati u tuđinu.

*

Poljska procvate lijepo za *Boleslava III. Krivoustoga* (1102.—1138.). On se sretno odrva *Henriku V.* i pokrsti Pomorane. Pred smrt razdijeli državu u 4 dijela. Uvede seniorat u prijestolonasljedstvu sa velikokneževskom stolicom u Krakovu; zato nastaju otimanja, veliki domaći nemiri i neredi. Daljim se diobama razdrobi država još više. Nesložni knezovi nijesu mogli odbijati susjede, zato pozove mazovski knez *Konrad njemačke vitezove* protiv Prusa.

Poslije odlaska Mongola (*Ljegnica* 1241.) počeše knezovi poljski jatimice naseljavati Nijemce, te začas nikoše njemačka sela i gradovi, koji su cijele krajeve ponijemčili, osobito Sleziju.

Bonifacije VIII. prizna 1295. Poljsku za kraljevinu. Potkraj 13. vijeka dođe Poljska pod Češku, od koje je oslobodi *Vladislav Lokietek.*

i njegovih saveznika Madžara. Sin njegov

Većeslav II. (1278.—1305.) posta kraljem poljskim.

Većeslava III. umore u Olomucu. S njim umre posljednji Přemyslović (1306.).

Češka.

U 13. vijeku se naseli sva sila Nijemaca u Češkoj; oni donesu sa sobom obrt i trgovinu, ali i njemačko pravo, jezik i običaje. Češka malo ne pođe putem Polapskih Slavena.

*

Iza kratke vlade *Rudolfa Habsburškoga* (1306.—1307.) i *Henrika Koruškoga* (1307.—1310.) dođe na prijesto kuća Luksemburg (1310.—1437.). Prvi Luksemburgovac *Ivan* (1310. do 1346.) steče Sleziju, Lužicu i Cheb. Najznatniji je *Karlo I. (IV.)*. On podigne u Pragu nadbiskupiju (1344.), sveučilište (1348.), sagradi stolnu crkvu sv. Vida, most na Vltavi, samostan benediktovaca, Karlov Tyn, pobrine se za materijalnu kulturu. On pribavi dijelove Lužice i Slezije pa marku Branibor, ali sve to razdijeli među sinove i sinovca Jošta.

Većeslav IV. (1378.—1419.) bijaše zbog smutnja u Češkoj dvaput zarobljen. Narodne borbe na praškom sveučilištu: Nijemci ostave Prag i osnuju novo sveučilište u *Leipzigu* (1409.). *Hus* ustaje protiv oprosta. Poslije njegove smrti unište neredi i husitski ratovi blagostanje zemlje. Istom, kad se svrše husitski ratovi priznadu Česi Većeslavova brata *Sigmunda* za kralja (1436.—1437.).

Zet Sigmundov *Albreht Austrijski* (1437.—1439.) jest prvi Habsgurgovac, koji je sjedinio zemlje ugarske, hrvatske, češke i jedan dio austrijskih. Za *Ladislava Postuma* (1440.—1457.) upravlja državom *Juraj Poděbradský*, a iza smrti njegove po-

MeteLwinDigital LIBRARY

stane kraljem (1457.—1471.). On podigne opet blagostanje zemlje. U ratu s Matijom Korvinom bijaše nesretan.

Od **1471.—1526.** vladaju Jagelovići:

Vladislav II. (1471.—1516.) sklopi s *Matijom* mir u Olomucu, po kojem zadrži samo Češku. Poslije smrti Matijine dobije, što je izgubio. Sin njegov *Ludovik* (1516.—1526.) zaglavi na *Mohačkom polju* **(1526.)**.

Poljska.

Vladislav Lokietek (1306.—1333.) imao se boriti s njemačkim vitezovima, koje je porazio kod Plovaca. Sin njegov *Kažimir Veliki* **(1333.—1370.)** jest posljednji Pijastović na prijestolu; on osvoji Halič, Podolje i Mazovsku. Poput Karla IV. brine se za blagostanje države svoje, potpomaže seljake i osniva sveučilište u Krakovu (1364.). Nemajući djece učini nećaka svoga ug. hr. kralja *Ljudevita Velikoga* (1370.—1382.) za kralja. Kćerka njegova *Jadviga* uda se za litavskoga kneza Jagela, koji na krstu dobije ime *Vladislav.* Jagelo osnuje dinastiju Jagelovića **(1386.—1571.)**.

Vladislav II. Jagelo (1386.—1434.) sjedini Litvu s Poljskom, razbije njemačke vitezove između Grunwalda i Tannenberga **(1410.)**. Nasljednik *Vladislava III. Varnenčika* (1434.—1444.) *KažimirIV.* (1444.—1492.), humanistički obrazovan vladar, dobije mirom u Torunju (1466.) od njemačkoga reda zapadnu Prusku, istočnu Prusku ostavi mu kao leno poljsko.

Rusija.

Normani ili Varjazi, što su služili u istočnih Slavena kao najamnici, nametnuše se najposlije za gospodare. Tako Rjurik u Novgorodu (po *Nestoru* g. 862.). Nasljednik njegov *Oleg* pokori smolensku i kijevsku oblast (882.). On, a kasnije i nasljednik njegov *Igor* povedu vojne na Carigrad i sklapaju s Grcima trgovačke ugovore. Za sina mu

Svjatoslava (945.—973.) vlada isprva *sv. Olga,* koja je primila sv. krst. Svjatoslavovo nastojanje, da se ugnijezdi u Bugarskoj, ne uspije, jer ga biz. car *Ivan Cimisko* prisili na povratak. Sin njegov

sv. Vladimir (**980.—1015.**) pomogne biz. carevima *Konstantinu VIII.* i *Vasiliju II.* u boju sa sucarevima, primi sv. krst (987.) te dobije carevnu Anu za ženu. S Anom dođe mnogo svećenika, koji su **989.** godine pokrstili Kijevljane, onda Novgorod, a pomalo se pokrsti i ostali ruski narod. Poslije nastadoše borbe među sinovima njegovim, dok napokon ne postane samovladarom *Jaroslav* (**1015.—1054.**), koji se brinuo za prosvjetu, za vjeru kršćansku, za napredak države i za sigurnost u državi te izda Rusku pravdu. Pred smrt razdijeli državu među sinove svoje naredivši, da najstariji među njima dobije Kijev i naslov *veliki knez.*

*

Radi velikokneževske stolice u Kijevu nastaju domaće razmirice. Usto se osim Kijeva pojave još tri politička središta: Suzdalj, Halič i Novgorod. Kijev strada nesamo od domaćih razmirica nego i od provala Polovaca; načas ih zaustavi *Vladimir Monomah* (1113.—1125.), koji je za djecu svoju napisao „Poučenije“. G. 1169. liši Kijev suzdaljski knez *Andrija Bogoljupski* velikoga kneževstva, a 1240. pretvore ga Mongoli u prah i pepeo.

Andrija Bogoljupski udari stolicu velikoga kneza u Vladimiru Suzdaljskom. Pokušaj, da bude *samodršcem* ruskim, plati glavom. — Na jugozapadu ruskom podigoše Halič *Roman* i sin njegov *Danilo* (1205.—1264.), koji je od Inocentija IV. primio kraljevsku krunu. — Na sjeverozapadu podigne se do velikoga blagostanja Veliki Novgorod, koji se na republikansku uredio s knezom na čelu. Svu vlast ima „vijeće“, koje bira kneza (iz roda Rjurikova), posadnika, arhijepiskopa, zapovjednika vojske tisjackoga i ostale upravnike. To je poput Dubrovnika trgovačka republika. Stoji pod ve-

MeteLwinDigitalLibrary

likim utjecajem „Hanze“. Ima mnogo boja sa Švedima u Finskoj i Nijemcima u Livonskoj; prve potuče *Aleksandar Nevski* na Nevi, a njemačke *„mačonoše“* na Pejpuskom jezeru baš za tatarske provale.

*

U prvoj polovici 13. v. nastrada cijela Rusija od mongolske provale. G. 1224. potuče *Temudžin* Polovce i Ruse na Kalki. Njegov unuk *Batu-kan* svlada od 1237.—1240. redom sve ruske kneževine i vrativši se iz Ugarske utemelji „zlatnu ili kipčačku hordu“, kojoj se odsada pokorava cijela Rusija, a i „gospodin“ Novgorod prizna njezino vrhovništvo.

Knez moskovski *Ivan Kalita* (1328.—1340.) ishodi lukavom politikom svojom u zlatne horde, te je postao velikim knezom. Tako postade Moskva, kamo se preselio i metropolit ruske crkve, središtem cijele Rusije. Unuk njegov *Dimitrije Donski* (1359.—1389.) potuče Mongole na Kulikovu polju **(1380.)**, ali za dvije godine mora već nanovo plaćati danak. Rusiju oslobodi *Ivan III. Vasiljević* (1462.—1505.), koji pokori republiku Novgorod (1478.). Složivši se s kanom krimskim i kazanskim oslobodi Rusiju mongolskoga jarma **(1480.)**. Ivan III. prinudi pače Kazansko carstvo na plaćanje danka. G. 1472. oženi *Sofiju,* sinovku posljednjega bizantskoga cara Konstantina XI.; kao nasljednik careva bizantskih uze u grb dvoglavoga orla bizantskoga. Po Sofiji traže Rusi i Carigrad. Ivan se proglasi „gosudarom vseja Rosii“. Dade podignuti Uspenskij sobor.

Bizantska država.

Od **1057.—1185.** vladaju Bizantom Komneni, od kojih je najznatniji *Aleksije I.* (1081.—1118.), za koga su se počeli krstaški ratovi, i unuk njegov *Manojlo I.* (1143.—1180.). Manojlo obnovi bizantsku vlast na Balkanu, a državu preuredi na zapadnoevropsku. U ratu sa Seldžucima izda ga sreća.

Za *Angelâ* (1185.—1204.) osvoje krstaši **1204.** Carigrad i osnuju Latinsko carstvo **(1204.—1261.)**, ali se usred tolikih

i inovjernih neprijatelja nije moglo održati. Pomoću Genueza sruši ga nikejski car *Mihajlo Paleolog,* osnivač dinastije Paleologa **(1261.—1453.).**

Paleolozi ne okupe cijelo bizantsko carstvo. Bijaše im se boriti sa Srbima i Osmanlijama, koje dovede protivucar *Kantakuzen* u Evropu. Najposlije zaprijete Osmanlije Bizantu tako, te je car *Ivan VII.* tražio spas u sjedinjenju sa zapadnom crkvom (1409. u Ferrari); to rodi još većim smutnjama, jer se sjedinjenju protivilo niže svećenstvo i narod. Posljednji car *Konstantin IX. Dragases* pade kao junak, braneći prijestolnicu svoju, kad ju je *Mehmed II.* **1453.** zauzeo.

Osmanlije.

Jedno *tursko pleme,* potisnuto od Mongola, ostavi domaju na istoku od Kaspijskoga mora, krene na zapad u Armeniju, a onda u drugoj polovici 13. vijeka pod svojim vođom *Ertogrulom* u Malu Aziju. Za usluge protiv Mongola dade mu seldžučki ikonijski sultan zemlju između Bruse i Angore, a po rasulu ikonijskoga sultanata (1307.) osnuje u Maloj Aziji Ertogrulov sin *Osman* samostalan sultanat. Po njemu se Turci prozovu *Osmanlije.* Pred smrt njegovu (1326.) osvoje Turci Brusu i učine je prijestolnicom. Sin njegov

Orhan (1326.—1362.) osvoji Nikeju i Nikomediju, a za rata radi prijestola bizantskoga *(Ivan Kantakuzen* i *Ivan V.)* **1354.** Galipolje. Orhan sastavi od zarobljene kršćanske djece stalnu pješačku vojsku — janjičare.

Murat I. (1362.—1389.) osvoji Drinopolje (1371.) i učini ga svojom prijestolnicom. Murat pogine na Kosovu polju. Njegov sin

Bajazit (1389.—1402.) učini Srbiju vazalnom državom, Bugarsku pokori, a Sigmunda razbije kod Nikopolja (1396.), ali u boju sa *Timurlenkom,* vladarom Mongola, izda ga sreća kod Angore (1402.). Od njegovih je nasljednika znamenit

Mehmed II. (1451.—1481.), koji osvoji Carigrad (1453.), Atenu, Moreju i Trapezunt (1461.), Bosnu (1463.) i Arbanasku

MeteLwinDigital LIBRARY

(poslije smrti Skenderbega 1468.), a Srbiju učini turskim pašalukom **(1459.)**.

Selim I. (1512.—1520.) raširi državu u Aziji do Tigra, u Africi osvoji Egipat, gdje dobi prorokovu zastavu, a šejk od Meke dade mu ključeve toga grada — sultan turski je postao kalif muhamedanski.

Raširenju turske vlasti je pogodovala vjerska i narodna nesloga na Balkanu, a osobito njihove dobro uređene čete „janjičari", kojima nijesu bile dorasle vojske susjeda njihovih. Kad su Turci osvojili Carigrad, bijahu već prožeti grčko-bizantskom kulturom, te je turska država na oko nastavak bizantske, u kojoj Grci i nadalje zapremaju mjesta u državnoj upravi.

Francuska.

Premda su prvi Capetovići **(987.—1328.)** kod onih mogućih vazala svojih bili gotovo nemoćni, ipak su do konca srednjega vijeka sklopili jedinstvenu državu, kojoj su bili izravni gospodari. Razne su im prilike išle na ruku. Prvi su naime Capetovići dugo vladali i za života osigurali vladu nasljednicima, a izumrćem krunskih vazala i ženidbama dopalo ih jedno leno za drugim; a kako su se brinuli za obrt, trgovinu i sudstvo, ojačaše gradove, koji im bijahu jak oslon. Prvi uveća kraljevski posjed *Filip II. August* (1180.—1223.), koji je engleskomu kralju Ivanu bez zemlje oteo lena Loiri na sjever (Normandiju, Maine, Anjou i Touraine — bitka kod Bouvinesa 1214.). Na jug do Sredozemnoga mora razmakne posjed unuk Filipov *Ljudevit IX. Sveti* (1226.—1270.), dobivši u ratovima albižuanskim jedan dio zemalja grofova Toulouskih.

*

Filip IV. Lijepi (1285.—1314.) uveća posjed kraljevski Champagnom, Navarrom i drugim lenima u srednjoj Francuskoj. Za nasljednika njegovih isključe državni staleži žene od prijestola (1317.) t. zv. salijskim zakonom. Potom dođe po izumrću izravne grane Capetovića na prijesto pokrajna grana

Valois (**1328.—1589.**). To rodi stogodišnjim ratom s Engleskom (1339.—1359.), jer je engleski kralj *Eduard III.* tvrdio, da njega ide prijesto, jer mu je majka kći Filipa IV. Sin Eduardov *Crni princip* porazi Francuze kod Crésya (1346.), Calais pade u engleske ruke. I nasljednika Filipova *Ivana Dobroga* potuče i zarobi kod Maupertuisa (1356.). Ti porazi rode seljačkom bunom *(Jacquerie)*. Mirom u Bretignyu (1360.) dobiju Englezi Akvitaniju i Calais.

Slaboumnost *Karla VI.* (1380.—1422.) i borbe radi regentstva upotrijebi engleski kralj *Henrik V.* i svlada Francuze kod Azincourta (1415.). Za *Karla VII.* (1422.—1461.) zaustavi napredovanje Engleza kod Orléansa *„Djevica Orléanska“ (Jeanne d'Arc,* spaljena u Rouenu 1431.). Najposlije osvoji Karlo sve osim Calaisa i Normanskih otoka. U tim se ratovima prvi put upotrebljava puška i top. Karlo VII. uredi prvu stajaću vojsku.

U borbi s moćnim francuskim feudalstvom sjedini *Ljudevit XI.* (1461.—1483.) svojom nevjerom i nasiljem gotovo cijelu Francusku osim Bretagne, koju je dobio ženidbom njegov sin *Karlo VIII.* On i nasljednik njegov *Ljudevit XII.* (1498.—1514.) upinju se uzalud da osvoje Napulj i Milan.

Engleska.

One državice, što su ih Angli, Sasi i Jüti u Britaniji (oko 450.) osnovali, sjedini westsekski kralj *Ekbert* u jednu državu (oko 830. *rex Anglorum)*. Od normanske je nevolje spase *Alfred Veliki* (**871.—901.**), koji mnogo nastoji oko duševne i materijalne kulture. Kad su poslije učestale provale danske, dade praunuk Alfredov *Etelred II.* poubijati sve Dance *(danska večernja* g. 1002.). To rodi novim borbama, dok napokon ne zavlada Engleskom danski kralj *Knut Veliki* (1016.—1035.). Kasnije se vrati Etelredov unuk *Eduard III. Confessor.* S njim izumre anglosaska kraljevska porodica (1066.). Bitkom kod Hastingsa zavlada normanski vojvoda

MeteLwinDigital LIBRARY

Vilim Osvajač. Vilim uredi apsolutnu vladu s feudalnim sustavom (60.000 omanjih lena).

Za normanskih kraljeva (**1066.—1154.**) stope se slobodni Anglosasi s norm. vitezovima u niže plemstvo *(gentry)*.

Kraljevi iz kuće Anjou ili Plantagenet (**1154. do 1399.**):

Henrik II. (1154.—1189.) dobije po ženi Eleonori Akvitaniju i osvoji Irsku. Radi *Clarendonskih konstitucija*, kojima je htio crkvu skučiti pod kraljevsku vlast, dođe do oštra sukoba s nadbiskupom *Tomom Becketom*, ali se morao pokoriti papi *Aleksandru III*.

Brat *Riharda Lavljega Srca Ivan Lackland* (1199—1216.) zavadi se s papom Inocencijem III., koji ga prokune, a kad se pobojao, da će i krunu izgubiti (jer mu je Filip II. August uzeo sva francuska lena), pokori se i primi od pape Englesku kao leno rimske stolice. Plemstvo ga (1215.) prisili, te izda *„Magnam chartam libertatum“* (63 članka). Jer se krnjila „Magna charta“, dođe za nasljednika njegova do žestokih borba. Za sina njegova

Henrika III. (1216.—1272.) pozove 1265. u parlamenat vođa nezadovoljnika *Simon Monfortski* pored baruna po dva zastupnika iz svake grofije i po dva zastupnika iz gradova. Oko 1300. sjedine se ta dva staleža u *Donju kuću*.

Eduard I. (1272.—1307.) osvoji Wales *(princ Waleski)* i Škotsku, a *Eduard III*. (1327.—1377.) prestane plaćati papi danak. U ratovima s Francuskom rastu povlastice parlamentu, koji među ostalim dopušta kovanje novaca, izdaje zakone s kraljem. — *Rihard II*. (1377.—1399.) bori se s parlamentom, jer ne htjede priznati prava parlamentu; mnogo smutnja prouzroči i *Wycliffe*. Parlamenat ga zbaci s prijestola i predade krunu *Henriku IV*. iz kuće Lancaster.

Kraljevi iz kuće Lancaster (**1399.—1455.**) (po 3. sinu Eduarda III.) i York (po 4. sinu Eduardovu). Na posljednjega kralja iz kuće Lancaster *(crvena ruža) Henrika VI*. diže se *Rihard* iz kuće York *(bijela ruža)*. Tako dođe do groznoga

rata između bijele i crvene ruže (1455.—1485.), koji se svrši s bitkom kod Boswortha. Posljednji član kuće Lancaster *Henrik Tudor* oženi se *Jelisavom,* posljednjim ogrankom iz kuće *York.*

Pirinejski poluotok.

Španija. Od kršćanskih država u Španiji ostadoše sredinom 15. v. četiri: Kastilija, Aragonija, Navarra i Portugal. U Kastiliji zavlada 1474. *Izabela,* a u Aragoniji 1479. muž njezin Ferdinand. Argoniji je pripadala Sicilija i Sardinija, a Ferdinand joj doda Napulj i Navarru s ove strane Pireneja. Ženidbom vladara aragonskih i kastilskih stvori se Španija. Oba vladara osvoje **1492.** Granadu, posljednji ostatak maurskoga gospodstva. Španjolska ima u to vrijeme vrlo liberalan ustav. Kćerka njihova *Ivana* pođe za *Filipa Lijepoga,* sina cara Masimilijana.

Portugalska. Portugal razmakne u bojevima s Maurima granice preko Ceute u sjevernu Afriku. Zgodan položaj na Atlantskom oceanu navede Portugalsku na geografsko istraživanje. U tom je vrlo zaslužan infant Henrik Brodilac († 1460.), koji je slao ekspediciju za ekspedicijom. Rad njegov utare put *Bartolomeju Diazu,* koji je za kralja Ivana II. otkrio 1486. rt Burne glavice (Dobre nade).

Mleci.

Na čelu države stoji dužd (697.). U borbi za dalmatinske gradove i otoke (998.—1444.) ostanu Mleci pobjednici. K tomu pripoje Kipar i Terru firmu. 1172. bude uvedeno veliko vijeće od 480 članova. *Zatvor velikoga vijeća* (1297.). *Vijeće desetorice* i državna inkvizicija od 3 lica, vanredno uhodarstvo i strogi sudovi bdiju nad aristokratskom republikom. Prodiranje Turaka i otkrića portugalska i španjolska zadadu smrtni udarac trgovini mletačkoj.

MetelWinDigitalLibrary

III. Novi vijek (1492. do danas).

I. Doba reformacije do westfalskoga mira (1492.—1648.).

II. Doba apsolutizma od westfalskoga mira do francuske revolucije (1648.—1789.).

Otkrića.

Evropa nije mogla biti bez azijskih mirodija, što ih je dobivala preko prednje Azije, a koje su silno poskupile, kad su Turci postali gospodari prednje Azije i tu trgovinu uništili. Težnja „doći u Indiju“ vodila je Portugalce oko Afrike, a Kolumba putem na zapad. I tako

otkrije *Kolumbo Ameriku* **1492.** Četiri puta putuje i otkrije San Salvador, Cubu i Haiti (1492.), Puerto Rico i Jamaiku (1493.), Orinoco i Trinidad (1498.—1500.), Honduras i Costa Ricu (1502.—1504.). Kolumbo umre 1506.

1497. naiđe *Ivan Gabotto* na Labrador, a sin mu *Sebastijan* na istočhu obalu današnjih Sjedinjenih država (1498.).

1498. obrete *Vasco da Gama* put u Istočnu Indiju, a 1500. *Cabral* Braziliju (Santa Cruz). 1504.—1509. prinudi portugalski potkralj *Francisco de Almeida* indijske knezove na plaćanje danka, a njegov nasljednik *Alfonso de Albuquerque* (1509—1515.) učvrsti gospodstvo portugalsko u Indijskom oceanu, osvojivši Gou.

1513. otkrije *Balboa* „Južno more“ (Tihi ocean), prešavši Panamsku prevlaku. Šest godina kasnije (1519.—1521.) osvoji *Ferdinand Cortez* Mexiko *(kralj Montezuma).*

1519.—1522. oplove Španjolci prvi put zemlju pod Portugizom *Ferdinandom Magelhaesom* (zaglavi na Filipinima) i *Elcanom.* 1531.—1532. pokori *Franjo Pizzaro* Peru, a *Almagro* Chile (1534.).

1554. otkrije Francuz *Cartier* Canadu. 1584. osnuje *Walter Raleigh* naseobinu Virginiju. 1600. utemeljena je engleska istočnoindijska družina.

1602. osnuju holandijski staleži istočnoindijsku družinu, koja istisne Portugalce iz Istočne Indije, a istu zadaću preuzme na zapadu zapadnoindijska družina (1621.). 1619. otkriju Holandezi *Australiju* i *Tasmaniju*, a 1642. *Novi Seeland* (New Zealand). 1648. nađe Rus *Dežnjev* Beringova vrata, koja je opet Bering otkrio (1728.). 1741. iskrca se *Čirikov* u Aljaški.

1768.—1779. *Cookova* putovanja.

Posljedice otkrića: 1. talijanske repubike izgube svoju trgovačku znamenitost, a s njom i političku; sve to prijeđe na države, koje leže na Atlantskom oceanu; 2. Evropa dobije kukuruz, krumpir, duhan, kinin i purana, a Amerika žito, voće, kavu, sladorovaču, pamuk, konja i govedo. Američko zlato i srebro povisi cijenu robi, a uvoz kolonijalne robe izmijeni sasvim način života evropskih naroda. 3. Zemljopis i prirodne znanosti znatno se dignu.

Renaissance:

Glavni zastupnici renaissance su papa *Leon X.* († 1521.), zatim umjetnici: *Leonardo da Vinci, Michelangelo Buonarroti, Rafaelo Santi, Bramante, Correggio, Tizian, Paolo Veronese;* pjesnici: *Ariosto, Torquato Tasso, Pietro Aretino;* pisci: *Machiavelli* i *Guiciardini.*

Reformacija.

Lutherova nauka. Još za Maksimilijana ustane *Luther* **(1517.)** protiv zloporabe kod navješćivanja oprosta *(Tetzel)* i pribije na dvorsku crkvu u Wittenbergu 95 teza protiv toga. Svoga se nauka ne htjede Luther odreći ni pred papinim poslanikom kardinalom *Cajetanom* ni u disputaciji s *dr. Eckom.* Nato proglasi papa 41 tezu krivom i izopći Luthera, kad nije nauku za 60 dana opozvao (Luther spali papinu bulu 1520.). On se ne pokori ni na državnom saboru, što ga je novi

kralj Karlo V. (**1519.—1556.**) sazvao u Worms, zato ga wormskim ediktom stigne državni progon i zabrani se, da se ne smije širiti nauk njegov (1521.). Ali uz Luthera, koji je međutim prevodio Sv. Pismo na njemački (Wartburg), pristane velik dio svjetovnih knezova i državnih gradova (većinom zbog materijalnih probitaka). Kad se na državnom saboru u Speyeru (1529.) zaključi, neka wormski edikt i nadalje vrijedi, ustanu protiv toga Lutherovci (protestanti), predadu na slijedećem državnom saboru u Augsburgu (1530.) svoju vjeroipovijest (augsbušku) i sklope u Schmalkaldenu savez za obranu. *Lutherova nauka:* samo su dva sakramenta krst i sv. pričest, sama vjera spasava, a ne dobra djela, izvor vjere jedino je Sv. Pismo, mjesto latinske službe Božje uvodi se njemačka liturgija; zabacuje se primat sv. Petra. Poradi rata s Turcima popušta car vjerozakonskim mirom u Nürnbergu (1532.): protestanti dobivaju slobodu vjeroispovijedanja do općega koncila. *Luther † 1546.* U t. zv. schmalkadskom ratu htjede Karlo oružjem učiniti red (bitka kod Mühlberga 1547.), ali onda augsburškim interimom dopušta protestantima do zaključka koncila, da primaju sv. pričest u obje prilike, da svećenici zadrže svoje žene, a staleži ugrabljena crkvena dobra (1548.). Izdaja saskoga izbornika *Mavre* rodi pasovskim ugovorom (**1552.**) i augsburškim vjerozakonskim mirom (**1555.**), u kojem dobiju protestanti potpunu slobodu vjeroispovijedanja i posjednuta crkvena dobra (ius reformandi i crkveni pridržaj).

Zwinglijeva reforma. (1518.—1531.) Protiv nekih uredaba i nauka katoličke crkve, napose protiv oprosta i proštenja, ustane u Švajcarskoj *Zwingli.* On preuredi crkvu: izbaci iz nje crkve, oltare i orgulje, a za sakramenat sv. pričesti veli da je to samo spomen na posljednju večer (transupstancijacija). Njegova se vjera zove reformirana. Uz nju pristanu svi kantoni osim 4 prakantona i Zuga; pa kad ih je Zwingli oružjem htio prisiliti, izgubi bitku i život kod Kappela (**1531.**).

Kalvinova nauka (1532.—1564.). *Kalvin* uredi crkvu na demokratsku osnovu po uzoru prvih općina kršćanskih (starješinstvo — prezbiteri). Dužnosti se vrše s osobitom strogošću. Glavni znamen Kalvinove crkve jest predestinacija, po kojoj je svakomu čovjeku već unaprijed određeno, hoće li se spasti ili ne. Što se tiče sv. pričesti, približio se Zwinglijevoj nauci, te su se obje nauke spojile u reformiranu crkvu.

Katolička protivureformacija. Pape prednjače svojim životom (Pavao IV., Pio IV. i Pio V.). Tridentinski koncil (1545.—1563.) ne rodi doduše crkvenim jedinstvom, ali sasvim natanko ustanovi dogme katoličke crkve (Tridentinum), ukine zloporabu u crkvi, uvede strog red i pobrine se za bolje obrazovanje svećenstva. Za suzbijanje heritika uvede se inkvizicija; najčvršću potporu nađe protivureformacija u redu *isusovačkom*, što ga je osnovao *Ignacije Loyola*.

Njemačka.

Car *Karlo* prepusti (1522.) bratu *Ferdinandu* habsburšku državinu u Njemačkoj (osim Burgundije). Ratovi (4) s *Franjom I.*, kraljem francuskim, radi Bourgogne i Italije svrše se s mirom u *Crespyu* (1544.): Franjo se odreče Italije, a Karlo Bourgogne. *Ivanovcima*, koji su 1522. izgubili Rod, dade Karlo 1530. *Maltu.* Karlo vojuje sretno u Tunisu (1535.), u Algiru (1541.) ne uspije. 1552. posjedne francuski kralj Henrik II. biskupije Metz, Toul i Verdun. 1556. odreče se Karlo krune († 1558.).

Za *Ferdinanda I.* (1556.—1564.) bijahu vjerske prilike prilično uređene. Nasljednik njegov *Maksimilijan II.* (1564. do 1576.) bijaše prema protestantima snošljiv, ali za *Rudolfa II.* (1576.—1612.) zaoštre se opreke, te protestanti stvore na obranu svoje vjere *uniju,* a katolici *ligu* (1609.). U borbi s bratom Matijom izda Česima „majestat“, a napokon mora prepustiti bratu sve zemlje svoje. Za *Matije* (1612. do 1619.) plane s mržnje između protestanata i katolika i s premoći staleža

MeteLWNDigitalLIBRARY

tridesetgodišnji rat (**1618.—1648.**).

a) Češko-falački rat (1618.—1623.). Ustanak u Češkoj radi povrede majestata. *(Bacanje kroz prozor).* Provizorna vlada od 30 direktora preuzme poslove češke. Matijina nasljednika *Ferdinanda II.* (1619.—1637.) skinu Česi i izaberu *Fridriha Falačkoga,* koga car pomoću lige razbije na Bijeloj gori kod Praga 1620. Car udari Fridriha državnim progonom (njegovo izborničko dostojanstvo dobije glava lige *Maksimilijan Bavarski*), a u Češkoj provede protivureformaciju.

b) Danski rat (1625.—1629.). *Kristijan IV.* stane na čelo protestantima, ali mu *Wallenstein* potuče vođu *Mansfelda* kod Desavskoga mosta, a *Tilly* samoga Kristijana kod Luthera na Barenbergu. Mirom u Lübeku (1629.) dobije Kristijan IV. svoje zemlje natrag. Restitucionalni edikt (crkvi se vraćaju oteta dobra) rodi silnim nezadovoljstvom, te car mora na zahtjev izbornika otpustiti Wallensteina.

c) Švedski rat (1630.—1635.). *Gustav Adolf* razbije *Tillyja* kod Breitenfelda (1631.) i na Lechu (Tilly † 1632.), ali padne kod Lützena (1632.) u boju s Wallensteinom, komu je car po drugi put predao zapovjedništvo; kad se Wallenstein urotio protiv cara, ubiju ga u Chebu (1634.). Iza pobjede carevaca kod Nördlingena sklopi saski izbornik s carem mir u Pragu (1635.).

d) Švedsko-francuski rat (1635.—1648.). *Ferdinand III.* (1637.—1657.). *Banner* potuče carevce kod Wittstocka, a *Torstenson* pobijedi kod Breitenfelda (1642.) i Jankova u Češkoj. Westfalski mir (**1648.**): reformirani su ravnopravni katolicima i protestantima. Crkveni pridržaj vrijedi od 1624., a do te godine i *„ius reformandi“.* Francuska dobiva Elsas, Sundgau, Breisach i napokon Metz, Toul i Verdun; Švedska: Prednje Pomorje s Rujanom, dio Stražnjega, Wismar, Bremen i Verden. Brandenburg: Stražnje Pomorje pa biskupije Magdeburg, Halberstadt, Minden i Kamin; Bavarska: Gornju Falačku i izborničko dostojanstvo; sin *Fri-*

driha Falačkoga dobije natrag Donju Falačku i 8. izborničko mjesto; Nizozemska i Švajcarska priznate su samostalnima. Država se njemačka raspala u mnoštvo suverenih država i državica, koje je vrlo slabo spajala careva ličnost i stalni državni sabor u Regensburgu. Njemačka izgubi $^2/_3$ svojih stanovnika; prije rata brojila je oko 25 milijuna. Do toga broja dođe istom 1820. Narod je gotovo podivljao, nadaleko se vidjela sama pustoš; obrt i trgovina propade sasvim. Od austrijskih zemalja najviše pretrpi Češka.

Leopold I. (1658.—1705.) vojuje s Ljudevitom XIV. i Turcima. Za njega nastane rat za španjolsku baštinu (1700.—1714.), koji se nastavlja za *Josipa I.* (1705.—1711.), a svršuje za *Karla VI.* (1711.—1740.), posljednjega Habsburgovca na njemačkom prijestolu. *Karlo* dobije Napulj, Sardiniju, Milan i Belgiju. Za rata sa Španijom (*Quadrupelalliance*) dobije od Savojskoga vojvode Siciliju za Sardiniju (1720.), a vojvoda postade kraljem sardinskim. Radi pragmatičke se sankcije zaplete u poljski nasljedni rat (1733.—1738.); mirom u Beču zamijeni kraljevinu obiju Sicilija (španjolska sekundogenitura) za Parmu i Piacenzu, a vojvoda lotarinški Franjo Stjepan Lotaringiju za Toscanu. Za austrijskoga nasljednoga rata (1740.—1748.) bi izabran za cara bavarski knez izbornik *Karlo VII.* (1742.—1745.), ali ga izda sreća, kad je posegnuo za habsburškim zemljama.

Kuća Habsburg-Lothringen **(1745.—1806.)**:

Franjo I. (1745.—1765.), muž Marije Terezije. Austrijski se nasljedni rat svrši s mirom u Aachenu (španj. *infantu Filipu* pripadne Parma, Piacenza i Guastala). Mirom u Füssenu, dobije sin Karla VII. *Maksimilijan Josip* od Marije Terezije natrag Bavarsku (1745.).

Josip II. (1765.—1790.) htjede reformirati njemačku državu, ali svagdje mu to zapriječi Fridrih II. Kod 1. diobe Poljske dobije Marija Terezija istočni Halič, Vladimiriju i 13 šipuških gradova, 1775. Bukovinu od Turske, a 1779. u *bavarskom na-*

sljednom ratu Innviertel (mirom u Têšinu). *Zajednica njem. knezova* (1785.) ne da Belgije zamijeniti za Bavarsku. *Leopold II.* (1790.—1792.) sklopi s Pruskom savez protiv Francuske. *Franjo II.* (1792.—1806.) posljednji je njemački kralj i car.

Pruska.

Od 1464. bijaše Istočna Pruska leno poljske krune, a vladao je njom i dalje njemački red. **1525.** primi veliki meštar toga reda Albreht Braniborski Lutherovu vjeru pa s dopuštenjem poljskoga kralja Sigismunda I. proglasi Prusku svjetovnom nasljednom vojvodinom Hohenzollernâ. Njegov rod izumre 1618., a onda se Istočna Pruska sjedini s Brandenburgom. 1614. poveća se Brandenburg vojvodinom Cleve i grofijom Mark i Ravensberg, a 1648. Stražnjim Pomorjem i s 4 biskupije.

Fridrih Wilhelm III. (1640.—1688.) („der grosse Kurfürst") oslobodi ugovorom u Velavi 1657. Ist. Prusku poljskoga vrhovništva. Provodeći apsolutizam nastoji da iz tih zemalja s raznovrsnim staleškim ustavom stvori jedinstvenu državu.

Fridrih III. (1688.—1713.), kao kralj *Fridrih I.* od 1701. bijaše vrlo rastrošan vladar. Nasuprot bijaše sin njegov *Fridrih Vilhelm I.* (1713.—1740.) strog i štedljiv, te uredi vojsku i financije. *Fridrih II. Veliki* (1740.—1786.) podigne Prusku na velevlast, razmaknuvši joj granice Slezijom i 1. diobom Poljske (Zap. Pruskom i notečkim okrugom). U 1. sleskom ratu (1740. do 1742.) zapade ga Slezija i grofija Kladska mirom u Vratislavi (pobjede kod Molvica i Chotusica), a to mu se poslije 2. sleskoga rata (1744.—1745.) potvrdi mirom u Dresdenu. U 3. sleskom ratu (1756.—1763.) bijaše uz *Mariju Tereziju* Francuska i Rusija, a uz *Fridriha* Engleska; unatoč sjajnim pobjedama kod Praga, Rossbacha (1757.), Zorndorfa (1758.) i Ljegnice (1760.) bili bi Fridriha svladali protivnici, koji su ga pobijedili kod Kolina (1756.), Hochkircha (1757.) i Kunersdorfa (1759.), da ga nije spasla smrt ruske carice Elizabete. Mirom u Hubertsburgu osigurana mu je Sleska.

Taj *prvi sluga države* posveti svu brigu uređenju i blagostanju države: suši i naseljava močvarne krajeve, obaljuje rabotu, diže trgovinu gradnjom prokopa, podupire industriju, nastoji oko školstva, a nada sve oko vojske; da bi namirio vojničke troškove, nameće različne daće, pod kojima je narod stenjao.

Fridrih Vilhelm II. (1786.—1797. dobije u 2. diobi Poljske (1793.) t. zv. južnu Prusku, a u 3. diobi (1795.) t. zv. novu ist. Prusku s Varšavom. — *Fridrih Vilhelm III.* (1797.—1840.).

Španjolska.

Habsburgovci **(1516.—1700.):**

Karlo I. (1516.—1556.) sklopi golemu državu; po baki baštini burgundske zemlje, a po majci Španiju, Sardiniju, Siciliju, Napulj i istom otkrivene zemlje u Americi, kojima doda još Mexiko, Peru i Chile; poslije, kad se podijelio s bratom Ferdinandom, spoji burg. zemlje sa Španjolskom. Ugušivši ustanak kastilskih gradova, udari temelj apsolutizmu, što ga sasvim provede sin njegov

Filip II. (1556.—1598.). On htjede i u Nizozemskoj uvesti apsolutizam i protivureformaciju, ali oštrina Albina rodi ratom za slobodu u Nizozemskoj (1568.). Rat je osim kratkoga primirja od 12 godina (1609.) trajao do 1648. Samo popuštanjem spasu Albini nasljednici južne katoličke pokrajine, dok 7 sjevernih sklopi utrechtsku uniju (1579.) i proglasi se samostalnima (1581.). Ni u ratu s Englezima ne bijaše sretniji, jer mu velika armada nastrada s oluje (1588.). Sretniji je bio u ratu s Turcima. *Don Juan d' Austria* razbije tursko brodovlje kod Lepanta (1571). Još je sretniji bio u Portugalskoj, gdje je postao kraljem (1580.). Ti silni ratovi iscrpu državu. Španjolska počne već za Filipa II. propadati, a još jače za slabih nasljednika njegovih

Filipa III. (1598.—1621.), koji je protjerao Moriske, i *Filipa IV.* (1621.—1665.), koji je doduše ugušio ustanak u Cata-

MeteLwinDigital LIBRARY

loniji i Napulju, ali izgubio Portugalsku (1640.) a pirinejskim mirom (1659.) Rousillon i Artois. Posljednji španjolski Habsburgovac *Karlo II.* (1665.—1700.) imenuje vojvodu *Filipa Anjouvinskoga* nasljednikom.

Literatura: *Mendoza, Ponce de Leon, Cervantes, Lope de Vega, Calderon de la Barca.* Slikari: *Velasquez, Murillo.* U Portugalskoj: pjesnik *Camoëns.*

Od g. **1700.** do danas vlada s malim izuzecima kuća Bourbon.

Filip V. (1700.—1746.). Rat za španjolsku baštinu (vidi Francusku). Nastojanje njegova ministra Alberonija, da povrati državi zemlje, što ih je mirom utrechtskim dobio Karlo VI., zapriječi *quadrupelalliance* (ostalo vidi str. 75.). *Ferdinanda VI.* naslijedi polubrat

Karlo III. (1759.—1788.), najznamenitiji Bourbonac u Španjolskoj. On znatno podigne državu mudrom upravom (ministar *Aranda).* Bourbonski ga porodični ugovor zaplete u ratove s Engleskom, te izgubi Floridu (1763.), ali je (1783.) mirom u Versaillesu dobije natrag zajedno s Minorcom. — *Karla IV.* (1788.—1808.) i sina ojegova *Ferdinanda* prisili Napoleon, te se odreknu prijestola *(Godoy).*

Portugalska.

Dok je Portugalska bila združena sa Španjolskom, izgubi gotovo sva posjedovanja u Indijskom oceanu. Kad se od nje ustankom otkinula (1640.—1668.), oporavi se prilično pod vladarima iz kuće *Branganza* **(1640.—1853.),** ali je propasti *Ivan V.* (1706.—1750.) rasipnošću svojom. Kasnije je opet podigne nasljednik njegov

Josip I. Emanuel (1750.—1777.). Ministar marquis *Pombal* podigne zemlju, provodeći reforme u duhu prosvijetljenoga apsolutizma; protjera isusovce (1759.). Potres razori 1775. Lisabon. Kćerka Josipova *Marija I.* (1777.—1816.) ukine gotovo sve reforme.

Francuska.

Mlađa loza Valois (1515.—1589.) i Bourbonci (1589.—1792.).

Premda su francuski kraljevi *Franjo I.* (1515.—1547.) („père de lettre") i *Henrik II.* (1547.—1559.) u Njemačkoj podupirali protestante, ipak su ih kod kuće progonili. Za malodobnoga kralja *Franje II.* (1559.—1560.), muža *Martje Stuart*, vode državne poslove Guisi, a za *Karla IX.* (1560.—1574.) majka njegova *Katarina Medici.* Za Karla IX. počinju se *hugenotski ratovi* (1562.—1598.). Mati kraljica, da bi otela sina svoga ispod vlasti *Colignyeve,* skrivi Bartolovu noć (23.—24. kolovoza **1572.**). Kad je njezin treći sin *Henrik III.* opet Hugenotima popuštao, slože se katolici pod vodstvom *Guisa* u katoličku ligu, da zapriječe Hugenotu Henriku Navarcu put do prijestola, ali poslije umorstva Henrika III. održa se ipak

Henrik IV. Bourbonac (1589.—1610.), jer je prešao na katoličku vjeru. Vjerske prilike uredi nanteskim ediktom **(1598.)**, davši Hugenotima vjersku slobodu. Reformama (ministar *Sully)* podigne opet Francusku. *Ljudevit XIII.* (1610.—1643.) prepusti državne poslove kardinalu *Richelieuu* (1624.—1642.), koji uništi političke povlastice Hugenota; umiješavši se u tridesetgodišnji rat, udari temelj francuskoj premoći u Evropi. (Francuska akademija).

*

Ljudevit XIV. (1643.—1715.). Isprva je pod skrbništvom *Ane Austrijske* i kardinala *Mazarina* (1643.—1661.), protiv koga se dizaše *„Fronde"* i *Ljudevit II. Condé.* Mazarin stvori ranjski savez (1658.). Poslije smrti *Mazarinove* (1661.) vlada Ljudevit sâm. Pošto mu je *Colbert* uredio financije, poduze t. zv. navalne ratove. Prvi navalni rat (1666.—1678.) na španjolsku Nizozemsku (devoluciono pravo) svrši se s mirom u Aachenu. Drugi se navalni rat (1672.—1678.) na Holandiju svrši s mirom u Nimwegenu (Ljudevit dobije

Franche-Comté). Reunijske komore (1680.—1684.): Ljudevit osvoji Strassburg. 1685. ukine nanteski edikt. Treći navalni ili falački rat (1688.—1697.) svrši se s mirom u Ryswicku (Ljudevit vraća sve osim Elsasa i Strassburga). Premoć Ljudevita XIV. skrši rat za španjolsku baštinu (1701.—1714.). Smrću Karla II. dođe na španjolski prijesto *Filip V.*, unuk *Ljudevitov*, a car *Leopold* zatraži isto za svoga sina *Karla*. Uz cara pristane Engleska i Holandija. *Malborough* i *princ Eugen Savojski* održe sjajne pobjede kod Hochstädta (1704.), Rammilliesa (1706.), Turina (1706.), Oudenarda (1708.) i Malplaqueta (1709.). Rat se svrši s mirom u Utrechtu **(1713.)**. Filip V. bude priznat španjolskim kraljem, *car* dobije španjolsku Nizozemsku, Milan, Napulj i Sardiniju, *Savoja* Siciliju, *Engleska* Gibraltar i Minorku, a od Francuske Newfoundland, Akadiju i zemlje na Hudsonovu zalivu. Car prista na mir u Rastattu **(1714.)**, a Njemačka u Badenu (1714.). Ljudevit XIV. uvelike podupire literaturu: *Corneille, Racine, Molière, Boileau, Lafontaine, Fenelon, Bossuet. Mansardi* mu sagrade *Versailles*. Kao slikari se proslave *Lebrun* i *Lorrain*.

Za *Ljudevita XV.* (1715.—1774.), praunuka Ljudevita XIV., upravlja najprije državom kao *regent Filip Orléanski* (poduzeća *Škota Lawa*), a onda kardinal Fleury (1726.—1746.). U poljskom nasljednom ratu dobije za svoga tasta *Stanislava Leščinskoga* Bar i Lotaringiju, a to je imalo pripasti poslije njegove smrti Francuskoj (1766.). Markizica *Pompadour* utječe znatno na državne poslove (1745.—1764.), a grofica *Dubarry* više na državnu blagajnicu. U sedmogodišnjem ratu izgubi kao saveznik M. Terezije *mirom u Parizu* (1763.) Louisanu, Kanadu i Senegal, ali steče Corsiku (1758.). U njegovo se vrijeme istaknu na polju literature: *Voltaire, Rouseau, Montesquieu, Diderot, d' Alambert.* Za njegova nasljednika *Ljudevita XVI.* (1774.—1792.) bukne francuska revolucija.

Engleska i Irska, a od 1603. Velika Britanija i Irska.

Tudorovići **(1485. do 1603.).** Stuartovići **(1603. do 1714.).**

Henrik VII. Tudor (1485.–1509.) uvede apsolutnu vladavinu. Udavši svoju kćerku Margaretu za škotskoga kralja Jakova IV. utre put k sjedinjenju Velike Britanije.

Henrik VIII. (1509.—1547.) proglasi se glavom engleske crkve (1532. poradi Ane Boleyn), ali pridrži katoličku nauku i crkvenu upravu. Za sina njegova *Eduarda VI.* (1547.–1553.) uvedu protestanski nauk, ali s biskupskim dostojanstvom i nekim katoličkim obredima (41 čl.).

Marija Tudor (1553.—1558.), žena Filipa II., obnovi katoličku vjeru u Engleskoj. Njoj kao saveznici Filipovoj otme Francuska Calais, posljednji engleski posjed u Francuskoj.

Elizabeta (1558.—1603.) uredi konačno *anglikansku crkvu* (1561.) u 39 članaka, obrani sretno Englesku od Filipa II., uguši ustanak u Irskoj, podigne obrt i trgovinu. 1587. dade pogubiti *Mariju Stuart*, koja je u nje tražila zaštitu. *Shakespeare* († 1616.). Elizabeta udari temelj današnjoj veličini Engleske. Nasljednikom imenuje sina Marije Stuart, kralja škotskoga *Jakova I.* (1603.—1625.). On, prvi kralj *Velike Britanije* i *Irske*, htjede kraljevsku vlast riješiti svih spona, ali mu se opre donja kuća. A i sin se njegov *Karlo I.* (1625.—1649.) radi novaca sukobi s parlamentom. Trećemu parlamentu mora potvrditi *„Petition of right.“* Kad je silom htio anglikansku liturgiju uvesti u Štotskoj, bukne revolucija (1637.). Karlo ne nađe protiv Škota pomoći ni u kratkom ni u dugom parlamentu (1640.), što više — dugi se parlamenat zarati s kraljem. Nakon poraza kod Nasebya (1645.) pobjegne kralj u Škotsku, a Škoti ga predadu parlamentu. Vođa radikalnih independenata *Cromwell* dade ga po krnjem parlamentu odsuditi na smrt i smakne ga **(1649.).**

Republika **(1649.—1660.).**

Oliver Cromwell razbije *Karla II.* kod Worcestera (1651.), izda „Navigationsactu“ (1651.), radi koje se zarati s Ho-

MeteLwinDigitalLibrary

landijom. *Cromwell Lordprotektor* (1653.—1658.). U ratu sa Španjolskom otmu Englezi Jamaiku i Dünkirchen. 1660. g. sazove general *Monk* novi parlamenat, koji proglasi kraljem *Karla II.* (1660.—1685.). On vodi nesretno rat sa Holandijom (1667.). Parlamenat ga prisili, da izda testactu (1673.) i habeas-corpusactu (1679.). Umre kao katolik. Brata mu *Jakova II.* (1685.—1688.) protjeraju bez proljeva krvi, a na prijesto podignu njegovu kćer *Mariju* (1688.—1702.) i muža joj *Vilhelma Oranskoga*. Vilhelm svlada (1690.) Irce na rijeci Boyne (užasno proganjanje Iraca). Politika „evropske ravnoteže". Naslijedi ga druga kći Jakovljeva *Ana* (1702.—1714.). Škotska i Engleska *sjedine se* u jednu državu. *Toriesi* dokrajče rat za španjolsku baštinu.

Kuća Hannover **(1714.—1901.)**:

Juraj I. (1714.—1727.). Ministar Walpole uzdrži mir. *Juraj II.* (1727.—1760.) pobijedi kao zaveznik M. Terezije Francuze kod Dettingena (1743.). *Karlo Eduard* (sin Jakova III.) podlegne kod *Culledona* (1746., posljednja bitka na britanskom zemljištu). Za *7godišnjega rata* s Francuskom uredi *Pitt Stariji* vojsku: Englezi osvoje Bengalsku 1757. Za *Jurja III.* (1760.—1820.) plane sjeveroamerički rat za slobodu (1775.—1783.). Kongres u Filadelfiji prekine trgovačku svezu s Engleskom (1774.), a 1776. proglasi se *13 pokrajina samostalnima i slobodnima pod imenom* „Sjedinjene države sjeveroameričke". *B. Franklin* im pribavi potporu Francuske, Španjolske i Holandije. Englezi moraju priznati samostalnost njihovu mirom u Versaillesu **(1783.)**: Španjolska dobije natrag Floridu i Minorku, a Francuska Tabago. *Washington* je prvi predsjednik Sjedinjenih država. Englezi osvajaju Indiju, a svrše to za Napoleonovih ratova.

Danska i Norveška.

Karlmarskom se unijom **(1397.)** sjediniše Švedska, Danska i Norveška u jednu državu. Od 1448. vlada kuća Ol-

denburg. Posljednji kralj iz te kuće *Kristijan II.* izgubi najprije Švedsku (1520.), a onda i Dansku i Norvešku (1523.) Za novih vladara iz kuće Schleswig-Holstein *(Fridrih I.* † 1533. i *Kristijan III.* † 1559.) raširi se reformacija.

Fridrihu III. (1648.—1670.) podijeli svećenstvo i građanstvo neograničenu vlast. U ratu sa Švedskom izgubi mirom u *Roelskildu* (1658.) Schonnen, Halland i Blekingen, dapače Trondhjem i Bornholm, ali to dobije natrag mirom u Kjöbenhavenu (1660.) Za *Fridriha V.* (1746.—1766.) proživi Danska zlatni vijek (ministar *Bernsdorf). Kristijan VII.* (1766.—1808., slabouman). Reforme *Struenseeove.*

Švedska.

Wasovci (1523.—1654.):

Gustav I. Wasa (1523.—1560.) uvede Lutherovu vjeru. Unuk njegov *Gustav II. Adolf* (1611.—1632.) ote Rusima Ingriju i Kareliju, a Poljacima Livonsku i zapadnu Prusku i osigura Švedskoj prevlast na Istočnom moru. Mjesto njegove kćerke *Kristine* (1632.—1654.) vlada isprva *Axel Oxenstierna.* Tekovine westfalskoga mira učine Švedsku evropskom velevlašću. Kristina se odrekne prijestola, primi katoličku vjeru († 1689. u Rimu). Naslijedi je njezin tetak

Karlo X. Gustav (1654.—1660.), pfalzgraf zweibrückenski. Poljskoga kralja *Ivana Kažimira,* koji je tražio kao Wasovac švedski prijesto, pobijedi kod Varšave (1656.) Mir s Danskom u Roeskildu (1658.).

Karlo XI. (1660.—1697.) malodoban. Krunsko vijeće sklopi s Poljskom mir u Olivi (1660.), a s Danskom u Kjöbenhavenu. Preuzevši sam vladu učvrsti prevlast Švedske unutrašnjim reformama i postane apsolutan vladar. Naslijedi ga 15godišnji

Karlo XII. (1697.—1718.). Protiv mladoga kralja sklope ruski car *Petar Veliki,* poljski kralj *August II.* i danski kralj *Fridrih IV.* savez 1699. Tako nastane veliki sjeverni rat

(1700.—1721.). *Karlo XII.* prisili međutim *Fridriha IV.* na mir u Travendalu (1700.), Ruse razbije kod Narve, a protiv Augusta II. podigne protivukralja *Stanislava Leščinskoga* (1704. do 1709.), dapače prisili Augusta II. mirom u Altrandstädtu (1706.), te se odrekao prijestola. Kod Pultave (1709.) razbije ga Petar Veliki. Karlo se spase i umakne u Tursku, gdje ostane do 1714. Za njegova se odsuća podignu opet Danska i Poljska, a Pruska i Hannover uzmu švedski posjed na Weseri i Odri. Vrativši se u Švedsku povede vojnu na dansku Norvešku i pogine u prokopima kod Frederikshalla. Naslijedi ga sestra

Ulrika Eleonora (1718.—1742.). Ona odstupi Hannoveru Bremen i Verden, Pruskoj prednje Pomorje do Peene, Stettin, Usedom i Wollin, a Rusiji mirom u Nystädtu Livonsku, Estonsku, Ingriju i dio Karelije. Tako prestade Švedska biti velevlast. Naslijedi je njezin muž i dosadašnji suvladar *Fridrih Hessen-kasselski* (1742.—1751.). Mirom u Abo (1743.) mora Rusiji odstupiti jedan dio Finske.

Kuća Holstein-Gottorp **(1751.—1818.):**

Gustav III. (1771.—1792.) obori gospodstvo plemstva (1772.), ali radi nesretnoga rata s Rusijom pruži se plemstvu prilika, te se uroti i njega makne. *Gustav IV.* (1792.—1809.) mora prepustiti prijesto stricu *Karlu VIII.* (1809.—1818.), koji posini *Bernadotta.*

Poljska.

Sigmund I. (1506.—1548.) dobije Mazoviju, ali u ratovima s Rusijom izgubi Smolensk. Velikomu meštru Albrehtu Hohenzollernu dopusti, da Prusku sekularizira *(Nikola Kopernik † 1543.).* Za vlade se Sigmundove raširi znatno nova vjera po Poljskoj, ali je isusovci opet istisnu za nasljednika njegovih.

Sigmund II. August (1548.—1572.), posljednji Jagelović. Livonska, Kuronska i Semigalija sekulariziraju se pod zaštitom Poljske. Litva se s Poljskom sasvim združi *unijom* u Lublinu **(1569.).**

Poljska kao izborna država (1572.—1795.).

Henrik Anjouvinski (1573.—1574.) mora prisegom potvrditi pacta conventa. *Stjepan Báthori* (1574.—1586.) prisili mirom u Zapolju (1582.) *Ivana IV. Vasiljevića*, te mu preda Polock i Livonsku, podigne 3 vrhovna sudačka tribunala i sveučilište u Vilni.

Sigmund III. Wasa (1587.—1632.) (Wasovci **1587.** do **1668.**). *Hodkiević* pobijedi švedskoga kralja *Karla. IX.* kod Kirchholma (1605.), ali mu ipak *Gustav Adolf* otme Livonsku i dio Pruske (1629.). Od Rusije dobije Smolensk, Černigov i Seversku oblast (1618.), a sultanu *Osmanu* sretno odoli kod Hoćima (1621.). Unija u Brestu **(1596.)** dovede do borbe s Kozacima. *Vladislav IV.* (1632.—1648.) dobije opet Prusku. Buna *Bogdana Hmeljnickoga* (1648.—1657.).

Kako je god Poljska bila velika i dobro naseljena država, bila je trula. Dok se u susjeda uvodio apsolutizam, ondje se ugnijezdi anarhija. U 16. stoljeću prijeđe sva vlast u ruke plemstvu, ono je apsolutni gospodar nad svojim ljudima; seljaci su bez prava, a disidenti (inovjerci) očekuju olakšicu od susjeda. Te su prilike najposlije upropastile državu.

*

Posljednji Wasovac *Ivan Kažimir* (1648.—1668.) zarati se radi Kozaka (Hmeljnicki pobijedi kod Zborova 1649.) s Rusijom, kojoj mirom u Andrusovu (1667.) odstupi Smolensk, Černigov, Kijev i Ukrajinu s onu stranu Dnjepra. Sa Švedskom se zarati, jer ne htjede priznati *Karla X.* za kralja. Napredovanje Šveda zaustavi prior *Kordecki* u Čenstohovi. Sjedinjeni Švedi i Prusi pobijede Poljake kod Varšave 1656. Nato prizna *Ivan Kažimir* u Velavi (1657.) samostalnost Pruske, a mirom u Olivi (1660.) prepusti Švedima Estonsku, Oesel i Livonsku. Liberum veto (1652.) uništi svako nastojanje oko reforama.

Mihajlo Višnioviecki (1669.—1673.) sklopi sramotan mir s Turcima u Bučaču (1672.), ali ih Ivan Sobieski porazi kod

MeteLwinDigitalLibrary

Hoćima (1673.). *Ivan Sobieski* (1674.—1696.) izvojuje sjajnu pobjedu nad Turcima kod Lavova (1675.) i oslobodi Beč **(1683.).** *August II., saski izbornik* (1697.—1733.), ne dobije ništa u sjevernom ratu, a u ratu s Turskom zapadne ga Kamieniec i Podolje (1699.). *August III.* (1733.—1763.) bi izabran s pomoću Rusije i Austrije protiv Stanislava Lešćinskoga. *Stanislav Poniatovski* (1764.—1795.), ljubimac Katarine II. Konfederacije u Radomu (disidenti) i Baru. Da se Rusiji dade odšteta za turske zemlje, koje bi po ratu s Turskom morala dobiti, dođe do 1. diobe Poljske (1772.), u kojoj izgubi Poljska trećinu svojih zemalja. Nezadovoljstvo radi uvedenja novoga ustava (1791.) dovede do posredovanja (konfederacija u Targovicama) i do 2. diobe (1793.) između Pruske i Rusije, a ustanak 1794. do 3. diobe (1795.) među susjedne tri velevlasti (vidi Austriju, Prusku i Rusiju).

Rusija.

Vasilije III. Ivanović (1505.—1533.) ukida posljednje ruske udjelne kneževine i provodi centralizaciju. Poljacima ote Smolensk. Sin njegov

Ivan IV Vasiljević Grozni (1533.—1584.), isprva pod skrbništvom matere Jelene Glinske i bojarske dume, okruni se **1547.** za cara i raširi državu, osvojivši Kazan (1552.) i Astrahan (1556.). *Jermak Timofejev* pokori mu (1581.) Sibiriju (Jermak † 1584.), ali je uzalud nastojao, da se dokopa Istočnoga mora otimajući zemlje Švedskoj i Poljskoj (Báthory). Ivan uredi stalnu vojsku strijelce; da obrani granice od Tatara, naseli na Donu i Dnjepru Kozake. Zapadnoevropskoj kulturi otvori vrata: osnuje tiskaru, brine se za odgoju naroda, poziva strane obrtnike, umjetnike i trgovce, s Engleskom sklapa trgovački ugovor. Poslije smrti žene Anastasije Romanovne izbije njegova neobuzdana ćud. Da bi skršio otpor bojara (prijateljâ *Adaševih*), razdijeli 1564. državu na dva upravna područja: zemščinu, kojom upravljaju bojari pod njegovim nadzorom, i opričinu, kojom upravlja sam. Okruživši se opričnicima

(tjelesnom stražom) uništi raznim okrutništvom premoć bojara i stvori neograničenu samovladu. *Feodor I. Ivanović* (1584. do 1598.) jest posljednji *Rjuriković* (polubrat *Dimitrija* ubijen u Ugliču). Feodor osnuje **1589.** u Moskvi ruski patrijarhat, zabrani seljacima seliti se. Velika zemskaja duma izabere za nasljednika šurjaka mu

Borisa Godunova (1598.—1605.), ali on se doskora omrazi jer je podupirao zapadnoevropsku kulturu, podizao škole i progonio ugledne stare porodice. To dovede na prijesto *Lažnoga Dimitriju* (1605.—1606.) (nije *Griška Otrepjev!*), ali jer je i on prezirao ruske običaje, ubiju ga i izaberu *Vasilija Šujskoga* (1606.—1610.). Protiv njega se diže novi Lažni Dimitrija *(Tušinski varalica)*. Vasilije mora u samostan.

Bescarje (1610.—1613.). Bojarska duma ponudi krunu *Vladislavu,* sinu Sigmunda III. Poljaci uđu u Kreml, ali kad su Rusi opazili, da Sigmund želi krunu za se, dignu se na oružje *(Kuzma Minin),* a knez *Požarski* prisili Poljake na predaju (1612.).

Romanovići **(1613.—1762.):**

Mihajlo Feodorović Romanov (1613.—1645.) preda Švedskoj Kareliju i Ingriju (1617.), a Poljskoj Smolensk, Černigov i Seversku oblast (1618.). Savjetnik mu je otac Filaret.

Aleksije Mihajlović (1645.—1676.) raširi državu mirom u Andrusovu na štetu Poljskoj, prokrči put evropskim uredbama, izda novi zakonski zbornik (soborno uloženije), a patrijar *Nikon* ispravi stare slovenske knjige, ali ih mnogo svećenika i puka ne htjede primiti, već zadrži stare; to su raskolnici.

Feodor Aleksijević (1676.—1682.) dobije od Turaka mirom u Bahčisaraju zapadnu Ukrajinu (1581.). Da potisne plemstvo, spali „razrjadne knjige“. U to vrijeme djeluje u Rusiji Hrvat *Juraj Križanić* († 1690.). *Ivan, Sofija* i *Petar* (1682.—1689.). Radi urote zatvori *Petar* Sofiju u samostan i zavlada sam.

MeteLwinDigital LIBRARY

Petar Veliki (1689.—1725., odgojitelj *Le Fort*). Da bi Rusiju uveo u kolo zapadne kulture, uvodi upravne, sudbene i staleške reforme upravo silom; da bi podigao narodno blagostanje, unapređuje industriju, trgovinu i ratarstvo; da bi podigao narodnu prosvjetu, otvara škole; da bi skršio otpor svećenstva, ukida patrijarhat i uvodi sv. sinod; da bi Rusiju učinio prvom državom na evropskom istoku, stvara jaku vojsku, osobito mornaricu, a strijelce, koji su se bunili, ukine (1698.); da bude što bliže zapadnoj Evropi, podigne novu prijestolnicu Petrograd **(1703.)**; da bi Evropu sam upoznao, putuje dvaput na zapad (1697. i 1718.). Turcima otme 1696. Azov, ali im ga mora vratiti 1711., kad su ga na Prutu opkolili. 1721. prozove se *„imperator vseja Rossii"*. Pobjedom kod Pultave (1709.) učini od Rusije *velevlast*. Kad mu se i sin Aleksije pobunio († 1718.), odredi, da svaki vladar može sam sebi imenovati nasljednika. Naslijedi ga žena njegova

Katarina I. (1725.—1727.), zatim unuk *Petar II.*, onda *Ana Ivanovna* (1730.—1740.), a poslije *Ivana VI.* (1740.—1741.) *Elizabeta* (1741.—1762.), kćerka Petrova, saveznica M. Terezije. Za 7godišnjega rata osvoji Ist. Prusku, ali je njezin nasljednik iz kuće

Holstein-Gottorp **(1762.—x)**:

Petar III. vrati Fridrihu II. Njega svrgne (1762.) žena mu *Katarina II.* (1762.—1796.). Ona nastavi djelo Petra Velikoga, izradi opći zakonik, preudesi upravu, ublaži kmetstvo; podupire obrt i trgovinu, diže škole, pomaže literaturu *(Deržavin, Fon Vizin)*, a u vjeri je tolerantna. Državu raširi diobama Poljske: u 1. diobi zapadne je Litva do Dvine i Dnjepra, u 2. Volinj, Podolje i Ukrajina, u 3. ostatak Litve do Njemena i Volinj do Buga; napokon steče i Kurlandiju. U 1. turskom ratu postade Krim mirom u Kučuk-Kainardže (1774.) samostalan, a onda ga *Potemkin („Taurijski")* pripoji Rusiji; u 2. ratu (1787.—1792.) dobije mirom u Jašiju oblast između Buga i Dnjepra i tvrđavu Očakov. Kad tako raširi gra-

nice državi na jug do Crnoga mora, a na zapad do srednje Evrope, Rusija je gotovo odlučivala u politici evropskoj. Sin njezin

Pavao I. (1796.—1801.) uvede za nasljedstvo primogenituru, preuredi vojsku i financije. S Poljacima postupa blago, isprva nastoji uzdržati mir. Njegovi hiri i silovitost rode bunom, u kojoj zaglavi. *Alexandar I.* (1801.—1825.) dobije od Švedske Finsku (1809.).

Crna Gora.

Od 1499. vladaju Crnom Gorom Turci. Uzalud su se Crnogorci tijekom 16. i 17. vijeka u više maha dizali na Turke. Istom potkraj 17. vijeka za vladikâ *Njeguša* iz bratstva *Petrovića* (1697.) sretnije su ruke.

Vladika *Danilo* ratuje s Turcima (1697.—1737.) koje kao saveznik *Petra Velikoga (Ahmet paša, Numa Ćuprilić),* koje kao saveznik *Mlečana.* Poslije vladike *Save* i *Vasilija* dočepa se vlade neki pustolov *Stjepan Mali* (1766.—1774.). Turci nastradaju kod Čeva (1768.). Po njegovoj smrti uze vladati opet *Sava.*

Petar I. Petrović (1782.—1830.). *Mahmud*-paša *Bušatlija* opustoši zemlju (1785.), ali ga Crnogorci dvaput redom razbiju (1791.), dapače sam zaglavi u boju, a Crna Gora osta slobodna. *Petar II. Petrović* (1830.—1851.) pjesnik *„Gorskoga vijenca“.*

III. Doba revolucije (1789.—1815.).

Francuska revolucija do ukinuća kraljevstva (1789.—1792.).

Uzroci: zloporabe a sudstvu, nejednaki razmjer posjeda i razdiobe državnih tereta, kupovanje službi, privilegije plemićke, nepovoljne prilike građana i seljaka, bezumno rasipanje državnih dohodaka i dobara, raskoš na dvoru i lako-

MeteLwin Digital LIBRARY

umna izvanjska politika, literatura, prosvjeta (koja je podraživala i onako razdraženo javno mnijenje — *Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Diderot, d' Alembert),* a nada sve financijalna nevolja. Uzalud kušaju ministri *Malesherbes* i *Turgot* (1774.), *Necker* (1777.), *Calonne* (1783.), *Brienne* (1787.) i opet *Necker* (1789.) vratiti ravnotežu u državnim financijama i provesti reforme; sve se razbi o opiranje priviligiranih staleža. *Necker* predloži, da se sazovu **1789.** (5. svibnja — 17 lipnja) državni staleži, koji se proglase 1789. (17. lipnja) — 1791. (30. rujna) ustavotvornom narodnom skupštinom. Otpust ministra Neckera i koncentriranje vojske u Versaillesu potakne u Parizu ustanak, u kojem bude 14. srnja 1789. bastila razorena. Budući da je vlast skupštini rasla, a kralju padala, poče plemstvo ostavljati Francusku. U glasovitoj sjednici od 4. na 5. kolovoza ukine se feudalni ustav. Nato se proglase prava čovjeka i građanina (suverenitet naroda), a Francuska postane konstitucionalna monarhija s jednom komorom (na dvije godine) i s vetom kraljevim na 4 godine. U to prisile žene kralja, a i narodnu skupštinu, te se presele iz Versaillesa u Pariz, gdje je svjetina sve više strahovala narodnu skupštinu. Skupština razdijeli Francusku na departemente (83), proglasi slobodu vjeroispovijedanja, dade svim Francuzima pravo na javne službe, ukine samostane; župnike i biskupe bira narod, a na crkvena dobra, koja su zapala državi, izda *asignate*. Uvede se decimalni i metarski sistem. Kralj, koji je pokušao, da se bijegom spase, potvrdi nanovo ustav. Narodna skupština stvori vrlo nesmotren zaključak, po kojem se ne smije u buduću zakonodavnu skupštinu birati nijedan tadašnji član njezin.

Zakonodavna skupština (1791. [1. listopada] do 1792. [21. rujna]). Tu bijahu ustavni *monarhisti, girondisti* i *jakobinci.* Raspravljalo se o ratu, koji bi uistinu naviješten *Franji II.* (1792.), o emigrantima (da se osude na smrt, ako se ne vrate) i o svećenicima, koji se nijesu htjeli zakleti na novi ustav. Radi manifesta vojvode Braunschwei-

škoga navali svjetina na Tuilerije; kralj uteče u zakonodavnu skupštinu, koja obustavi kraljevsku vlast i zaključi, da se sazove narodni konvent, koji će vijećati o novom ustavu, a kraljevsku obitelj preda gradskomu vijeću (*Marat*), da je čuva. Vijeće je zatvori u Temple. Da zastraše izbornike i rojaliste, upriliče *Danton* i *Marat* rujanska krvoprolića 2.—5. rujna. Građanski se stalež raspadne u prave građane i u proletarijat, što ga vode dobro organizovani jakobinci.

Republika. (1792.—1804.).

Narodni konvent (1792. [21. rujna] do 1795. [26. listopada]). U njemu su samo *girondisti* i *jakobinci*. Odmah u prvoj sjednici 21. rujna ukinu kraljevstvo. *Ljudevita XVI.* osude na smrt i smaknu 21. siječnja 1793. Kad nato *evropska koalicija* zaprijeti Francuskoj, preda konvent izvršnu vlast „odboru za javno blagostanje“ (9 članova). *Carnot* uvede opću vojnu dužnost i organizira vojsku; revolucioni sud od 12 porotnika i 5 sudaca osigura svojim osudama bez apelacije gospodstvo teroristima, koji se u konventu riješe girondista i uvedu

strahovladu (1793. [2. lipnja] do 1794. [28. srpnja]). Kad je *Charlotta Corday* ubila Marata, stvore zakon o sumnjivcima. Ustanak u Nantesu (Noyade), Lyonu, Toulonu (*Bonaparte*) i Vendèji krvavo uguše revolucione vojske. (Smrt *Marije Antoinette*). Kršćanstvo i kršćanski kalendar ukinu i uvedu novu revolucionu eru. Kad se *Robespierre* riješi *Herbertista*, *Demoulina* i *Dantona* te zaprijeti i ostalim kolovođama jakobinskim, preteku ga oni i otprave na guillotinu (9. thermidora). S padom Robespierrovim pretegnu umjereniji elementi. Nato izradi 1795. (27. listopada.) do 1799. (9. studenoga) konvent novi ustav — direktorijalnu vladu. Izvršnu vlast ima direktorija od 5 lica, a zakonodavna vlast pripadne vijeću od 500 (30godišnjih) članova, koji predlažu zakone, i vijeću od 250 (40godišnjih),

MeteLwinDigital LIBRARY

koji primaju ili zabacuju zakone. Ustanak pariskoga građanstva svlada *Napoleon Bonaparte*.

Prvi savez protiv Francuske (1792.—1797.). Isprva *Austrija i Pruska*. Iza kanonade kod Valmya uzmiču Prusi. *Dumourier* osvoji pobjedom kod Jemapesa 1792. (austrijsku) Nizozemsku. 1793. pristupi savezu *Engleska, Holandija* i *Španjolska*. Bitkom kod Neerwindena pripadne opet Austrijancima Belgija, ali je nanovo izgube poslije poraza kod Fleurusa (1794.). *Pichegru* osvoji Holandiju (1795.). *Pruska* prepusti mirom u Baselu (1795.) lijevu obalu ranjsku Francuskoj. Španjolska i Portugalska sklope također mir. *Nadvojvoda Karlo* potisnu kod Amberga i Würzburga Francuze preko Rajne (1796.), ali zato napreduje *Napoleon* sjajno u Italiji. Osvoji Lombardiju i Mantuu i prodre do Judenburga. Mir u *Campo Formio* (1797.): Car predaje Francuskoj Belgiju, Milan i lijevu obalu ranjsku, a dobiva Veneciju s Dalmacijom. Prekoranjskim knezovima naknadit će se na kongresu u Rastattu. Napoleon uredi u Italiji cisalpinsku (Milan, Modena i papinske legacije) i ligursku republiku (Genua).

G. 1798. osvoji *Napoleon* na putu u Egipat, kamo ga je direktorija poslala, da ga se riješi i da u živac dirne Englesku, Maltu, a Egipat pobjedom kod piramida. *Nelson* razbije francusko brodovlje kod Akubira. U Siriji osvoji Napoleon Jaffu, ali se Acre održi. Na povratku razbije *Turke* kod Akubira (1799.). Dok je Napoleon bio u Egiptu, sklope Rusija, Austrija, Engleska, Turska i Napulj drugi savez protiv Francuske (1799.—1802). Francuzi pretvore papinsku državu u rimsku republiku, Švajcarsku u helvetsku republiku, a Napulj u partenopsku republiku. Pobjedama *Rusa* i *Austrijanaca* pod *Suvorovim* kod Cassana i Novija raspadnu se republike u Italiji. U Njemačkoj protjera opet *Karlo* Francuze preko Rajne (Suvorovljev put preko Alpa u Švajcarsku i povratak u Rusiju). Međutim se vrati Na-

poleon iz Egipta, sruši omraženu direktoriju, rastjera oba vijeća i uredi novu

konzularnu vladu (1799.—1804.). Uz Napoleona su dva konzula na 10 godina, koji imadu samo pravo savjetovanja. Njima o boku stoji *senat* od 80 članova. Zakonodavnu vlast ima *tribunat* od 100 lica. On vijeća o zakonima, a potvrđuje ih *zakonodavno tijelo* od 300 lica. Pobjede *Napoleonove* kod Marenga (1800.), a *Moreauve* kod Hohenlindena potvrde campo-formijski mir u *Lunevillu* (1801.). Napoleon sklopi *konkordat* s papom *Piom VII.*, a s Engleskom mir u Amiensu (1802.). *Reichs-Deputations-Hauptschluss* u Regensburgu (1803.) naknadi gubitak onim njemačkim knezovima koji su imali zemlje na lijevoj obali Rajne, sekulariziranim i mediatiziranim oblastima (od duhovnih izbornika ostade samo nadbiskup u Mainzu, a od državnih gradova 6). *Napoleon* poveća cisalpinsku republiku i prozove je talijanskom republikom. Napoleon dopusti emigrantima, da se vrate, pozove natrag svećenike, izdade građanski zakonik *(Code Napoléon)*, uredi financije, podigne industriju i trgovinu; posagradi ceste, popravi luke, uvede novi red *počasne legije*, a sebi dade podijeliti *dosmrtni konzulat* (1802.). Urota *Cadoudalova* i *Pichegrueva. (Vojvoda Enghienski).*

Carstvo (1804.—1815.).

Napoleona I. proglase 18. svibnja 1804. nasljednim carem francuskim. Kruni se 2. prosinca. On pretvori talijansku republiku u kraljevinu (1805.). *Franjo I.* prozove se **carem austrijskim 1804.**

Treći savez protiv Francuske (1804.—1805.), Austrija, Rusija, Engleska i Švedska). *Napoleon* zarobi *Macka* u Ulmu (1805.). Nelson pobijedi kod Trafalgara, a nadvojvoda *Karlo Massenu* kod Caldiera. Napoleon posjedne Beč, pobijedi u trocarskoj bici kod Slavkova. Franjo I. sklopi mir u Požunu: *Franjo* odstupi *talijanskoj kraljevini* Veneciju i Dalmaciju, *Bavarskoj* Tirol, *Würtembergu* i *Badenu* prednjo-

MetelWinDigitalLibrary

autrijske zemlje, a za odštetu dobije Salzburg. Würtemberški i bavarski izbornici postadoše kraljevi. Napoleonov brat *Josip* primi Napulj kao kraljevinu, drugi brat *Ljudevit Bonaparte* kraljevinu Holandiju, a šurjak mu *Murat* vojvodinu Berg. Knezovi jugozapadne Njemačke sklope pod Napoleonovim pokroviteljstvom *ranjski savez* 1806., a car se *Franjo* nato odreče naslova *njemačkoga cara* (1806.).

Četvrti savez protiv Francuske (1806.—1807.), (Isprva Pruska i Saska). Prusi nastradaju kod Saalfelda, zatim kod Jene i Auerstädta. Tvrđave se redom stanu predavati. Napoleon izda u Berlinu proglas o kontinentalnom zatvoru. *Saski izbornik* pristane uz Napoleona i dobije kraljevski naslov. *Rusija* se i *Engleska* pridruže Pruskoj. Poslije neodlučne bitke kod Pruske Jelave (1807.) pobijedi *Napoleon* Ruse kod Friedlanda. Carevi se sastaju na Njemenu. *Mirom u Tilži* preda Pruska sve zemlje na lijevoj obali Labe i ono, što joj pripade u 2. i 3. diobi Poljske. Najmlađi brat Napoleonov *Jeronim* dobije westfalsku kraljevinu, a *saski kralj vojvodinu varšavsku*. Rusija dobije kotar Bialostok. — Englezi odvedu 1807. dansko brodovlje u engleske luke. *Junot* posjedne Portugalsku.

Karlo IV. i *Ferdinand VII.* odriču se 1808. Španjolske. Nju dobije *Josip* (Napulj zapadne *Murata),* ali se Španjolci ne će da odreknu, nego se živo opru; pomažu ih Englezi. *Rat na Pirenejskom poluotoku* (1808.—1813.). Francuzi uzmaknu iz Portugalske ispred Engleza. Napoleon dovede doduše svoga protjeranog brata opet u Madrid i potisne Engleze u Portugalsku, ali ne uzmogne uništiti otpor španjolskoga naroda *(Saragoza, guerilla-rat).* A kad Napoleon ostavi Španjolsku radi rata s Austrijom, pobijede Englezi kod Talavere (1809.). *Cortesi* u Cadixu izrade nov ustav. *Wellington* razbije Francuze kod Salamanke (1812.) i kod Viktorije (1813.), a zatim se Ferdinand VII. vrati iz sužanjstva. — G. 1809. *ukine Napoleon svjetovnu vlast papinsku.*

Rat s Austrijom (1809.). Napoleon prisili *nadvojvodu Karla,* te on uzmakne u Češku; osvoji Beč, prijede Dunav, ali bude kod *Asperna* i *Eslingena* prvi put poražen; taj poraz opere pobjedom kod *Wagrama. Car Franjo* odstupi Napoleonu *bečkim mirom* sve zemlje na desnom brijegu rijeke Save i Bjelačko okružje, *Bavarskoj* Salzburg, *varšavskoj vojvodini* zapadni Halič, a *Rusiji* kotar Tarnopol. Napoleon uredi *ilirsku pokrajinu. Andriju Hofera* ustrijele u Mantui 1810.

Švedski kralj *Karlo XIII.* prepusti Rusiji Finsku, a *Bernadotta* posini i odredi ga za nasljednika (1809.).

G. 1810. raspita se Napoleon s *Jozefinom* i oženi *Mariju Lujzu,* kćer cara Franje I., koja mu 1811. rodi sina *„kralja rimskoga"* (kasnije vojvoda od Reichstadta).

Vojna na Rusiju (1812.). Uz Rusiju pristane *Engleska* i *Švedska. Napoleon* povede preko 500.000 momaka, a dadu mu Austrija i Pruska pomoćnih četa. Rusi uzmiču pred Napoleonom i opustoše sve za sobom. Iza krvave bitke kod Borodina *(Kutuzov)* uđe Napoleon u Moskvu, koja domala gotovo sasvim izgori. Tu se zadrži u nadi, da će Aleksandar sklopiti mir. Na povratku uništi francusku vojsku strašna zima pa glad i Kozaci. Iza bitke kod *Berezine (maršal Ney)* pohiti Napoleon *u Pariz,* a ostala mu se vojska rasprša na sve strane. Pruski general *Jork* sklopi s Rusima ugovor o neutralitetu.

Veliki rat za slobodu (1813.—1814.) vode isprva Rusija, Pruska, Engleska i Švedska. Napoleon, pobijedivši saveznike kod *Lützena* (Gross-Görschen) i *Budišina,* potisne ih u Sleziju. Za primirja vijeća *kongres u Pragu* o miru, a kad Napoleon ne htjede popustiti, pristupi koaliciji i Austrija. Tri vojske: češka ili južna pod *Schwarzenbergom,* sleska ili srednja pod *Blücherom* i sjeverna pod kraljevićem *Bernadottom.* Saveznici razbiju maršala *Oudinota* kod Grossbeerena *(Bülow)* i *Macdonalda* na Katzbachu *(Blücher),* a *Napoleon* pobijedi *Schwarzenberga* kod Dresdena. Kod Hluma i Nollendorfa uhvate mu saveznici *Vandamma. Neya* stigne poraz kod Denewitza. Saveznici se nastoje sjediniti, a *Napoleon* se povuče prema

MeteoDigital LIBRARY

Leipzigu. Ugovorom u Riedu (8. listopada) prijeđu Bavarci k saveznicima. Saveznici razbiju 16. i 18. listopada 1813. *Napoleona kod Leipziga*. Kod Hanaua prokrči sebi *Napoleon* put k Rajni. Ranjski se savez raspadne. *Bülow* osvoji *Holandiju*, a *Danska* mora predati Švedskoj *Norvešku*.

1. veljače 1814. pobijede *Schwarzenberg* i *Blücher* Napoleona kod *La Rothièra*, ali kad se oni odijeliše, potuče ih Napoleon, jednoga za drugim. *Kongres u Chatillonu* ostane bez uspjeha. *Blücher* razbije Napoleona kod Laona, a *Schwarzenberg* kod Arcisa na Aubi. Saveznici pobijede *Marmonta* i *Mortiera* kod la Fère Champenoise, osvoje 31. ožujka na juriš Montmartreske visine i prisile Pariz na kapitulaciju.

Senat liši *Napoleona* i njegovu porodicu prijestola, a *Napoleon* se sam odrekne u Fontenaibleauu i dobije otok *Elbu* kao samostalnu kneževinu i 2,000.000 franaka godišnje rente. 30. svibnja sklopi *Ljudevit XVIII.*, brat Ljudevita XVI., sa saveznicima *prvi pariški mir:* Francuska dobije međe od 1. siječnja 1792. a poveća se za 8300 km^2 (*Avignon, Nizza* i t. d.).

Bečki kongres 1814. (stud.)—1815. (lip.): *Austrija* dobije ilirske pokrajine, Milan, Veneciju, Salzburg, Tirol i okružje Tarnopol. *Pruska:* Poznanj, Gdansk, švedsko Pomorje s Rujanom, polovicu Saske i posjed na Rajni. *Rusija:* najveći dio varšavske vojvodine (*Krakov* — slobodna republika). *Engleska*: Helgoland, Hannover (postane kraljevinom), Maltu, dio osvojenih naseobina i protektorat nad jonskim otocima. *Belgiju* i *Holandiju* sjedine u jednu državu. *Danska* dobije Lauenburg mjesto Norveške. Mjesto njemačkoga carstva uvedu *„njemački savez"* od 39 država. *Švajcarska* se (povećana Gènèvom i Neuchâtelom) neutralizira. U Španiju, Portugalsku i italske države vrate se stare dinastije (i Pio VII. dođe u Rim). Carica *Marija Lujza* dobije Parmu, Piacenzu i Guastalu.

Napoleonov povratak (1815.). Napoleon se iskrca 1. ožujka kod Cannesa, 20. ožujka već je u Parizu. *Ljudevit XVIII.* pobjegne u Gent. *Murat* bude razbijen kod Tolentina. — 16. lipnja pobijedi *Napoleon Blüchera* kod *Lygnya,* a 18. lipnja potisne

već *Wellingtona* kod *Waterlooa,* ali mu u krajnji čas otme pobjedu *Blücher.* Napoleon poražen htjede pobjeći u Ameriku, ali ga uhvate i otpreme kao ratnoga sužnja na otok *sv. Helene,* gdje umre *5. svibnja 1821.*

Drugi pariski mir: Francusku stisnu u granice od god. 1790.; ona odstupi *Bouillon Nizozemskoj,* neke pogranične tvrđave *Pruskoj* i *Bavarskoj,* zapadni dio *Savoje* i *Nizzu Sardiniji,* plati 700 milijuna ratne odštete, uzdržava kroz 5 godina okupacionu vojsku od 150.000 momaka i vraća sve ugrabljene dragocjenosti i umjetnine.

Sveta alijansa: vladari će se među sobom pomagati kao braća, svojim će narodima po odredbama kršćanske vjere blago i pravedno vladati. Uistinu zavlada reakcija, koja je gušila svako nastojanje narodâ oko boljka ustavnih i nacionalnih prilika.

IV. Događaji poslije bečkoga kongresa (1815.) dodanas.

Srbija.

Srbi ustanu pod *Karađorđem* protiv „dahija", koje napusti i sam sultan Selim III. (1804.). Kad sultan ne htjede pristati na srpske želje, protjeraju Srbi Turke iz beogradskoga pašaluka (1805.); održe se pomoću ruskom do 1812., ali kad je Rusija 1812. sklopila s Turcima mir u Bukareštu, provali 1813. *Kuršid-paša* u Srbiju i svlada je, premda je Turska u pomenutom miru obećala Srbima samostalnu upravu. *Hajduk Veljko* padne kod Negotina, a *Karađorđe* pobjegne preko Dunava. Srbija postane opet Turskom pokrajinom. G. 1815. pogubiše Turci 150 odličnih Srba, 50 nabiju na kolac. Stoga plane nanovo ustanak pod *Milošem Obrenovićem.* Ustanak uspije (1816.). Srbi dobiju svoju upravu, ali tvrđave predadu Turcima, kojima plaćaju danak.

Miloš se riješi Karađorđa, a narodna ga skupština izabere nasljednim knezom srpskim, a to prizna drinopoljskim

mirom (1829.) i Turska. *Miloš* (1817.—1839.) uređuje Srbiju, uvodi redovnu vojsku, diže crkve i škole, ali kako mu je vlada apsolutna, te ne izdaje pisanih zakona, već gospodari zemljom kao svojom imovinom, probudi nezadovoljstvo. A kad je Rusija složno s Turskom i ostalim knezovima uvela *„Savjet“* s velikim pravima, nastanu borbe. Miloš i sin njegov *Mihajlo* (1840.—1842.), pred kojim je samo kratko vrijeme vladao brat *Milan,* moraju seliti iz Srbije. Mjesto protjeranoga *Mihajla* izabere skupština

Aleksandra Karađorđa (1842.—1858.), ali jer mu se vlada nije osnivala na narodnoj politici, nego je popuštala tuđemu utjecaju, i jer se zavadio s državnim savjetom, skine ga narodna skupšina i pozove natrag *Miloša* (1858.—1860.), koji se počeo otimati utjecaju turskomu. Sin njegov *Mihajlo* (1860. do 1868.) isposluje, te su Turci otišli iz zemlje. Mihajlo je vodio narodnu politiku, ali i politiku ličnu. On pade od ubojničke ruke u Topčideru.

Milan (1868.—1889.). Na berlinskom kongresu dobije Srbija samosvojnost i okružja *Niš, Leskovac, Pirot* i *Vranju.* G. **1882.** postane k r a l j e v i n o m. 1885. vodi bezuspješan rat s *Bugarskom.* Milan se odreče prijestola na korist sinu *Aleksandru* (1889.—1903., umoren 11. lipnja 1903.). S njim izumre porodica *Obrenovića,* a narodna skupština izabere *Petra I. Karađorđa* (1903.—x). G. 1905. otvara se sveučilište u Beogradu. Zbog anarhije u Staroj Srbiji i Makedoniji navijesti sporazumno s Crnom Gorom, Bugarskom i Grčkom rat Turskoj (1912.).

Grčka.

Ideje francuske revolucije i uspjeh Srba potakne Grke, da sebi izvojšte slobodu. G. 1821. provali glava *„heterije“ Aleksandar Ipsilanti* u Moldavsku, ali ne uspije. To ne smete Grke, već započnu

rat za slobodu (1822.—1829.), u kojem ih prati simpatija cijele Evrope *(filheleni).* 1826. osvoje Turci tvrđavu *Misso-*

lunghi poslije sjajne obrane (*lord Byron*). Nato sklopi (1827.) *Engleska, Rusija* i *Francuska* savez Grcima u prilog. Saveznici rastepu tursko brodovlje kod *Navarina*, a kad su Rusi i s kopna pritisnuli, priznade **(1829.)** sultan *Mahmud II.* u Drinopolju samostalnost Grčke. Grčka bijaše isprva *republika*, a od **1832.** kraljevina. Prvoga kralja *Otona I.* Wittelsbaškoga (1832. do 1862.) protjeraju nezadovoljni Grci.

Juraj I. (1863.—x.) (danski princ). G. 1864. dobije Grčka od Engleske *jonske otoke*, a 1881. južni *Epir* i *Tesaliju* do Olimpa. Zbog Krete nastrada u ratu s Turcima (1897.). Jedino *Kreta* dobije posebnoga guvernera kršćanina, ali ipak radi oko sjedinjenja s Grčkom. Radi anarhije u Makedoniji i Staroj Srbiji navijesti sporazumno sa Srbijom, Crnom Gorom i Bugarskom rat Turskoj (1912.).

Turska.

Tursko carstvo pada sve dublje koje s ratova s Rusijom, koje opet s borba između staroturske i mladoturske stranke. Za *Selima III.* podignu se Srbi, a za nasljednika njegova *Mahmuda II.* (1808.—1839.) i Grci. Egipatski paša Mehmed-Ali, koji je oborio gospodstvo mamelučko u Egiptu, uze tražiti Siriju za nagradu, jer ga je pomagao protiv Grka, te je napokon preko Rusije 1833. i dobije, ali je mora 1841. opet pustiti. Egipat zadrži kao nasljedno namjesništvo, koje se pretvori u nasljedno potkraljevstvo (*khedive*).

Od *Abdul-Medžida* (1839.—1861.) zatraži ruski car *Nikola I.*, da mu preda pokroviteljstvo nad podanicima grč.-ist. vjere u Turskoj. Sultan to odbije na ponuku Engleske i Francuske, a Nikola mu navijesti rat. Tako nastane krimski rat (1854.—1856.), u koji se umiješaju *Englezi* i *Francuzi*. Rusija se morala mirom u Parizu odreći pokroviteljstva nad podunavskim kneževinama, odstupiti Turskoj ušća dunavska i dio Besarabije (1856.). Pod konac vlade

Abdul-Azisa (1865.—1876.) bukne ustanak u Bosni i Hercegovini, a ne uguši ga ni on ni nasljednik mu *Murat V.* Za ovoga dapače bukne rat s *Crnom Gorom* i *Srbijom.*

Abdul-Hamid (1876.—1909.). Budući da su evropske velevlasti uzalud nastojale, da se urede prilike kršćana *(carigradska konferencija), navijesti Rusija rat* (1877.—1878.). Premda su se Turci snažno opirali *(Osman-paša u Plevni),* ipak prijeđe *Gurko* Balkan i dopre do blizu Carigrada. Turci se u *san-stefanskom* ugovoru odreknu većine svojih zemalja u Evropi, ali taj ugovor znatno promijeni u korist Turske **1878.** *berlinski kongres,* po kojem Rusija dobije natrag Besarabiju i k tomu nešto Armenije s Batumom i Karsom.

G. 1908. prisile mladoturci sultana, te je Turskoj dao ustav. Otvorenje turskoga parlamenta. 1909. skinu Turci sultana Abdul-Hamida i zatoče ga, a sultanom postane *Muhamed V.* (1909.—x.). Njemu otme Italija Tripolis (1912.). Zbog anarhije u Makedoniji i Staroj Srbiji, navijeste joj rat balkanske države Srbija, Bugarska, Crna Gora i Grčka (1912.).

Bugarska.

Berlinski kongres odredi, da Bugarska između Dunava i Balkana sa sredečkim okružjem plaća kao vazalna kneževina Turskoj danak. Prvim joj knezom bude

Aleksandar I. Battenberg (1879.—1886.), koji je s Bugarskom sjedinio i autonomnu tursku pokrajinu Istočnu Rumeliju **(1885.).** Slijedeće godine svrgnu Aleksandra, a narodno *„sobranje“* izabere za kneza

Ferdinanda Koburga (1887.—x), kojega su evropske vlasti istom 1896. priznale. **1908.** proglasi se Bugarska samostalnom i samosvojnom, a *Ferdinand* se prozove *car svih Bugara.* U ratu, što su ga balkanke države Srbija, Crna Gora i Grčka zajedno s Bugarskom zbog anarhije u Staroj Srbiji i i Makedoniji navijestile Turskoj, preuze Ferdinand vrhovno zapovjedništvo.

Crna Gora.

U Crnoj Gori vladaju od 1851. svjetovni vladari:

Danilo Petrović (1851.—1860.), a od 1860.—x sinovac *Nikola I.* Berlinski kongres poveća Crnu Goru *Podgoricom, Spužem, Barom* i *Ulčinjem*. Nikola I. dade 1905. ustav, a **1910.** prozove se kraljem. I Crna Gora navijesti kao saveznica Srbije, Bugarske i Grčke rat Turskoj zbog prilika u Staroj Srbiji i Makedoniji.

Rumunjska.

Rumunjska je postala od *Vlaške* i *Moldavske,* gdje su vladali *„gospodari"* pod turskim vrhovništvom. Svaka je kneževina imala svoga kneza.

1859. izaberu obje kneževine *Aleksandra Cusu* za kneza rumunjskoga, a kad se on poradi unutrašnjih nemira morao odreći vlade, izaberu *Hohenzollernca*

Karola I. (1866.—x). Na berlinskom kongresu dobije Rumunjska za svoj dio Besarabije *Dobruču*, a **1881.** postane *kraljevinom.*

Rusija.

Aleksandar I. razmakne znatno granice Rusiji (i u Kavkazu), a t. zv. sv. alijansom pribavi Rusiji gotovo prevlast u Evropi, koju ona očuva sve do krimskoga rata.

Nikola I. (1825.—1855.) svlada vojnički prevrat *(dekabristi* 1825.) i bunu u Poljskoj *(Diebić* podjedom kod Ostrolenke, a *Paskievič* uzećem Varšave 1831.). Poljska izgubi svoju autonomiju, ali zadrži posebnu upravu. U ratu s *Perzijom* dobije Erivan i dio Armenije (1828.). Nikola umre za krimskoga rata.

Aleksandar II. Oslobodilelj (1855.—1881.) izgubi pariskim mirom (1856.) dio Besarabije, ali mu Kina odstupi (1858.) *Poamurje.* Posjednućem *Taškenda* (1865.) i *Samarkanda* (1868.) zagospoduje zapadnim Turkestanom, a kanati se *Hiva*

i *Buhara* pokore. Japanci odstupe južni dio Sahalina za Kurile. U *rusko-turskom ratu* (1877.—1878.) dobije nešto Armenije i izgubljeni dio Besarabije. **1861.** dokine nevoljništvo, a pobunjenu Poljsku združi sasvim s Rusijom (1863.). Aleksandar učini mnogo za školstvo, upravu (općine dobiju svoju upravu, ujezdi ili okružja okružno vijeće — ujezdnoe zemstvo, a gubernije — gubernskoe zemstvo), sudstvo (javne i usmene rasprave, porota za kriminalne zločine, ukinuće tjelesne kazne), trgovinu i obrt. Zaglavi od atentata nihilista, koji idu za preuređenjem ruskoga društva na osnovu materijalističkih i komunističkih teorija, što ih je mladež u zapadnoj Evropi usisala, te se u tu svrhu udruživala u tajna društva; nekoji od njih — teroristi — mislili su tu promjenu provesti silom, atentatima; pogodovalo im je opće nezadovoljstvo u Rusiji: neuspjeh na berlinskom kongresu, stezanje slobode sveučilištima i pojedincima, samovolja redarstva i uprave, težnja za ustavom i reakcija. Njegov sin *Aleksandar III.* (1881.—1894.) poče graditi sibirsku i transkaspijsku željeznicu. Premda bijaše Aleksandar miroljubiv vladar, ipak mu se država uveća za Merv (1884.) i Pamir (1891.).

Nikola II. (1894.—x) uzme od Kine 1898. u zakup Port Artur (imao ga dobiti Japan u japansko-kineskom ratu 1894. do 1895.; ali to zapriječi Rusija, Francuska i Njemačka). Za bokserskoga ustanka (protiv stranaca) u Kini posjedne Mandžuriju (1900.). Radi Koreje i Mandžurije dođe do *rusko-japanskoga rata* (1904.—1905.). Japanci pobijede Ruse kod *Liaujonga* i *Mukdena*, osvoje *Port Artur* i unište rusko brodovlje kod *Tšušime*. Mirom u *Portsmouthu* (američkom) prepusti Nikola Japancima Koreju, Port Artur i južnu polovicu Sahalina. Unutrašnji revolucioni pokret, koji je nastao za rata s Japanom, skloni Nikolu II., te izdade (19. kolovoza 1905.) konstitucionalni ustav (*„gosudarstvenaju dumu“*).

Francuska.

Ljudevit XVIII. (1815.—1824.) zadrži Napoleonovo uređenje i vlada ustavno (dvije komore), ali mu mnogo neprilika zadavaju „ultrarojalisti" (koji teže za uređenjem prije revolucije) i razne druge stranke. 1818. isposluje, da su velevlasti makle svoje posade iz Francuske. Naslijedi ga brat njegov

Karlo X. (1824.—1830.). On svu vlast prepusti svećenstvu i plemstvu, koje je tražilo i dobilo odštetu za zaplijenjena svoja imanja. Nezadovoljstvo naroda gleda umiriti, osvajajući Algir 1830. Ali kad je *„ordonancama"* raspustio komoru, promijenio izborni red i uveo cenzuru, bukne 1830. srpanjski prevrat. *Karlo X.* odreče se prijestola na korist unuku svomu *Henriku V.* Komore međutim izaberu

Luja Filipa (1830.—1848.), vojvodu orléanskoga, koji se bori s raznim strankama, a osobito s republikanskim radništvom. 1840. prenese kosti Napoleona I. i sahrani ih u crkvi „Invalida". Premda se *Luj Filip* oslanja na građanski stalež, ipak nastanu razni nemiri, osobito radi promjene izbornoga reda, što su ga tražili radnici na t. zv. reformaškim banketima. (Raznovrsni izumi, upotreba pare pa mir, koji je do 1848. u zapad. Evropi vladao, podigne silno industriju, ali se ujedno javi četvrti stalež t. j. radnici, koji traže dijela u državnoj upravi i zaštitu od bezdušnih poduzetnika.

Nezadovoljstvo izbije *„veljačkom bunom"* (1848.). *Luj Filip* pobjegne u Englesku († 1850.), a *Lamartin* proglasi Francusku *republikom* (1848.—1852.). Predsjednik njezin *Luj Napoleon Bonaparte* dade se po narodu izabrati za *cara*.

Napoleon III. (1852.—1870.) ponizi Rusiju u *krimskom ratu* s pomoću Engleske (1854.—1856.). Saveznici osvoje nakon pobjede na Almi (u Krimu) Sebastopolj (1855. general *Pellisier*). Aleksandar II. sklopi mir u Parizu (1856.). Pomoću Italije porazi *Austriju* kod *Magente* i *Solferina*. Mirom u *Zürichu* odstupi Austrija Lombardiju Francuskoj, a ona je dade Sardiniji za

Savoju i Nizzu (1859.). Napoleon htjede u Mexiku podignuti monarhiju pod francuskim pokroviteljstvom *(car Maksimilijan)*, ali ne uspije. U ratu s *Pruskom* (1870.—1871.) upravo nastrada. Nijemci razbiju Francuze kod Wörtha, Courcellesa, Vionvilla, Gravelotta, *Bazaina* opkole u Metzu, a *Mac-Mahona* prisile zajedno s *Napoleonom* na predaju kod *Sedana (Napoleon umre 1872.* u Engleskoj). U Parizu proglase **republiku** (1870.—x.). Prusi podsjednu Pariz. Strassburg i Metz se predadu. Paris kapitulira 28. siječnja 1871. *Narodna skupština* u Bordeauxu izabere *Thiersa* glavom nove vlade. *Mirom u Frankfurtu* odstupi Francuska Lotaringiju s Metzom i Elsas (bez Belforta) te plati 5 milijarda franaka ratne odštete. Iza mira zavlada u Parizu strahovlada *„commune"*, kojoj istom poslije dva mjeseca učini *Mac-Mahon* kraj. Za predsjedništva Mac-Mahonova izradi se novi ustav republikanski: predsjednik se bira na 7 godina, a zakonodavnu vlast izvršuju „zastupnička kuća i senat" (1875.). Francuska je u prvo vrijeme bila osamljena, zato se približi (1891.) Rusiji *(dvojni savez)*. 1901. započe u Francuskoj kulturni boj protiv katoličke crkve, koji se svrši odjeljenjem crkve od države.

Za Napoleona i za republike znatno se raširi francusko kolonijalno držanje. Napoleon III. podsjedne *Saigon* (1859.), republika steče protektorat nad *Anamom* i *Tunisom*, k tomu dođe *Tonking, Madagaskar*, zemlje na *Senegalu* i *Nigeru* i francuski *Congo*; posebnim ugovorom s Engleskom osigura sebi zapadnu *Saharu*, napokon preuze upravu u najvećem dijelu *Maroka*.

Belgija.

Sjedinjenje Belgije s Nizozemskom (djelo bečkoga kongresa) ne uspije. K starim oprekama dođe još nezadovoljstvo radi nizozemske trgovačke politike. Kad je u Parizu buknula 1830. srpanjska revolucija, ocijepi se i Belgija od Nizozemske, te bude priznata samosvojnom (1831. *londonska konferencija)*. Belgija dobije monarhistički ustav pod kraljevima iz kuće *Sachsen-Koburg*.

Leopolda I. (1831.—1865.) naslijedi *Leopold II.* (1865. do 1909.). Leopold II. osnuje Kongo državu, koja je po njegovoj smrti zapala Belgiju. Naslijedi ga *Albert I.* (1909.—x.)

Nizozemska (Holandija).

Vilhelm I. (1814.—1840). prizna (1839.) samostalnost Belgije. S *Vilhelmom III.* (1849.—1890.) izumre muško koljeno kuće *Oranske*. U Nizozemskoj ga naslijedi kći njegova *Vilhelmina* (1890.—x.).

U **Luxemburgu,** koji je personalnom unijom bio združen s Nizozemskom, dođe po nasljednom pravu na prijesto vojvoda *Adolf Nassovski* (1890.—1905.), a onda *Vilhelm* (1905. do 1912.). S Vilhelmom izumre i u Luxemburgu muško koljeno Nassovaca. Naslijedi ga kćerka *Marija Adelheida* (1912.—x).

Italija.

Probuđenje narodne svijesti za francuske revolucije probudi u potištenim i rascjepkanim narodima, osobito u Talijanima, nadu u narodno jedinstvo. Za tim ciljem idu tajni savezi *carbonara*. Austrija se omrazi Talijanima, jer po nalogu *kongresa u Opavi* (1820.) i *Ljubljani* (1821.) uspostavi u Piemontu i Napulju apsolutnu vladavinu. Isto tako uguši pokret u Modeni, Parmi (1831.), papinskoj državi (1832.) i Firenci.

Papa *Pio IX.* (1846.—1878.) provede u crkvenoj državi velike reforme u upravi. I kraljevi sardinski, napuljski pa veliki vojvoda toskanski uvedu slobodniji ustav.

Veljačka revolucija u Parizu napuni talijanski narod nadom na sjedinjenje. Zato bukne ustanak u gornjoj Italiji protiv Austrije (1848.—1849.). Tomu ustanku stane na čelo Sardinija, ali *Radecki* pobijedi sardinskoga kralja *Karla Alberta* kod Custozze (1848.) i Novare (1849.). Karlo Albert se odrekne, a njegov sin

Viktor Emanuel II. (1849.—1878.) sklopi mir. G. 1849. predade se i *Venecija.* Potkraj g. 1848. mora *Pio IX.* otići iz Rima, a buntovnici proglase *rimsku republiku (Mazzini),* kojoj pripoje i Toscanu. Iz Toscane protjeraju *Leopolda II.* Leopolda vrati Austrija, a papu Francuzi (1850.). Sardinski ministar *Cavour* složi Francusku i Sardiniju protiv Austrije, koja im odstupi Lombardiju (1859.). Još za rata s Austrijom budu protjerani vladari iz *Toscane, Modene* i *Parme,* a njihove se zemlje združe sa Sardinijom. K tomu doda *Garibaldi Siciliju* i *Napulj,* sardinske čete uzmu većinu *papinske* države (1860.), a

Viktor Emanuel II. bude (1861.) proglašen kraljem Italije. Državu poveća *Venecijom* (1866.), premda je bio poražen kod *Custozze* i *Visa* (na moru), i *Rimom* (1870.), koji postane prijestolnicom ujedinjene Italije. *Humberto I.* (1878. do 1900.) posjedne *Masavu* (1885.), ali iza poraza kod *Adue* (1886.), okani se misli, da osvoji Abesiniju. Humberto padne od anarhističke ruke.

Viktoru Emanuelu III. (1900.—x.), koji je oženio crnogorsku knjeginju *Jelenu,* odstupi Turska nakon rata od godine dana mirom u Lausannu *Tripolis* i *Kirenajiku* (1912.).

Katolička crkva.

Pio IX. (1846.—1878.) vrati se 1850. u Rim. 1864. izda encikliku *Quanta cura* protiv liberalizma i *„Syllabus"* osuđenih sadašnjih krivih nauka i zabluda. *Vatikanski koncil* (1869. do 1870.) proglasi dogmu o nepogrješivosti.

G. 1870. osvoje Talijani Rim. S time prestaje svjetska vlast papinska.

Velikoga papu *Leona XIII.* (1878.—1903.) naslijedi *Pio X.* (1903.—x.).

Velika Britanija s Irskom.

Sjedinjenjem irskoga parlamenta s parlamentom Velike Britanije provede se centralizacija (1801.). Uzalud bijaše nasto-

janje irskih rodoljuba *(O' Connel)*, da se opozove legislativna unija, da Irska dobije odijeljenu upravu s posebnim parlamentom. I Engleska ima liberale (prije Whigh) i konservativce (prije Tories), ali opreke među njima nijesu tako oštre, kao na kontinentu; zdravo političko shvaćanje vodi i konservativce do reforama.

Za *Jurja IV.* (1820.—1830.) provodi ministar *Canning* reforme u duhu modernih ideja, a ministar *Wellington* izradi poradi vanredne agitacije O' Connela zakon o *emancipaciji* t. j. o ravnopravnosti katolika ukinućem testakte (1829.). Za *Vilhelma IV.* (1830.—1837.) reformira se zastarjeli izborni red (1832.). U Engleskoj ga naslijedi nećakinja njegova

Viktorija (1837.—1901., muž joj je *Albert Koburški)*, a u *Hannoveru* po salijskom zakonu brat njegov *Ernest August.* Irska nastoji uzalud raskinuti uniju s Engleskom *(Fenijci)* ili dobiti svoju upravu *(home-rule)*, za koju se živo zauzeo *Gladstone.* Gladstone ukine u Irskoj državnu crkvu i ishodi za Irsku druge olakšice, osobito u agrarnom pitanju (zakupnici). Po nastojanju *Cobdenovu* otvore se vrata slobodnoj trgovini. Za vladanja kraljice Viktorije proširi se silno kolonijalna vlast Engleske, koja posjedne *Aden, New Zealland,* u ratu s Kinom (radi trgovine opija 1840.—1842.) *Honkong,* zatim *Pendžab* i donju *Birmu.* 1857.—1858. uguši ustanak u Indiji (ukine istočno-indijsku kompaniju). U svezi s Francuskom prisili Kinu, te je otvorila vrata evropskoj trgovini (1857.—1860.). 1876. primi Viktorija naslov *carice indijske.* Nadalje posjedne *Kipar* (1878.), učvrsti se u *Egiptu* (1882.) te zagospoduje *sueskim kanalom,* što ga je izgradio *Lesseps* (1869.). Dalje je zapade u ugovoru s Njemačkom *Zanzibar* (1890.) i Britska Istočna Afrika. Od Kine uze u zakup *Weihaivei* (1898.), a u *burskom* ratu (1899.—1902. priklopi nasljednik Viktorijin

Eduard VII. iz kuće *Sachsen-Koburg-Gotha* (1901.—1910.) Caplandiji republike *Transval* i *Oranje,* premda su se Buri junački branili. Englezi ojačaju 1905. utjecaj svoj u *Tibetu.* Svoj položaj učvršćuju ugovorima i dogovorima s Japanom,

MeteLwin Digital Library

Francuskom i Rusijom. Za *Jurja V.* (1910.—x.) čini se da će se riješiti pitanje Irske, koja će napokon doći do svoje uprave.

Španjolska.

Ferdinand VII. (1814.—1833.) pobudi nezadovoljstvo tim, što je uveo cenzuru i ukinuo ustav od 1812. To ga nezadovoljstvo prinudi, te je vratio ustav od 1812., ali francuska vojska vrati apsolutnu vladu po nalogu *kongresa u Veroni* (1822.). Za njegova se vladanja otkinu od Španjolske američke naseobine na kopnu. Da isključi brata *Don Carlosa* od nasljedstva, ukine *salijski zakon* o nasljedstvu i odredi, da ga naslijedi njegova kćerka

Izabela (1833.—1868.), kojoj bijaše skrbnicom njezina mati *Marija Kristina. Don Carlos* ne htjede pristati na to, te bukne 7godišnji građanski rat, u kojem se Izabela održi na prijestolu. Njezino je vladanje puno stranačkih i vojničkih buna. To je prisili, te ostavi Španjolsku (1868.). Privremena vlada (general Prim) ponudi krunu princu *Leopoldu* od *Hohenzollern-Sigmaringena,* a kad je on najposlije odbije, izaberu za kralja

Amadea (1870.—1873.), vojvodu od Aoste. Amadeo se doskora odreče krune radi unutrašnjih nemira, a Španjolska postane republika (1873.—1874.). Anarhijom i građanskim ratom okoristi se general *Martinez Campos* te proglasi *(pronunciamento)* kraljem sina Izabelina

Alfonsa XII. (1874.—1885.). Za malodobnoga sina njegova

Alfonsa XIII. (1885.—x.) vladala je kraljica *Kristina.* Poradi Cube uplete se Španjolska u rat sa *Sjedinjenim državama* sjeveroameričkim, te izgubi mirom u Parizu posljednje svoje velike kolonije *Cubu, Puerto Rico* i *Filipine* (1898.). U dogovoru sa Francuskom preuzme Španjolska upravu u sjeverozapadnom *Maroku.*

Portugalska.

Ivan VI. (1816.—1826.) vrati se istom 1820. iz Brazilije (kamo je kraljevska porodica pred Napoleonom pobjegla). Njegov sin *Dom Pedro I.* postane carem brazilskim (1821.). Po smrti Ivanovoj nastanu borbe za prijesto.

Miguel (1826.—1834.) htjede istisnuti nećakinju svoju *Mariju da Gloria* (kćer Pedra I.), ali ga Pedro, koji se međutim odrekao brazilske krune u korist sinu svomu Domu Pedru II., protjera i zavlada sam.

Marija da Gloria (1834.—1853.) pođe za vojvodu *Ferdinanda Koburga.* Unuk Marije da Gloria *Karlo I.* (1889.—1908.), nije mogao zemlju oteti financijalnoj krizi, pa kad je njegov ministar *Franco* počeo apsolutistički vladati, skuje se urota, kojoj pade žrtvom kralj i prijestolonasljednik, a naslijedi ga drugi sin njegov *Manuel* (1908.—1910.), koga za kratko vrijeme protjeraju i proglase republiku (1910.).

Danska.

Fridrihu VII. (1848.—1863), posljednjemu kralju iz kuće *Oldenburg,* ne uspije sjediniti Schleswig. Londonskim se *zapisnikom* (1852.) odredi, da u Schleswigu i Holsteinu ima nasljedstvo pripasti ženskoj grani, ali da se vojvodine ne smiju dijeliti.

Kristijan IX. (1863.—1906.) od *Sonderburg-Glücksburga* ne htjede na zahtjev *Austrije* i *Pruske* ukinuti novoga ustava, po kojem se Schleswig spojio s Danskom. Stoga zavojšti Austrija i Pruska na Dansku i prisile je, te se *mirom u Beču* odrekla Schleswiga, Holsteina i Lauenburga (1864.). Kristijanova sina *Fridriha VIII.* (1906.—1912.) naslijedi *Kristijan X.* (1912.—x.).

Švedska i Norveška.

One se *personalnom* unijom 1814. sjedine u jednu državu, kojom vladaju iza smrti Karla XIII. kraljevi iz kuće *Berna-*

MeteLwinDigital LIBRARY

dotte: Karlo XIV. (1818.—1844.), *Oskar I.* (1844.—1859.), *Karlo XV.* (1859.—1878.) i *Oskar II.* (1878.—1907.). Ali između obje države ne bijaše prave sloge. Norveška je težila za što većom samostalnošću (osobito u konzularnom pitanju). Napokon skine ona s prijestola *Oskara II.* 1905. i proglasi se samostalnom državom, izabravši danskoga princa Karla, koji vlada kao *Hakon VII.* (1905.—x.). U Švedskoj naslijedi Oskara II. *Gustav V.* (1907.—x.).

Njemačka.

Njemačku državu zamijeni njemački savez, ali on ne ispuni nade, što su ih u nj polagali narodni krugovi, a i njemački se knezovi slabo odazovu 13. članku saveznoga ustava, t. j. da se dâ parlamentarna vlada; a još više ogorči narod, što su Austrija i Pruska dopustile Rusiji, da utječe na njemačke prilike, pa zato i zaglavi ruski državni savjetnik Kotzebue. Taj narodni pokret ponuka *Metternicha,* te u sporazumku s ostalim ministrima u Karlovim Varima ukine slobodu štampe, uvede cenzuru i imenuje centralnu komisiju, da pozorno prati i kazni „demagoška rovarenja“ (1819.).

G. 1833. utemelji Pruska *carinski savez,* kojemu pristupi Bavarska, Würtemberška, Saska a pomalo i cijela Njemačka osim Austrije. To je prvi korak ujedinjenju Njemačke. — 1834. ograniče *„bečki zaključci“* djelokrug staleža. — *Fridrih Vilhelm IV.* (1840.—1861.) izda u Pruskoj edikt o toleranciji, popravi sudstvo.

Kako je u Njemačkoj počelo rasti materijalno blagostanje, a i duševna kultura, počeo se i građanski stalež zanimati za politička i narodna pitanja i tražiti jedinstvo. Veljačka revolucija živo odjekne u Njemačkoj. U svim državama, gdje ne bijaše ustavne vlade, uvede se ustav, a savezni sabor dopusti, da se sazove parlamenat, koji je u Frankfurtu kao *njemačka narodna skupština* izradio 1848. nov ustav za cijelu Njemačku i izabrao nadvojvodu *Ivana „državnim upraviteljem“.* Savezni se sabor *(Bundestag)* raziđe.

G. 1849. ponudi narodna skupština *Fridrihu Vilhelmu IV. carsku krunu*, ali je on ne primi. Veliki dio zastupnika ostavi narodnu skupštinu, koja kao *„krnji parlamenat“* nastavi vijećanja u Stuttgartu, ali bude naskoro raspuštena. Nadvojvoda Ivan položi svoju čast.

1850. dobi *Pruska* nov ustav. Nastojanje njezino, da stvori *„uniju“* njemačkih knezova, ne uspije. — 1851. uspostavi se sabor po *dresdenskim konferencijama.*

Car *Franjo Josip I.* pozove 1863. njemačke knezove na kongres u Frankfurt, da preurede njemački savez. Pozivu se *Vilhelm I.* (1861.—1888.) ne odazove, pa tako se osnova osujeti. G. 1866. zaplete *schleswig-holsteinsko* pitanje *Austriju* i *Prusku* u rat. Uz Prusku pristane i Italija. *Nadvojvoda Albreht* potuče Talijane kod *Custozze,* a *Tegetthoff* kod *Visa,* ali kod *Kraljičina Graca* razbiju Prusi Austrijance. Mirom u *Pragu* (1866.) istupi Austrija iz njemačkoga saveza. Mirom u *Beču* dobije Italija Veneciju. Pruska pripoji *Schleswig-Holstein, Hannover, Kurhessen, Nassau* i *Frankfurt* te sklopi s državama Majni na sjever sjeveronjemački savez.

Vilhelm I. primi 1871. za prusko-francuskoga rata u Versaillesu njemačku carsku krunu i ujedini njemačku državu. Njemačka je sastavljena od 25 (s Elsas-Lotharingijom 26) država. U saveznom su vijeću *(Bundesrat)* zastupane pojedine države, a predsjeda im državni kancelar *(Reichskanzler).* U državni sabor dolaze izravno birani zastupnici iz cijele Njemačke. Jedinstvo je provedeno u vojnim i prometnim poslovima. 1872. započe kancelar Bismarck kulturnu borbu *(Kulturkampf)* protiv katoličke crkve izgonom isusovaca, raznim zakonima o svećenstvu, o građanskom braku, krštenju i pokapanju. Većina se zakona protiv katoličke crkve ipak opozove (1886.).

1879. sklopljen je savez između *Austro-Ugarske* i *Njemačke,* 1883. pristupi i *Italija* (trojni savez.) Za Vilhelma I. započe se kolonizacija: 1884. *jugozapadna Afrika, Kamerun* i *Togo,* 1880. *istočna Afrika,* sjeveroistočni dio *Nove Guineje,*

MeteLwinDigitalLibrary

Bismarckovo otočje, Maršalsko i Salamonovo otočje. Poslije kratke vlade *Fridriha Vilhelma* zavlada sin njegov *Vihelm II.* (1888.—x.). On dobije 1890. od Engleske *Helgoland* (Zanzibar i Somali-obalu prepusti Engleskoj), od Kine uzme u zakup *Kiaučau* (1897.), od Španije kupi *Marijane, Caroline* i otočje *Palau,* a 1900. podijele među sobom Njemačka i Sjedinjene države *Samoa*-otočje. U dogovoru s Francuskom dobije kao naknadu za interese svoje u Maroku jedan dio francuskoga *Conga* uz Kamerun (1912.). Tešku borbu imadu u Njemačkoj da preture pruski podanici Poljaci, koje nastoje raznim vanrednim zakonima potlačiti.

Amerika.

Španjolska se Amerika oslobodi nakon dugih i krvavih ratova (1810.—1824.), te od nje izađu republike: *Columbija, Guatemala, Honduras, Salvador, Nicaragua, Costa Rica, Peru, La Plata* (Argentinija), *Uruguay, Paraguay, Chile, Bolivija, Mexico* (od 1822.—1824. carevina). Columbija se raspade (1822.) na Novu Granadu *(Columbiju), Venezuelu* i *Ecuador.* Česte bune i prevrati ne dadu, da se te države urede. Mexico postaje dapače ponovo carevinom, kojom vlada *Maksimilijan* (1864.—1867.) pod vrhovništvom Napoleonovim. Kad je Napoleon morao povući čete svoje iz Mexika, prisile republikanci Maksimilijana kod *Queretara* na predaju i ustrijele ga (1867.).

Kad se kraljevska porodica Braganza iz Portugalske preseli u Braziliju (1808.), oživi i procvate zemlja. *Ivan VI.* vrati se u Portugalsku, a Brazilija se proglasi samostalnom i slobodnom pod carem *Pedrom I.* (1822.—1831.). Sina njegova *Pedra II.* (1831. do 1889.) protjeraju i proglase republiku.

Sjedinjene države *(Unija)* kupe od Napoleona *Louisianu* (1803.), od Španjolske *Floridu* (1819.), a od Rusije *Aljašku* (1868.). Ratom prisile republiku Mexico, te im ustupi *Novi Mexico, Texas* i *Californiju* (1848.), a Španjolsku prinude, te im preda *Puerto Rico, Filipine* i *Cubu,* koja je postala republikom pod vrhovništvom Amerike (1898.), a godinu dana

prije pridruži im se *Sandwich*-otočje; 1900. zapadne ih dio *Samoa*-otočja. — 1822. ogradi se predsjednik Unije *James Monroe* protiv upletanja Evrope u unutrašnje prilike američkih država *(Monroe-doktrina:* Amerika Amerikanima).

Užasan građanski rat (1861.—1865.) između sjevernih i južnih država Unije, koje su istupile iz saveza u strahu, da će se dokinuti ropstvo, koje su trebali za obrađivanje plantaža. Rat se svrši pobjedom sjevernih država pod generalom *Grantom* kod Petersburga (1865.). Za rata proglasi predsjednik *Abraham Lincoln* 1. siječnja 1863. slobodu robova, koji 1870. dobiju pravo glasovanja.

1903. ocijepi se *Panama* kao samostalna republika od *Columbije.*

Socijalna demokracija.

Napredak fizike, kemije, upotreba pare, elektriciteta, magnetizma, svijetla unaprijedi silno tvorničku industriju, ali razvitak industrije stvori nov stalež — *radnički*, koji je zavisan o poduzetniku glavničaru. Glavničari zgrnuše goleme glavnice; po njima pa uzajamnim ugovorima: *kartelima, sindikatima, trustovima* gospoduju tržištima, udaraju cijene po svojoj volji nesamo robi nego i radnoj snazi — radnicima. Da se te zavisnosti riješe, počeli su francuski spisatelji (u tridesetim godinama prošloga stoljeća) pokretati u radništvu težnju, da položaj svoj promijeni. Tako osvane socijalizam (začetnici *grof Saint-Simon* i *Luj Blanc,* a nastave Nijemci *Marx* i *Lassalle*), komunizam (*Proudhon* vlasništvo je krađa!) i anarhizam. Marx u svom djelu „Das Kapital" traži, da sva produktivna dobra t. j. zemlja, sirovine, oruđe, strojevi budu općim imanjem čitavoga društva, da se cijelo društvo demokratizuje, a da se to provede, treba nastojati, da se uvede opće i izravno izborno pravo, jer će tako moći steći većinu u zakonodavnom tijelu. Tako se bori *socijalna demokracija* za pravo četvrtoga t. j. radničkog staleža, kako se prije liberalizam borio za prava trećega t. j. građanskog staleža. A da

MeteLwinDigitalLibrary

bi radnici sviju država što prije postigli cilj svoj, traži Marx, da stupe u *međunarodni radnički savez,* dok to Lassalle misli postići na narodnom osnovu.

Uz političku borbu gledaju radnici da sebi također olakšaju teški položaj svoj *štrajkovima, udruživanjem* u konzumne udruge razne vrste, ali i država nastoji socijalno pitanje ublažiti zakonima za zaštitu radnika, za opskrbu bolesnih i iznemoglih radnika, njihovih žena i djece.

Anarhizam zabacuje svaki pravni poredak pa se ne žaca ni atentata.

Postanje i razvitak Austrije i Austro-ugarske monarhije.

955. osnuje *Oton Veliki* na istočnoj granici Bavarske dvije marke: *istočnu* (od Ennse do Traisena) i *korušku* (na srednjoj Muri), a obje bijahu leno Bavarske. Oton II. podijeli 976. istočnu marku *Babenbergovcu Leopoldu I.,* koji je raširi do Bečkoga luga. 996. nalazimo prvi put ime Ostarrichi = Österreich. Nasljednici Leopoldovi rášire istočnu marku na sjever do Dije, a 1063. dobi ona Moravu i Litavu, svoje današnje granice na istoku.

Fridrih I. Barbarosa oslobodi **1153.** istočnu marku (i tri grofije u Gornjoj Austriji), u kojoj je bio markgrofom *Henrik II. Jasomirgott,* od bavarskoga lena, i učini je vojvodinom s pravom nasljedstva u muškoj grani, koje može prijeći i na kćeri, a obveže ga, da služi u vojsci jedino na granicama Austrije (privilegium minus). Henrik II. učini Beč svojom prijestolnicom. *Leopold V.* priklopi još gospoštiju Raabs pa Diju, Linz, mlinsko okružje i neka lena u Donjoj Kranjskoj, a 1192. *Štajersku,* koja je postala od koruških lena *gornje marke* (dolina Mure, Murice, Traungaua i Püttena) i od *donje marke* (na Dravi i Savini) i koja je od 1180. vojvodinom.

G. 1246. nastrada u boju s Belom III. (IV.) posljednji Babenbergovac *Fridrih II. Ratoborni,* koji je stekao još neka lena u Gornjoj Kranjskoj.

U borbi za babenberšku baštinu zapade 1251. *Přemisla II. (Otakara)* Austrija, 1254. po ugovoru s Belom III. sjeveroistočna Štajerska (Wiener Neustadt, Pütten) i Traungau, a pobjedom kod Kressenbruna 1260. i ostala Štajerska. Od Traungaua i zemalja Ennsi na zapad postane *Gornja Austrija.* G. 1269. baštini Přemysl od Ulriha Sponheima Korušku (od **976.** vojvodina, a od 1122. pod *Sponheimima)* i Kranjsku sa Slovenskom markom. (U Kranjskoj bijahu razni posjednici: gorički grofovi, Andechsi, Babenbergovci, Sponheimi, patrijar akvilejski, biskup freisinški). Přemyslu ote sve te zemlje *Rudolf Habsburški* (1276.) i dade ih g. **1282.** kao leno sinovima svojim *Albrehtu* i *Rudolfu* osim Koruške, koju preda 1286. kao leno tirolskomu grofu *Meinhardu II.;* još mu dade u zalog i Kranjsku.

Meinhard II. sjedini gotovo cijeli njemački Tirol, koji je isprva bio leno biskupa tridentskoga i brixenskoga. Kad je Meinhardov sin *Henrik* 1335. umr'o, ostavivši samo kćer *Margaretu Maultasch,* posjedne *Albreht II. Habsburgovac* Kranjsku i Korušku, koju je dao car Ljudevit IV. Habsburgovcima kao leno. Za usluge, što su ih Margareti Maultasch iskazali Albreht II. i sin njegov Rudolf IV., prepusti im ona, kad joj je jedinac umr'o, 1363. *Tirol. Rudolf IV.* (1358.—1365.) bijaše poduzetan i vrstan vladar; s braćom uredi, da poslovima upravlja najstariji Habsburgovac, povisi dohotke, poveća svoju vlast kao zemaljski gospodar nad državnim velikašima u svojim zemljama, podigne obrt i trgovinu, a novčarstvo uredi baš uzorno. G. 1365. osnuje u Beču sveučilište. Nastojanje njegovo, da bude ravnopravan knezovima izbornicima (privilegium majus), ne uspije (1359.). Po ugovoru, što ga je Rudolf s grofovima goričkim ugovorio, zapade 1374. Habsburgovce posjed u Slovenskoj marki i dio Istre (grofija Pazin; 1112. imenuje car Henrik V. Engelberta Sponheimskoga grofom pazinskim.

*

MeteLwin Digital LIBRARY

Sponheimi pripoje pomalo pazinskoj grofiji i druga lena. 1173. vladaju njom grofovi Andechsi, a 1248. dođe u ruke grofovima goričkim; 1342. raspade se posjed njihov u Goricu i Pazin. Markgrofija Istra, koju su primorski gradovi sačinjavali, dođe **1209.** pod vlast akvilejskih patrijara, ali pomalo zavladaju njima Mlečani, do 1331. zapadnom obalom i Puljem, a 1420. i istočnom obalom u Kvarneru). — 1375. počinju Habsburgovci kupovati grofije u *Voralbergu* (Feldkirch, Bludenz, Dornbirn, posljednju Bregenz 1523.).

God. 1379. razdijele braća *Albreht III.* i *Leopold III.* austrijske zemlje među sobom, te tako postane austrijska ili albertinska i štajerska ili leopoldinska grana; od druge se još 1411. ocijepi tirolska grana. — 1382. stavi se *Trst* pod vrhovništvo Leopolda III. Trst s Pazinom sačinjava austrijsku Istru.

Car *Fridrih III.* potvrdi 1453. *privilegium majus.* Od toga vremena nose habsburški knezovi naslov *nadvojvode.* 1463. dobije Fridrih III. (od štajerske grane) i *Austriju,* gdje je izumrla albertinska grana (1457.). 1465. naslijedi od *Wallsejskih* grofova *Kastav,* a **1471.** Rijeku, koju su Frankapani 1365. prodali divinskim knezovima (Divino u Istri), a od njih prijeđe 1399. u ruke Wallsejskim grofovima. Kad je 1490. *Sigmund* Tirolski ustupio *Maksimilijanu* i Tirol, sjedini on sve austrijske zemlje i doda 1500. još *Goricu, Gradišku, Idriju* (gdje je izumrla porodica grofova goričkih), 1505. dijelove sjevernoga Tirola (Kufstein, Zillertal), a 1518. u ratu s Venecijom dijelove južnoga Tirola (Roveredo, Riva, Ampezzo). I sretnim ženidbama i ugovorima ojača svoju porodicu; sam dobije ženidbom burgundsku baštinu *(Nizozemsku),* unuk njegov *Karlo* postane španjolskim kraljem, a drugomu unuku *Ferdinandu* otvori put do češkoga, ugarskoga i hrvatskoga prijestola.

Maksimilijan steče velikih zasluga, uvedavši u habsburške zemlje, koje osim ličnosti vladarove nijesu ništa zajedničko imale, modernu upravu i stvori od feudalnih pokra-

jina činovničku državu; radi uprave razdijeli sve austrijske zemlje na dvije skupine: na *gornjoaustrijsku*, koja je obuhvatala Tirol, Voralberg, goričku baštinu i prednjoaustrijske zemlje (habsburški posjed u Švapskoj i Elsasu) i *donjoaustrijsku* (sve ostale alpske zemlje). Svaka je skupina dobila svoju vladu *„regiment“* (u Innsbrucku i Beču) za sve pravne, upravne, vojničke, redarstvene i lenske poslove, a osim toga još *„Raitkammer“* ili računarski dvor za financijalne poslove. Budući da je za novu upravu (činovnici dobivaju plaću), plaćenike i razna poduzeća trebalo novaca, morao je češće sazivati staleže, koji su stali utjecati i na financijalnu upravu; kad bi se radilo o poslovima, koji su svim tim zemljama bili zajednički, sazivao bi generalni sabor ili odborski sabor (neku vrstu delegacija) sviju habsburških zemalja. Uređivanjem pošte znatno pridigne trgovinu.

G. 1522. razdijele nasljednici Maksimilijanovi *Karlo V.* i *Ferdinand* baštinu. Ferdinand postane jedinim vladarom austrijskih zemalja. Kad su ga poslije mohačkoga poraza zapale češke zemlje, zapadna Ugarska (1526.) i Hrvatska (1527.), imao je na okupu većinu zemalja današnje Austro-ugarske monarhije. Premda su sve te zemlje samo personalnom unijom među sobom vezane bile, ipak uvede Ferdinand neke zajedničke centralne institucije u Beču: dvorsko tajno vijeće *(Geheimer Rat)* s dvorskom kancelarijom *(Hofkanzlei)* za izvanje, dvorsku komoru *(Hofkammer)* za financijalne i ratno dvorsko vijeće *(Hofkriegsrat)* za vojničke poslove. To su zameci današnjim našim trima c. i kr. zajedničkim ministarstvima.

Ferdinand I. razdijeli državu svoju opet na tri grane: austrijsku, štajersku i tirolsku. Prvu dobije *Maksimilijan* s Češkom, Ugarskom i Hrvatskom, drugu *Karlo*, a treću *Ferdinand*. Austrijska grana izumire s Matijom 1619., te zemlje austrijske prijeđu na štajersku granu, koja je 1665. sjedinila opet sve habsburške zemlje. Odsad se više ne dijele austrijske zemlje.

Za Maksimilijana raširi se znatno protestanska vjera u njegovim zemljama, a još više za nasljednika *Rudolfa*. Ali i

MetelWinDigitalLibrary

u zemljama štajerskim širi se protestanska vjera i jača vlast staleža, jer se Karlo morao zatjecati njima radi uzdržavanja Krajine, koju mu je Rudolf povjerio, pa je u tu svrhu uredio posebni unutrašnjoaustrijski *„Hofkriegsrat“* u Grazu. Ali ipak započe Karlo 1580. provoditi protivureformaciju, koju je dovršio njegov sin Ferdinand, a tim se skrši i vlast staležima. Baš kad je tu bila vlast staleška poništena, poraste ona silno u austrijskim i češkim zemljama. Budući da je duševno stanje cara Rudolfa bilo vrlo nepovoljno, zanemarivao je državne poslove; pa kad se kratio potpisati mir s *Bočkajem* i *Turcima*, dođe među braćom do svađe. Rudolf mora ugovorom u Libenu 1608. Matiji odstupiti Austriju, Moravu, Ugarsku i Hrvatsku, ali i *Matija* mora austrijskim staležima potvrditi t. zv. asekuraciju, kojom je Maksimilijan (1571.) austrijskoj gospodi i vitezovima dao slobodu vjeroispovijedanja (1609.). I češki staleži prisile Rudolfa, te im je izdao majestat (1609.), po kojem su Česi dobili slobodu vjeroispovijedanja i t. zv. defenzore, koji su imali ta prava vršiti, a t. zv. nagodbom dobiju pravo graditi škole i crkve na kraljevskim imanjima. Sva ta netom stečena prava proigraše Česi *bacanjem* kroz prozor, uređenjem provizorne vlade od 30 direktora i izborom *Fridriha Falačkoga* za kralja češkoga. Pobjedu na Bijeloj gori upotrijebi *Ferdinand II.*, da provede u Češkoj apsolutizam: po novom zemaljskom redu **1627.** proglasi Češku i Moravu nasljednim zemljama po muškoj i ženskoj grani, zakonodavstvo pridrži sebi, a saboru ostane samo pravo dopuštati porez; protestanske se povlastice (majestat) ukinu, a protivureformacija se provede; suverenost češke države bi uništena. Za protivureformacije ostavi mnogo Čeha domovinu, a među njima i glasoviti pedagog *Jan Amos Komensky*, biskup češke braće († 1671.).

Leopold I. združi sa svojim zemljama *Erdelj* (1697.), a mirom u Karlovcima **1699.** dio Hrvatske i Slavoniju osim jugoistočnoga Srijema pa tursku Ugarsku osim Banata, što je mirom u Požarevcu **1718.** zapalo Karla VI. (III.).

U 30godišnjem ratu bijaše doduše carska vlast u Njemačkoj pala, ali je zato vlast vladara kao zemaljskoga gospodara u češkim i austrijskim zemljama ojačala: tu je od staleške države postala apsolutna država. Austrija je iz 30-godišnjega rata izašla kao posebno, o njemačkoj državi nezavisno tijelo s posebnom svojom *dvorskom kancelarijom* (1620.): vjerske odredbe westfalskoga mira ne vrijede za nju, jedino Slezija zadrži svoje povlastice. Ali budući da su Ugarska i Hrvatska, premda je Leopold I. kušao, da ih izjednači sa svojim nasljednim zemljama, zadržale i nadalje svoj ustav, to se već u 17. vijeku jasno razabira onaj dualizam, na kojem se današnja Austro-ugarska monarhija osniva. Prvi zakon, koji veže sve habsburške zemlje: austrijske i češke zemlje pa Ugarsku i Hrvatsku, jest pragmatička sankcija, koju je g. **1713.** izdao Karlo VI. (III.). Po njoj se zemlje njegove ne smiju dijeliti, a nasljedne su i u ženskoj lozi; najprije su na redu njegove kćeri, a onda Josipove. Hrvati su je primili **11. ožujka 1712.**, a Ugri **1722.**

30godišnji rat uništi blagostanje habsburških zemalja, koje se opet počelo vraćati za Leopolda I. i Karla VI. U češkim se zemljama poče dizati industrija (platno, sukno, staklo i pivo). Karlo VI. proglasi Trst i Rijeku slobodnim lukama (1719.), osnuje dvorsko trgovačko vijeće, sagradi izvrsne ceste (među inima i Karolinsku iz Karlovca na Rijeku). I umjetnost i graditeljstvo (Karlova crkva u Beču) procvatu.

Potpuno jedinstvo u upravi češko-austrijskih zemalja poče provoditi *Marija Terezija* (1740.—1780.). Ona pretvori austrijsku i češku dvorsku kancelariju u *„directorium in publicis et cameralibus“*, od kojega odijeli financijalne poslove, uredivši dvorsku komoru *(Hofkammer)* kao vrhovnu financijalnu oblast; doskora pretvori direktoriju u c. kr. sjedinjenu češko-austrijsku dvorsku kancelariju, podredivši joj u pojedinim zemljama gubernije, a njima okružne oblasti. Sudstvo odijeli od uprave i osnuje vrho-

vnu oblast za sudstvo „*oberste Justitzstelle*“; pomalo istisne češki jezik, ukine zatim torturu i izda kazneni zakonik. Građansko se pravo dovrši istom za Franje I. Nádalje uredi državni savjet, koji je o reformama raspravljao, pa dvorsku i državnu kancelariju za vanjske poslove. U vojsci provede reforme, osnuje vojničku akademiju u Wiener-Neustadtu, pazi na „*placetum regium*“, oporezuje plemstvo i svećenstvo, uredi katastar, smanji terete i daće seljaka, podigne industriju, unaprijedi trgovinu, sagradi ceste, a od češko-austrijskih zemalja stvori jedinstveno carinsko područje. „Općim školskim redom“ udari temelj pučkoj školi, preuredi srednje škole i podigne medicinsku školu u Beču.

Ona doduše izgubi veći dio Slezije, ali je naknadi Galicijom, Vladimirijom, Bukovinom i Innviertelom. Dok je Marija Terezija centralizaciju uprave ograničila na češko-austrijske zemlje, protegne je *Josip II.* i na Ugarsku i Hrvatsku, ali ne uspije. I Josip II. provodi centralizaciju i germanizaciju i razne reforme u duhu prosvijetljenoga apsolutizma. On ograniči dužnost rabote, stavi seljaka pod zaštitu zemaljskih oblasti i ukine kmetstvo; tolerantnim patentom dopusti slobodu vjeroispovijedanja protestantima, Židovima podijeli građansko pravo; za sudačke poslove traži stručnjački obrazovane suce, ukinućem $^1/_3$ samostana stvori vjerozakonsku zakladu za uređenje župa, crkava i škola; za odgoju svećenstva osnuje centralna sjemeništa, nadalje podigne opću bolnicu u Beču, ubožnice, nemoćnice i sirotišta. Većina njegovih reforama ne uspije, jer se premalo obazirao na ustav pojedinih zemalja i naroda, te ih je prenaglo provodio, ne obazirući se na realne prilike. Stoga se i pobuni austr. Nizozemska (1789.), Ugarska se spremala na ustanak, a Josip nije mogao otpora vojskom skršiti, jer se kao saveznik ruske carice Katarine II. zapleo u rat s Turskom (1787.—1791.), u kojem se išlo za razdiobom Turske (Josipa II. imala bi zapasti Bosna, Hercegovina, Srbija i mletačka Dalmacija — Mlečani bi za naknadu dobili Moreju, Kretu i

Kipar; moralo bi se uspostaviti grčko carstvo u Carigradu). Da otkloni pogibao, opozove pred smrt većinu svojih reforama; tolerantni patent i ukinuće kmetstva se održa. Prilike, kako su bile na samrti Josipa II., potraju u glavnom do g. 1848.

Brat njegov *Leopold* umiri Nizozemsku, a Leopoldova sina *Franju* zaokupe sasvim francuske prilike. Bečki kongres dade habsburškoj monarhiji gotovo onaj opseg, što ga danas imade, samo što je 1855. izgubila *Lombardiju,* a 1866. *Veneciju*; poveća se 1846. *Krakovom,* a 1908. *Bosnom* i *Hercegovinom.* Ali kako je bečki kongres htio vratiti prilike prije francuske revolucije, a sv. alijansa je provodila reakciju, održa se i u Austriji apsolutizam pa tako i u Hrvatskoj i Ugarskoj, gdje se do god. 1825. ne saziva sabor. *Metternich* je policajnim mjerama i strogom cenzurom branio, da se ne šire ideje francuske revolucije, koja se i Austrije silno dojmila. I tu htjede treći stalež utjecati na državnu upravu, što je rodilo ustavnim borbama, a osim njih se zavrgnu i borbe narodnosne.

Za vrijeme reformacije proživi češka književnost svoj zlatni vijek (*Daniel Adam* iz *Veleslavina* 1546.—1599., *Amos Komensky* 1592.—1671., *Pavao Skála* † 1646.), a i slovenska književnost počne lijepo cvasti (*Primus Trubar* 1508.—1586.). Svu tu književnost uništi protivureformacija, a s njom i narodni duševni život tih naroda. Istom potkraj 18. stoljeća nasta preokret, a tomu doprinesu mnogo reforme Marije Terezije i Josipa II., koje su smjerale, da materijalno i moralno pridignu narode svoje; da narod shvati te namjere njihove, izdavala je vlada ili podupirala izdanja pučkih knjižica na narodnom jeziku. Tako je centralizacija, a uz nju dakako i germanizacija (u Češkoj i Moravskoj ne primaju od 1781. u gimnazije učenike, koji ne znadu njemački) pokrenula duhom i srcem narodnih odličnika, koji su sve sile uložili, da narodni jezik podignu. Među Česima jave se redom *Josip Dobrovsky* (1753. do 1829.), *Jungman* (1847.), *Jan Kollár* († 1852.), *Šafařik* (Starožitnosti slovanske, † 1861.), *Čelakovsky* († 1852.), *Pa-*

MeteLwinDigitalLibrary

lacky (Dějiny národu českého, † 1876.). 1818. osnovan je u Pragu narodni muzej, a 1831. češka matica. Među Slovencima okupi u Ljubljani plemeniti *barun Sigmund Zois* oko sebe lijep broj narodnih uglednika, koji su izučavali narodni jezik (*Linhart* † 1795., *Valentin Vodnik* 1758.—1819., *Ravnikar* † 1845., *Kopitar* † 1844.). Za slovenski jezik stekao je velikih zasluga pjesnik *Prešern* (1800.—1849.), a *Jan Bleiweiss* († 1881.) gleda u svojim „*Novicama*", da se slovenski jezik što više prisloni o hrvatski (osobito u pravopisu). Osnivanje Matice slovenske 1864. Borba za narodni jezik rodi borbom za politička prava narodna. Ta narodnosna borba, borba za ustavna prava pa u novije vrijeme i socijalno pitanje radnika, koji također žele utjecati na državni razvitak, ispunjuju povijest Austro-ugarske monarhije u 19. vijeku, a nijesu još ni danas riješena.

Franjo I. (kao *car austrijski* **1804.—1835.**) nastoji uzdržati mir. Nezadovoljstvo naroda (radi Metternichova pritiska) kuša on utišati promicanjem materijalne i duševne kulture: osnutkom Narodne banke (1816.), gradnjom prve (konjske) željeznice Linz—Budějovice, otvorenjem parobrodarstva na Dunavu, podizanjem znanstvenih zavoda, muzeja i visokih tehničkih škola.

U istom duhu vlada i nasljednik njegov Ferdinand I. **(1835.—1848.)**. Za njegove se vlade počela graditi sjeverna željeznica (Ferdinandova), osnovalo se brodarsko društvo „*Austrijski Lloyd*", carska akademija znanosti u Beču, ali još uvijek vodi glavnu riječ protivnik svih reforama ministar *Metternich*. Nezadovoljstvo izbije **13. ožujka 1848.** ustankom u Beču (ožujski dani). Metternich pobjegne, a car Ferdinand ukine cenzuru, proglasi slobodu štampe i obeća državni ustav, a izda ga **15. travnja 1848.** U njemu su prvi put sve zemlje zapadne polovice okupljene u jednoj državi — *Austriji*. On sazove državni sabor u Beč. Ali kako je taj pokret u Beču i dalje trajao i prelazio u revoluciju, ode car u Innsbruck. Veljačka revolucija i ožujski ustanak rodi bunama u

Češkoj i Galiciji, osobito u lombardsko-mletačkoj kraljevini. Češku i Galiciju umire tamošnji vojnički zapovjednici, a u Italiji prisili *Radecki* sardinskoga kralja, koji je došao buntovnicima u pomoć, pobjedom kod Custozze (1848.), te je uzmakao (dopusti mu primirje). Državni sabor u Beču ukine tlaku (zemaljska vlastela dobiju primjerenu odštetu). Djelovanje sabora spriječi nov ustanak, koji je 6. listopada buknuo u Beču, a pokrenula ga je demokratska stranka. Ta je stranka težila za jedinstvom Njemačke. Car ode u Olumuc, a državni sabor premjesti u Kroměřiž. Bunu bečku svlada koncem listopada *Windischgrätz*, a Madžare, koji su dolazili Beču u pomoć, razbije *Jelačić* kod Schwechata.

Meternichov pokušaj, da i u Ugarskoj i Hrvatskoj provede apsolutizam, ne uspije; sabor se doduše od 1811. do 1825. nije sazivao, ali kad je Metternich prinudio županije, da povećaju porez, zavlada u Ugarskoj i Hrvatskoj silna uzrujanost. Sad popusti Franjo I. i sazove 1825. ugarsko-hrvatski sabor, ali tu izbije između Madžara i Hrvata opreka radi jezika. Madžari zahtijevaju, da se uvede *madžarski jezik kao službeni* jezik, što im je napokon i pošlo za rukom, a t. zv. *liberalna stranka* nastoji da provede reforme u svim granama javnoga života. Madžari steku pomalo na saborima veliku premoć, a naročito na saboru, koji je baš zasjedao, kad je buknula veljačka revolucija (22.—24. veljače 1848.). Sabor zatraži i dobije posebno ministarstvo i stvori 31 zakon, po kojima je Ugarska postala gotovo nezavisnom državom; jedino je *personalna* unija veže s Austrijom. Ti zakoni, što ih je car 11. travnja potvrdio, sačinjavaju „ugarski ustav od 1848".

Po tim je zakonima Ugarska jedinstvena država, ali o jedinstvu ne htjedoše čuti Hrvati, a ni Srbi ni Rumunji; kad je madžarsko ministarstvo htjelo da Slavoniju sjedini s Ugarskom, dođe do borbe između Madžara i Hrvata, kojima se stavi na čelo hrvatski *ban Josip Jelačić*. Kad se Jelačić ne uzmogne sporazumjeti s Baćanijem, prijeđe s vojskom u

MeteLwinDigitalLibrary

Ugarsku. Uto odstupi palatin nadvojvoda Stjepan, a kralj imenuje grofa *Lamberga* kr. komesarom za Ugarsku i Erdelj, ali njega ubiju u Pešti. Nato imenuje kralj kr. komesarom i vrhovnim zapovjednikom u Ugarskoj bana Jelačića i raspusti ugarski sabor; sabor se ne raziđe, već svu vlast preuzme *Košut*, duša ustanku. U tim teškim prilikama odrekne se car Ferdinand prijestola na korist sinovcu svomu

Franji Josipu I. (2. prosinca 1848.—x.). Ugarski sabor ne prizna promjenu na prijestolu. Nato bude Windischgrätz imenovan vrhovnim zapovjednikom. On provali u Ugarsku i posjedne Peštu, a Košut i sabor prijeđu u *Debrecin.*

Car Franjo Josip I. raspusti austrijski državni sabor i izda 4. ožujka 1849. novi oktroirani ustav za cijelu državu, koji je doduše vrijedio i za Ugarsku, ali nije nikada stupio na snagu. To pa uspjeh *Görgeya* protiv Windischgrätza, potakne debrecinski sabor, te je 14. travnja 1849. na prijedlog Košutov svrgnuo kuću habsburško-lotarinšku i proglasio *Košuta guvernerom.* Buna se napokon uguši s pomoću ruskom *(Paskievič).* Diktator *Görgey* se preda kod *Világosa* (11. kolovoza 1849.), a napokon kapitulira i tvrđava Komoran. Još prije toga uguši Radecki bunu u Lombardiji, pobijedivši ponovo sardinskoga kralja kod Novare, a 30. kolovoza 1849. predadu se Mleci. 31. prosinca 1851. ukine se oktroirani ustav i uvodi 1852.—1860. apsolutizam, po kojem se imala cijela Austrija pretvoriti u jedinstvenu državu s uredovnim jezikom njemačkim *(germanizacija).* Glavni je oslon imala biti crkva (s njom je sklopljen 1855. *konkordat),* činovništvo i vojska. Apsolutizam provede znatne reforme u državi. Tlaka i kmetstvo dokinu se brzo, seljaštvo steče slobodu i svoj posjed, provede se ravnopravnost građana pred zakonom; osobito su znamenite reforme u upravi, sudstvu, školstvu i financijama; gradile su se nove ceste i željeznice.

Austrijsko-sardinskim ratom od god. **1859.**, u kojem je Austrija izgubila *Lombardiju* (bitke kod *Magente* i *Solferina),* potkopa se apsolutizam. Na 20. listopada **1860.** proglasi se

listopadskom diplomom (jedan državni sabor za zajedničke poslove i zemaljski sabori s velikim povlasticama) ustav na osnovu *federalističkom*, a veljačkim patentom (26. veljače) 1861. na osnovu *centralističkom* (za čitavu državu jedno carevinsko vijeće, sastavljeno od gospodske i zastupničke kuće, zastupnike biraju zemaljski sabori; glasoviti § 13., kasnije § 14., po kojem mogu ministri, kad nema parlamenta, izdavati nužne zakone uz naknadni izvještaj parlamentu). Ali jer mu se opru Madžari, ukine se 1865. Poslije nesretnoga rata s Pruskom i Italijom (1866.), u kojem je Austrija izgubila Mletke (bitka kod *Custozze* i *Visa)* vrati se ustav, a država se preuredi na osnovu *dualizma*. *Austro-ugarska* se sada dijeli na dvije ravnopravne polovice, združene *personalnom* i *realnom unijom* (spoljašnji poslovi, zajednička vojska i zajedničke financije, o kojima se raspravlja u *delegacijama)*. Za austrijske zemlje vrijedi opet veljački patent, dopunjen t. zv. *prosinačkim zakonima* od 21. prosinca 1867., a za Ugarsku ustav od 1848.

8. lipnja **1867.** *okruni se Franjo Josip I. krunom sv. Stjepana.*

1878. zaposjedne austro-ugarska vojska pod *Filipovićem* Bosnu, a pod *Jovanovićem* Hercegovinu.

1889. umre prijestolonasljednik *Rudolf*.

10. rujna 1898. umori Lucheni *caricu i kraljicu Jelisavu*.

1908. protegne kralj i car Franjo Josip I. svoja vladarska prava na Bosnu i Hercegovinu *(aneksija)*.

Hrvatska povijest.

Razdioba povijesti.

Prvo doba: od VII. vijeka do g. 1102.
Drugo doba: od 1102.—1526.
Treće doba: od 1526.—1790.
Četvrto doba: od 1790. dodanas.

Digital LIBRARY

Prvo doba: od VII. vijeka do 1102.

U gotsko-bizantskom ratu (535.—555.) pojavljuju se prvi put južni Slaveni u Panoniji i Dalmaciji, a kad su Panonijom zavladali *Avari* (568.), pokore sebi i današnje Slavene. Kagan avarski *Bajan* poče navaljivati na bizantsko carstvo: 582. osvoji Sirmium, a 598. provali u Dalmaciju, gdje je ostalo mnogo Slavena, koji su bili ili saveznici Avara ili njihovi podanici. 600. provale Avari i Slaveni ponovo u Dalmaciju pa i u Istru.

610. pade *Salona*, a s njom i sjeverozapadni dio Balkanskoga poluotoka. U vrijeme Samovo odmetnu se od Avara i južni Slaveni između Kupe i mora. Oko

640. svršuje se seoba Hrvata. (Predaja o dolasku Hrvata: petero braće *Klukas, Lobel, Kosjenec, Muhlo* i *Hrvat* pa dvije sestre *Tuga* i *Vuga).* U prvi kraj posjednu Hrvati svu zemlju od Raše i mora do Drine i Drima, a raspadala se na Bijelu Hrvatsku od Raše do Cetine, Crvenu Hrvatsku od Cetine do Drima (Neretljanska, Zahumska, Travunjska i Dukljanska oblast), Bosnu oko gornjega tijeka Bosne i napokon *Slavoniju* ili *Posavsku Hrvatsku* među Dravom, Savom i Kapelom. Jedino Dalmacija, t. j. otoci Rab, Krk i Osor, pa gradovi Zadar, Spljet, Trogir, Dubrovnik i Kotor ostadoše bizantskomu carstvu. Oblasti se dijele na župe, kojima su na čelu župani, a cijeloj oblasti knezovi ili veliki župani.

679. priznadu dalmatinski Hrvati vrhovnu vlast bizantskoga cara. Kratko vrijeme iza toga dođe u Dalmaciju *Ivan Ravenjanin,* koji je obnovio nadbiskupiju salonsku u Spljetu i krstio Hrvate. Dokraja se pokrste Hrvati istom koncem IX. vijeka u vrijeme svete braće Ćirila i Metodija i njihovih učenika. Budući da su posavski Hrvati pomagali Avare protiv Karla Velikoga, prisili ih sin Karlov Pipin 797. na mir, a kad su se druge godine opet pobunili, pokori ih markgrof furlanski *Erik* 798. Erik htjede pokoriti i Bijelu Hrvatsku, ali izgubi bitku i život kod Trsata 799.

803. prizna i Bijela Hrvatska vrhovnu vlast franačku.

Posavska Hrvatska. Radi nasilja markgrofa *Kodolaha* pobuni se knez posavskih Hrvata *Ljudevit* i ratuje s Francima od 819.—822. Napokon mora bježati, najprije k Srbima, a onda u Bijelu Hrvatsku, gdje ga dade *Ljudemišl* pogubiti. Ljudevit je jedini hrvatski knez, koji je, makar i na kratko vrijeme, okupio oko sebe veliki dio Slovenaca i Srba. Nasljednik Ljudevitov *Ratimir* htjede se 838. riješiti franačkoga gospodstva, ali mu ne pođe za rukom. Za njega se Posavska Hrvatska ocijepi od akvilejskoga patrijarhata i podredi spljetskoj metropoliji. Oko 870. vlada *Mutimir*, koji je svoju kneževinu podložio panonskoj metropoliji sv. Metodija, a *slavenska se služba Božja* raširi i po Posavskoj Hrvatskoj. Mutimira naslijedi *Braslav* (884.—896.), koji pomaže Arnulfu protiv Svatopluka. Dolaskom *Madžara* 896. nestane franačke prevlasti u Panoniji, a Posavska se Hrvatska pridruži Bijeloj Hrvatskoj.

Bijela Hrvatska. Oko 814.—821. vlada saveznik franački *Borna*, a onda *Vladislav* (821.—830.), sinovac njegov. S njegovim nasljednikom *Mislavom* (oko 830.—845.) sklopi mir mletački dužd, koji je vojevao s Neretljanima.

Oko 845.—854. vlada *Trpimir*, koji **852.** sebe zove *„dux Chroatorum"* (knez Hrvatski). To je prvi put, što se ime hrvatsko pominje u historijskom spomeniku. On je imao 60.000 konjanika, 100.000 pješaka, 100 manjih i 80 većih brodova; država mu se prostirala od Raše do ušća Neretve, a na istok preko Drine do Beograda. Sin njegov *Kresimir* (oko 854.—862.) osnuje biskupiju u Ninu. Sin njegov *Miroslav* (oko 862.—865.) nastrada u buni, što je podiže ban *Pribunja*. Urotnici dignu na prijesto *Domagoja* (oko 865.—876.), koji nije bio od roda Trpimirova. Za ovih nereda otpadne Bosna i Neretva. Dok je Domagoj pomagao Mlečanima, Francima i Bizantincima, da osvoje Bari u južnoj Italiji, udare Mlečani na Hrvatsku; zato se Domagoj krvavo osvećivao. Njegova sina *Iljka* (876.—878.) protjeraju Trpimirovići, a knezom postane

MetelwinDigital LIBRARY

Zdeslav (878.—879.), koji priznade vrhovnu vlast bizantsku, prigrli pravoslavlje i pristane uz carigradskoga patrijara (pravoslavni Hrvati). Nato odredi car *Vasilije,* da dalmatinski gradovi plaćaju knezu godišnji danak i to Spljet 200, Zadar 110, Trogir, Osor, Rab i Cres po 100 zlatnika. Uz carigradskoga patrijara pristanu i dalmatinski biskupi, a to rodi nemirima, u kojima zaglavi Zdeslav. Novi se knez

Branimir (879.—890.) odmetne od Bizanta, privede narod opet u krilo katoličke crkve i učini Hrvatsku sasvim samostalnom državom. Papa potvrdi *ninsku biskupiju,* a Hrvati prihvate *slavensku službu Božju* i *glagolsko pismo.* Uto se opet zarate Mlečani s Neretljanima, ali poraženi moraju plaćati Hrvatima godišnji danak za slobodnu plovidbu po Jadranskom moru.

Oko 890.—900. *Mutimir,* ima sjajan dvor. Čini se, da je poslije njega oko 900. vladao *Višeslav.*

Kraljevi narodne krvi (924.—1097.):

Tomislav (900.—930.) sjedini sa svojom državom i Posavsku Hrvatsku (oko 910.) te je obrani od Madžara. U isto vrijeme sjedini humski knez *Mihajlo Višević* cijelu *Crvenu Hrvatsku* (917.). Oba se vladara umiješaju u srpsko-bugarske poslove. Tomislav primi srpskoga župana *Zahariju,* kad je pred Simeonom bježao, i pobijedi Bugare pod *Alobogoturom,* koji je **924.** iz Srbije provalio u Hrvatsku. *Nato se Tomislav proglasi i okruni kraljem hrvatskim,* a vrhovnu mu vlast prizna i Mihajlo Višević. Na molbu kraljevu, jer su se dalmatinski biskupi opet vratili u krilo rimokatoličke crkve, pošalje papa Ivan X. dva biskupa, da u crkvenom pogledu urede državu njegovu. Oni sazovu crkveni sabor u Spljet 925., ali ga prekine bugarski rat 927., u kojem je Tomislav ametom potukao cara Simeona. Na drugom spljetskom saboru 928. ukine se ninska biskupija, ali slavenska služba Božja, koju je odlično branio ninski biskup *Grgur,* održi se i nadalje. Tomislavova se država protezala od Raše do Drima i od mora do Drave, Dunava i Drine.

Za nasljednika njegovih *Mihajla, Stjepana I.* i *Kresimira I.* (930.—970.) propada država s unutrašnjih nemira. U Zahumlju vlada samostalno savremenik Tomislavov *Mihajlo*. Bosnu, kojom je vladao Časlav, priklopi opet Hrvatskoj Kresimir I. Sinu njegovu

Držislavu (970.—1003.) zakrate Mlečani danak za plovidbu, a mletački duždž *Petar II. Orseolo* otme mu dalmatinske gradove i otoke (1001.). Brat njegov *Svetoslav Surinja* (1003. do 1010.) živi u prijateljstvu s Venecijom.

Kresimir II. (1010.—1035., suvladar mu je brat *Gojslav* 1010.—1020.) prizna vrhovnu vlast *Vasilija II.*

Stjepan II. (1035.—1058.), sin Svetoslava i *Hicele*, kćeri Petra II. Orseola, dobije opet Dalmaciju osim Zadra. Sin mu

Petar I. Kresimir (1058.—1073.) pripoji državi svojoj dalmatinske gradove i otoke (prozove se *„kraljem hrvatskim i dalmatinskim*) pa oblast Neretljansku i Bosnu. Kad je crkveni sabor u Spljetu 1060. zaključio, da treba ukinuti slav. službu Božju, porode se u državi borbe između stranke *hrvatske* (narod i niže svećenstvo) i *latinske* (romansko žiteljstvo i viši kler). S osnutkom *nadbiskupije* u Baru (1067.) nestane za dukljanskoga kneza Mihajla posljednje spone između Bijele i Crvene Hrvatske.

Slavića (1074.—1075.), poljičkoga velikaša, zarobi normanski knez Amiko.

Dmitar Zvonimir (1076.—1089.) primi kraljevske znakove od pape Gregorija VII. i izjavi, da je vazal sv. stolice; zato plaća danak od 200 dukata i za nju vojuje s carem *Henrikom IV.* A to pristajanje njegovo uz Latine rodi silnim nezadovoljstvom, te ga ubiju na saboru na Kosovu polju kod Knina, kad je na poziv papin zatražio vojsku, da pomogne caru Aleksiju u ratu sa Seldžucima.

Interregnum (1089.—1102.).

Stjepan III. (1089.—1090.), posljednji Držislavić.

Ugarski kralj *Ladislav* osvoji 1091. Posavsku Hrvatsku, ali jer se morao vratiti, postavi ondje za kralja sinovca svoga

MeteLwinDigitalLibrary

Almoša (1091.—1095.) i osnuje 1093. *biskupiju u Zagrebu* (Zagreb se prvi put pominje). Prvi je biskup Duh, rodom Čeh. Hrvati u slobodnoj Hrvatskoj izaberu za kralja

Petra II. (1091.—1097.), koji je poslije smrti Ladislavove protjerao iz Posavske Hrvatske Almoša (1095.), ali pade u Petrovoj gori u boju s Madžarima, koji su zauzeli i Belgrad na moru. 1099. protjeraju Hrvati Madžare. Kad je 1102. došao *Koloman* s vojskom na Dravu, gdje su ga Hrvati dočekali, stane s njima voditi pregovore, te 12 župana sklopi u ime Hrvata s Kolomanom ugovor: *Hrvati izaberu Kolomana za kralja hrvatskoga i okrune hrvatskom krunom u Belgradu na moru* **1102.**

Drugo doba: od 1102.–1526.

Arpadovići (1102.—1301.):

Koloman (1102.—1116.) ote 1105. s voljom Bizanta Mlečanima dalmatinske gradove, ali kad se zavadio s carem Aleksijem, zauzmu Mlečani 1115. Zadar, Belgrad na moru i kvarnerske otoke, a za sina njegova *Stjepana IV. (III.)* (1116.—1131.) i ostale gradove. Stjepan je doduše gradove dalmatinske osim Zadra opet uzeo, ali ih nanovo pokori dužd Domeniko Michieli, a kraljevski Belgrad razori do temelja (1125.).

Bela I. (II.) Slijepi (1131.—1141., sin Almošev) osvoji Dalmaciju osim Zadra i otoka (1133.), a 1138. steče i *Bosnu („rex Ramae“).*

Gejza I. (II.) (1141.—1162.) bijaše malodoban, kao što i braća njegova *Stjepan,* vojvoda hrvatski, i *Ladislav,* vojvoda bosanski. Mjesto njih vlada isprva palatin i ban Bjeloš u Ugarskoj i Hrvatskoj, a *Borić* u Bosni. Gejza se jedva odrvao biz. caru *Emanuelu,* kojemu su se napokon utekla i braća njegova. Protiv sina njegova *Stjepana V. (III.)* (1162.—1172.) postavi Emanuel njegove stričeve za protivukraljeve i to najprije *Ladislava I. (II.)* (1162.—1163.), onda *Stjepana VI. (IV.)* (1163.—1165.), a najposlije ga prisili, da mu izruči brata Belu

i njegovu baštinu Hrvatsku Velebitu na jug pa Dalmaciju (osim Zadra i otoka) i još Srijem. Bela je imao postati bizantskim carem, ali se Emanuelu rodi sin, a Bela naslijedi Stjepana V. (III.) kao *Bela II. (III.)* (1172.—1196.). Hrvatskom zavlada istom poslije smrti Emanuelove (1180.), Mlečanima otme Dalmaciju, a bosanski ban *Kulin* i humski knez *Miroslav* priznadu ga kao vrhovnoga gospodara. On ustanovi *primogenituru*. U Hrvatskoj počne uvoditi *feudalizam* na štetu staromu slavenskomu plemenskom uređenju, darujući dobra pojedinim velikašima *Frankapanima, Šubićima, Babonićima).*

Emerik (1196.—1204.) ratuje s bratom svojim *Andrijom,* svlada ga i zatvori u Kneginec. Za tih borba osvoje krstaši Zadar (1202.). — *Ladislava II. (III.)* (1204.—1205.), malodobnoga sina Emerikova, naslijedi

Andrija I. (II.) (1205.— 1235.). Silno nezadovoljstvo pobudi njegova žena Njemica *Gertruda,* jer je podupirala nasilja svoga brata Bertholda; urotnici je sasijeku, kad se kralj spremao na Galiciju (*rex Galiciae).* Po odredbi svoga oca povede krstašku vojnu (1217.—1218.). Zaradi prijevoza u sv. zemlju odreče se svakoga prava na Zadar i prepusti ga sasvim Veneciji. Hrvatske čete vode braća Babonići. Vojna ne uspije. Radi njegove nevaljale vlade i rasipnosti ustane plemstvo i prisili ga, te je izdao „*zlatnu bulu*“ (1222.). Vojvodom u Hrvatskoj bijaše najprije *Bela,* a kad je on postao suvladarom, zamijeni ga mlađi mu brat *Koloman,* koji je na *Matiju Ninoslava* zavojštio radi bogomilstva.

Bela III. (IV.) (1235.—1270.), najznamenitiji naš vladar iz kuće Arpadove. Okrunio se ujedno za ugarskoga i hrvatskoga kralja u Stolnom Biogradu, te se odsada kraljevi ne krune više napose hrvatskom krunom. Hrvatski vojvoda Koloman skuči Bosnu (1237.); zagrebačku biskupiju htjede učiniti nadbiskupijom. Uto provale Mongoli i potuku Belu i Kolomana na Šaju kod mjesta Mohi (1241.). Bela nađe zaklona u Dalmaciji (*Stjepko Šubić* u Trogiru) i vrati se, kad su Mongoli otišli u Rusiju. Grad Zagreb učini kr. sl. gradom (1242.).

*

U ratu s Venecijom odreče se Zadra. Poslije smrti Babenbergovca Fridriha II. zapadne ga Štajerska do Semmeringa, ali mu je otme bitkom kod *Kressenbrunna* Přemisl II. Otakar. Poradi uprave razdijeli Hrvatsku u dva banata: hrvatsko-dalmatinski (regnum Croatiae) i slavonski (regnum Sclavoniae); od drugoga se kasnije odvoji županija srijemska i vukovska te priklopi banovini *mačvanskoj* (1260.). I Bosnu razdijeli u tri dijela: banovinu *Bosnu, Usoru* i *Soli*. Papa Inocentije IV. dopusti 1248. senjskomu biskupu, da može služiti službu Božju na narodnom jeziku.

Stjepan VII. (V.) (1270.—1272.) ratuje s Přemislom II. Za *Ladislava III. (IV.)* (1272.—1290.) traju u Hrvatskoj neprestane smutnje, jer su se velikaši bunili protiv skrbničke vlade kraljice Jelisave. Ladislav je u ratu protiv Otakara II. bio saveznik cara Rudolfa Habsburškoga. Naslijedi ga posljednji Arpadović

Andrija II. (III.) Mlečanin (1290.—1301.), unuk Andrije I. Sestra Ladislava III. napuljska kraljica Marija zatraži prijesto za sina *Karla Martela.* Ocu Karla Martela i Andriji bilo je osobito stalo do bribirskih knezova, te podijele banu Pavlu hrvatsko-dalmatinsku banovinu i bansko dostojanstvo s nasljednim pravom. U građanskom ratu, što je planuo, bio je Andrija, kad se oženio kćerkom austrijskoga vojvode Albrehta (1295.), jači, ali kad je, nemajući sam djece, htio krunu pribaviti ujaku *Morosiniju,* planu buna nanovo. *Juraj Šubić* dovede iz Napulja sina Martelova *Karla Roberta* (1300.). Uto umre Andrija II.

Kuća Anjou (1301.—1409.):

Karlo I. (1301.—1342.) jest do 1308. samo hrvatski kralj (ne priznaje ga velik dio Ugarske). Ugri izaberu najprije *Ladislava (Većeslava) Češkoga,* zatim *Otona Bavarskoga;* istom ga 1310. priznadu svuda, premda su mu još uvijek bili protivnici neki moćni velikaši *(Matija Trenčinski).* U Hrvatskoj vladaju velikaši gotovo samostalno u svojim knežijama, naročito ban *Pavao Bribirski,* koji je od 1299. i gospodarom

Bosne. Njegov je sin *Mladen* morao Zadar opet prepustiti Mlečanima (1313.), koji su, pobunivši vazale njegove (Mladena odvede Karlo I. 1322. u Ugarsku), zavladali gotovo cijelom obalom od ušća Zrmanje do ušća Cetine. Bosanski ban *Stjepan Kotromanić* otkine od Hrvatske sav kraj između Cetine i Neretve, Imoski, Dumno, Hlivno i Glamoč te učini od toga novu oblast *Zapadne strane* ili *Završje*. S ostalim dijelom Hrvatske ispod Gvozda vladao je sasvim samostalno vojvoda *Nelipić* u Kninu; jedino se Slavonija pokoravala Karlu I.

Ljudevit Veliki (1342.—1382.) vrati u Hrvatskoj kraljevsku vlast, oslabivši Nelipiće (udova vojvode Nelipića preda mu Knin 1345.) i Bribirske knezove (knezu Jurju dade za Ostrovicu *Zrin*, odatle *Zrinski*). Grad Zadar, koji se dao pod zaštitu njegovu, morao je po primirju ostaviti Mlečanima, jer je poveo vojnu na Napulj da osveti smrt brata Andrije. Oženivši *Jelisavu Kotromanićku*, dobije Hum s desne obale Neretve (1353.); Veneciju prisili mirom u Zadru 1358., te se odrekne svih dalmatinskih gradova i otoka, a dužd naslova „vojvoda Dalmacije i Hrvatske"; nato ga i Dubrovnik prizna vrhovnim gospodarom svojim. U ratu s Urošem IV. osigura Mačvu, Stjepana Tvrtka, koji se od njega odmetnuo, natjera, da opet prizna njegovo vrhovništvo (1366.), a bugarsko-vidinskoga cara Sracimira, koga je zarobio, pusti na slobodu i učini svojim vazalom. 1370. postane poljskim kraljem. U drugom ratu s Mlečanima obveže se Venecija na plaćanje godišnjega danka od 7.000 dukata (1381.). Za malodobnu *Mariju* (1382.—1395.) vlada njezina mati *Jelisava* i palatin *Gorjanski*. Ali ta skrbnička vlada rodi u Hrvatskoj, a i Ugarskoj velikim nezadovoljstvom, te nezadovoljnici (braća *Horvati*) pozovu *Karla Dračkoga* (1385. do 1386.), kralja napuljskoga, kojega doskora ubiju pristalice Marijine na ponuku Jelisave i Gorjanskoga. Nato protivnici proglase kraljem *Ladislava* (1386.—1409.), malodobnoga sina Karlova, i osvete se kraljicama, zarobivši ih kod *Gorjana*. Elizabetu zadave u tamnici u Novigradu, a Mariju oslobodi njezin muž Sigmund.

MeteLwnDigital LIBRARY

Kraljevi iz raznih kuća (1387.—1526.):

Sigmund Luksemburški (1387.—1437.). *Stjepan Tvrtko* okupi svu Hrvatsku Velebitu na jug i prozove se 1390. kraljem *hrvatskim* i *dalmatinskim*, ali već 1391. umre. S nasljednikom njegovim *Stjepanom Dabišom* sklopi Sigmund mir i uhvati braću Horvate u Doboru (1393.). Njegova se vojna na Turke svrši s porazom kod Nikopolja (1396.). Vrativši se preko Carigrada i Dubrovnika, sazove sabor u *Križevce*, da se pomiri s protivnicima svojim *(Lacković)*, ali su oni tu ljuto nastradali (1397.). Ta kraljeva nevjera raspali novu bunu, kojoj stane na čelo vojvoda *Hrvoje Vukčić*. Raskalašnost i lakomislenost Sigmundova dodija i ugarskim velikašima, te ga uhvate i zatvore u Višegradu (1401.). Preko Gorjanskoga izmire se s njim, ali ipak pristane jedan dio velikaša uz Hrvate i pozovu Ladislava Napuljca na krunisanje. Ladislav dođe, te ga u Zadru 5. kolovoza 1403. okrune za ugarsko-hrvatskoga kralja. Sigmund je tri puta bez uspjeha vojevao na Bosnu. Istom kad povede *krstašku vojnu na Bosnu*, skrši otpor Hrvata, te mu se i sam Hrvoje pokloni (1408.). Videći to kralj Ladislav, proda za 100.000 dukata Mlečanima Dalmaciju i sva prava svoja na nju. Sigmund je doduše vodio radi Dalmacije dva rata (1411.—1413. i 1418.—1420.) s Mlečanima, ali oni ipak zavladaju do 1420. cijelom Dalmacijom osim Omiša i Poljica, a i to ugrabe 1444. Bosanski kralj Stjepan Ostoja prizna Sigmunda svojim vrhovnim gospodarom i ustupi mu Usoru i Soli (1411.). Ali kad se Sigmund zavadi s Hrvojem, porazi Hrvoje pomoću Turaka slavonskoga bana Čupora u Usori. Turci provale prvi put u Hrvatsku. Despot Stjepan Lazarević zatraži u Sigmunda pomoć protiv Turaka i obeća mu za to Beograd, što ispuni g. 1427. nasljednik njegov Đorđe Branković. Za obranu od Mletaka i Turaka razdijeli Sigmund Hrvatsku na tri vojnička tabora.

Albreht Austrijski (1438.—1439.) umre od kužne bolesti, koje se dobavi u južnoj Ugarskoj na vojni, što ju je spremao na Turke. Veći dio Ugarske i Hrvatske izabere *Vladi-*

slava I. (1440.—1444.), kralja poljskoga, a manjina pristane uz *Ladislava IV. (V.) Posluma*, posmrtnoga sina Albrehtova. Sada plane borba o prijesto. To upotrijebi Murat II. i podsjedne Beograd, ali ga *Ivan Talovac* obrani. Istom 1442. nagodi se Vladislav s majkom Postumovom. Slijedeće godine zavojšti Vladislav na Turke, pobijedi ih kod Kunovice i sklopi s njima mir u Segedinu (1444. — Srbija se oslobodi turske vlasti). Ali kad je po nagovoru papinskoga poslanika Cesarinija poveo novu vojnu, izgubi bitku i život kod Varne.

Ladislav IV. (V.) Postum (1445.—1457.) bijaše još dijete. Kad ga njegov skrbnik njemački kralj Fridrih III. nije htio predati ugarskoj gospodi, izabere sabor *Ivana Hunyadyja (Sibinjanina Janka) gubernatorom.* 1448. pođe Hunyady na Turke, ali nastrada na Kosovu. Kad je Ladislav preuzeo vladu, odrekne se Hunyady časti, a nato ga kralj imenuje vrhovnim vojskovođom, te je 1456. pod Beogradom ljuto porazio Mehmeda II. Domala umre Hunyady od kuge. Hrvatska je za Ladislava mnogo trpjela od nasilja grofova Celjskih.

Matija I. Korvin (1458.—1490.). Kad su neki velikaši ponudili kraljevstvo Fridrihu III., sklopi Matija s Fridrihom u Wiener Neustadtu ugovor, po kojem će ga naslijediti Fridrih ili koji od njegovih sinova, ako Matija ne ostavi sina (1463.). Mehmedu II., koji je osvojio Bosnu, otme Jajce (1463.) i sjevernu Bosnu *(banovina jajačka i srebrenačka).* U ratu s Jurjem Poděbradskim dobije mirom u Olomucu od nasljednika njegova *Vladislava Jagelovića* Moravsku, Sleziju i Lužicu (1479.), a u ratu s Fridrihom III. Donju Austriju (1485.). Frankapanima uzme Matijin vojvoda Podmanicky Senj (1469.) i tu uredi kapetaniju za obranu od Mlečana i Turaka (početak Krajine); ali kad Podmanicky htjede uzeti i otok *Krk,* predade ga Ivan Frankapan Mlečanima (1480.). Tako izgubi Hrvatska svoj posljednji otok u Jadranskom moru. Matija bijaše odlučan vladar, zaštitnik seljaka i građana, a prijatelj umjetnosti i znanosti *(zlatni vijek* Ugarske).

MeteLwinDigitalLibrary

Vladislav II. Jagelović (1490.—1516.). I on se nagodi s protivukraljem Maksimilijanom, sinom Fridriha III., i to mirom u Požunu, u kojem je po drugi put Habsburgovcima zajamčen ugarsko-hrvatski prijesto, ako ostane kralj bez djece (1491.). Kralj Vladislav bijaše slab vladar. Na zahtjev plemstva i sabora dokine izvanredne daće; posljedica je tomu krajnja nevolja financijalna, koja dovede državu do rasula. Hrvate stiže strašan poraz na Krbavskom polju (ban Derenčin 1493.). Kralj im ne može pomoći, jer nema sredstava, pa su prisiljeni da traže pomoć u Maksimilijana i pape. Kraj toga zavlada razdor u Ugarskoj: *palatin Stjepan Zapolja* htjede svomu sinu Ivanu osigurati prijesto pomoću nižega plemstva. Zato ishodi saborski zaključak, po kojem ne smije nitko više predlagati tuđinca za kralja (1505.). Nato sklope Maksimilijan i Vladislav 1506. ponovo ugovor, po kojem bude Habsburgovcima po treći put zajamčeno nasljedstvo u Ugarskoj i Hrvatskoj poslije izumrća Jagelovića. Za ovih borba u Ugarskoj živo radi oko obrane kraljevstva vojvoda *Ivaniš Korvin* († 1504.), a onda ban *Berislavić,* koji je Turke potukao kod Dubice (1513.). Budući da je ugled Zapoljskoga još više porastao, pošto je ugušena seljačka buna pod *Dožom,* priljubi se Vladislav još jače Maksimilijanu, te obnove ugovor od 1491. i 1506. i učvrste ga g. 1515. zarukama Vladisavljeve djece (Ane i Ljudevita) s unučadi Maksimilijanovom (Ferdinandom i Marijom). Kako je nasljedniku njegovu

Ljudevitu II. (1516.—1526.) bilo 10 godina, a državom su upravljali nevaljali skrbnici, nastane u državi prava anarhija (borba dvorske stranke s narodnom strankom Ivana Zapolje) i financijalno rasulo. Prilike se ne poprave ni onda, kad je kralj postao punoljetan. Za obranu se Hrvatske brinuo gotovo jedini ban *Berislavić,* koji zaglavi 1520. kod Korenice. Turci osvoje Beograd (1521.), zatim Knin i Skradin (1522.). Jedino Jajce opskrbi još jedamput zairom Krsto Frankapan (1525.). U toj su nevolji na saboru u Križevcima već stali neki velikaši tražiti, da se ocijepi Hrvatska od Ugarske, i da

se Ferdinand Habsburški izabere za kralja. U Ugarskoj traju stranačke borbe i dalje, te dovedu do **katastrofe** na **Mohaču** 29. kolovoza **1526.**, gdje je i nesretni kralj Ljudevit zaglavio.

Treće doba: od 1526.—1790.

Habsburgovci (1527.—1780.):

Nadvojvoda Ferdinand Habsburški držao je stalno, da će ga Ugarska i Hrvatska priznati i bez izbora za kralja, jer ga to ide i po baštinskom pravu kao muža sestre Ljudevita II. i po pomenutim ugovorima. Ali gotovo cijela Ugarska izabere u Stolnom Biogradu *Ivana Zapolju* (1526.—1540.), pozivajući se na saborski zaključak od 1505. (nijedan tuđinac ne smije doći na prijesto). Samo malo velikaša i neke zapadne županije izaberu u Požunu nekoliko dana kasnije (17. studenoga) Ferdinanda I. za kralja. I Hrvati se razdvoje. Velika većina izabere **I. siječnja 1527. na Cetinu**

Ferdinanda I. (1527.—1564.) za kralja, a obvezao se, da će za obranu Hrvatske uzdržavati 1000 konjanika i 200 pješaka i da će potvrditi sve stare povlasti. Jedan dio slavonskoga plemstva izabere u *Dubravi* na ponuku Krste Frankapana *Ivana Zapolju.* U građanskom ratu, što je nastao, zaglavi *Krsto Frankapan* pred Varaždinom, a Ivana Zapolju snađe ljut poraz kod *Tokaja.* Ivan zatraži pomoć u Sulejmana. *Sulejman* dođe u Ugarsku, *prizna Ivana Zapolju* za kralja (morao je dašto plaćati danak) i *podsjedne Beč* 1529., ali ne uspije. G. 1532. zaustavi ga na putu pod Beč u Kiseku *Nikola Jurišić.* Hrvatska izgubi u to vrijeme *Obrovac* i *Udbinu* (1527.), *Jajce, Banjaluku* pa *Liku* i *Krbavu* (1528.); 1536. izgubi Požegu, 1537. *Klis,* a s tim i južnu Hrvatsku ispod Velebita. *Dubrovnik* se poslije mohačke bitke dao pod tursku zaštitu. *Kacijanerova* vojna na Slavoniju nastrada kod Gorjana (1537.). Nato se Ferdinand nagodi s Ivanom Zapoljom u *Velikom Varadinu:* poslije smrti Zapoljine ima ga u njegovu posjedu naslijediti Ferdinand (1538.). Ali se to ne zbude, jer

MeteLwinDigitalLibrary

je poslije Zapoljine smrti (1540.) *Utišenić*, skrbnik tek rođenoga sina Zapoljina *Ivana Sigmunda*, opet pozvao Sulejmana u pomoć. Sulejman dođe i dade Ivanu Sigmundu Erdelj i Zatisje, ali Budim sa zemljom između Tise i Blatnoga jezera, pa Slavoniju, učini turskim pašalukom (1541.). Ferdinand započe nanovo rat, ali bez uspjeha, te sklopi 1547. petgodišnje primirje obvezavši se, da će plaćati za ostatak Ugarske i Hrvatske 30.000 dukata na godinu. Kad su njegovi ljudi pregovarali s Utišenićem i pri tom ga ubili (1551.), bukne rat nanovo. Hrvati izgube Viroviticu i Čazmu 1552., a 1556. Kostajnicu i Novi na Uni. Taj se rat svrši s novim primirjem 1562. Premda su Ugarska i Hrvatska s ostalim zemljama austrijskim bile jedino *personalnom* unijom združene, ipak je već Ferdinand gledao da provede *realnu* uniju (vidi str. 117.), a glavnim mu *savjetnicima* u tom bijahu sami *Nijemci*. To upletanje Nijemaca u ugarske i hrvatske poslove, pa težnja, da se provede što veća centralizacija na štetu ustava ugarskoga i hrvatskoga, poraste još više za nasljednika njegova *Maksimilijana* (1564.—1576.). Ivan Sigmund Zapolja skrivi rat i zatraži pomoć u sultana Sulejmana. On dođe po šesti put u Ugarsku i podsjedne *Siget*, što ga je junački branio *Nikola Šubić Zrinski*. Sulejman umre nekoliko dana prije pada Sigeta, a i Nikolu snađe junačka smrt **(1566.)**. Radi nasilja susjedgradskoga vlastelina Franje Tahoga bukne 1573. *seljačka buna*, koju je plemstvo krvavo ugušilo *(Matija Gubec)*. Ferhad paša banjalučki potuče na Radonji 1575. generala *Herbarda Auersperga*, kad je htio Bihaću priteći u pomoć.

Rudolf (1576.—1608.) bijaše sumnjiv i plašljiv vladar, koji se volio baviti kemijom i astrologijom nego državnim poslovima. Da bi se riješio briga za Hrvatsku, preda upravu *Krajine* nadvojvodi *Karlu* Štajerskomu. Krajina se razvila odatle, što se kralj Ferdinand obvezao uzdržavati vojsku na hrvatsko-slavonskoj granici, a uzdržavali su je poglavito austrijski staleži, iz kojih su se uzimali glavni zapovjednici i

viši časnici. Isprva imamo samo krajiške vojnike, ali nemamo krajiškoga teritorija. Oko polovine 16. vijeka stala se razlikovati *hrvatska Krajina* preko Kupe od *slavonske* ili *vindske Krajine* između Save i Drave (sa središtem u Varaždinu).

Da ne bi Turci lako provaljivali u Kranjsku, podigne Karlo grad Karlovac (1579.), koji postane središtem hrvatske Krajine ili *karlovačkoga generalata*, a tim se udari i temelj novomu političkom teritoriju, koji je bio izuzet ispod banske vlasti. Doskora zaprijeti Hrvatskoj krajnja pogibao od bosanskoga paše *Hasana*. Hasan sagradi 1592. novu tvrđavu *Petrinju*, zauzme *Bihać*, a onda navali 1593. po treći put na *Sisak*, gdje ga snađe ljut poraz, te sam zaglavi. U ratu, što je zatim buknuo (1593.—1606.) osvoje doduše Turci još 1593. Sisak, ali ga druge godine odmah poslije pada Petrinje ostave Turci sami. I Petrinju su Turci opet osvojili, ali su je 1595. zauvijek izgubili. U tom su ratu Hrvati osvojili dapače Klis, samo što su im ga doskora opet oteli Turci (1596.).

Rudolf, dirnuvši u vjersko pitanje u Ugarskoj, izazove bunu pod Stjepanom Bočkajem, koga izaberu knezom, a veliki ga vezir okruni za kralja ugarskoga. Rudolfa prisile braća njegova, da preda civilne i vojničke poslove Matiji, koji sklopi s Bočkajem mir u Beču 1606. Bočkaj dobije Erdelj do smrti, a protestantima se u Ugarskoj prizna ravnopravnost. Nato sklopi Matija mir i s Turcima na *ušću rijeke Žitve* (1606.), po kojem svaka strana zadrži ono, što je imala; Hrvatskoj ostane veći dio Moslavine (turska se vlast raširila bila već do Čazme) i nešto zemlje s Petrinjom preko Kupe; Bihać je sasvim izgubljen. Uto je Rudolf bio prisiljen, da odstupi Austriju, Moravsku, Češku i Hrvatsku svomu bratu

Matiji (1608.—1619.). Premda je Matija potvrdio zaključak hrvatskoga sabora od 1608., da se banu povrati starodavna vlast od Drave do mora, dakle i nad Krajinom, ipak ostane i dalje gospodarom u Krajini nadvojvoda *Ferdinand* (sin Karlov). Radi senjskih uskoka dođe do *uskočkoga rata* (1615.—1617.),

MeteLwin Digital LIBRARY

a svrši se s mirom u Madridu: uskoke presele u okoliš Otočca i u Žumberak. Matiju naslijedi

Ferdinand II. Štajerski (1619.—1637.). Za njegova vladanja sudjeluju hrvatske čete u 30godišnjem ratu. U Krajini bude prvi put provedeno unutrašnje uređenje njezino; ona bude razdijeljena na *generalat karlovački* i *generalat varaždinski*. Kako je Krajina bila slabo naseljena, naseljavali su u njoj generali *Srbe*, davajući im povlasti, te su od *Krajine* stvorili *posebni politički teritorij*. 1630. izdade Ferdinand Vlasima (Srbima) povelju, po kojoj će oni biti samo krajiški vojnici, a ne će biti kmetovi hrvatske gospode; birat će sami sebi seoske knezove, a oni opet suce. Da im se zemlja više ne cijepa, stanu Hrvati tražiti uže veze s Madžarima. Njegov nasljednik

Ferdinand III. (1637.—1657.) nastoji, da se ukine ustav Ugarske i Hrvatske, i da se ove zemlje izjednače s austrijskim zemljama, ali se tomu odriješito opre ban Nikola Zrinski. Razmirice s njemačkim krajiškim časnicima množale su se dnevice. Mir s Turcima traje doduše i dalje, kao što za njegova prethodnika, ali je omanjih okršaja i čarkanja na granici bilo uvijek. Još za života Ferdinanda III. umre okrunjeni *Ferdinand IV.*, zato ga naslijedi

Leopold I. (1657.—1705.). Erdeljski ga poslovi zapletu u rat s Turcima (1663.—1664.), u kojem su se istakla braća *Zrinski* (*Petar* kod Otočca, a *Nikola* spalivši most kod Osijeka). Turci budu doduše kod *Sv. Gotharda* ametice potučeni (1664.), ali mirom u Vašvaru ne izgube ništa. Nezadovoljstvo radi toga jalovog mira pa radi centralizacije bečkoga dvora i nasilja njemačkih četa, koje su pljačkale i plijenile, jer ih nijesu redovito plaćali, rodi zrinsko-frankapanskom zavjerom. *Petar Zrinski* i *Krsto Frankapan* zaglave u Wiener Neustadtu 30. travnja 1671., a ustav se u Hrvatskoj i Ugarskoj obustavi: htjelo se i tu postupati kao i s Česima poslije bitke na Bijeloj gori. Ali ogorčenje u sjevernoj Ugarskoj *(Tököly)* i nesigurnost od Ljudevita XIV. prisili bečki dvor, te je 1680. imenovao

banom Nikolu Erdöda, a u Ugarskoj dopusti, da se opet bira palatin. Tököly sklopi s Turcima savez, te tako dođe do rata 1683.—1699. Turci podsjednu Beč, ali budu pomoću *Sobjeskoga* 1683. ametom potučeni. Car, Poljska i Venecija sklope sv. alijansu (1684.), a potkraj rata pristupi i *Petar Veliki*. Sada započe borba za oslobođenje Ugarske, Hrvatske i Slavonije. 1684. pade Virovitica, 1685. Dubica, 1686. Sinj i Budim. Poslije pobjede kod *Haršanja* 1687. priznade požunski sabor *nasljedstvo* muške loze habsburške i dokine 31. čl. zlatne bule Andrije II. Iste godine pade Kostajnica, Zrin, Osijek, Đakovo, Vukovar, 1688. Ilok, Brod na S. i Beograd, 1689. Lika i Krbava, *(Matija Mesić)*. *Ljudevit Badenski* provali sve do Bugarske. Uto ustanu i Srbi, ali to napredovanje spriječi Ljudevit XIV. provalom u Falačku na Rajni; carevci moraju uzmicati, a nato ostave i Srbi, koji su međutim ustali, *Staru Srbiju* te se pod *Arsenijem Crnojevićem* nasele u južnoj Ugarskoj i Srijemu. Poslije bitke kod *Slankamena* (1691.) oslobodi se Slavonija *(Luka Ibrišimović)*; pobjeda kod *Sente* (*Eug. Savojski)* 1697. pribavi caru Erdelj i uskori mir u *Karlovcima* **1699.**: Leopold dobije Liku, Krbavu, Banovinu, Slavoniju osim jugoistočnoga Srijema i svu Ugarsku osim Banata, a Mlečani Knin i Sinj. *Like*, *Krbave* i *Slavonije* ne sjedini Leopold s Hrvatskom, nego ih priklopi *dvorskoj komori*; kad je Rakoci digao u Ugarskoj bunu, dokine Leopold *varaždinsku Krajinu*, a bansku podvrgne banovoj vlasti 1703., ali po nastojanju njemačkih časnika ostane varaždinska Krajina i nadalje.

Josip I. (1705—1711). Ugarski sabor u Onodu (1707.), a i erdeljski sabor skine habsburšku dinastiju s prijestola, a nakon poraza Rakocijeva sklopi se s Madžarima mir u Szatmaru 1711.

Karlo III. (1711.—1740.) bijaše jedini muški Habsburgovac, zato protegne hrvatski sabor pravo nasljedstva i na ženski rod 11. ožujka 1712. To je hrvatska pragmatička sankcija. Nato izda Karlo III. pragmatičku sankciju 1713.: zemlje se njegove ne smiju dijeliti te su nasljedne

MetelWinDigitalLibrary

i u ženskoj lozi; njega imadu naslijediti njegove kćeri i njihovi zakoniti potomci, a onda kćeri Josipa I. i potomci njihovi. Ugarska je primi 1722., a uz velike je žrtve priznadu i evropske vlasti osim Bavarske i Saske. Kao saveznik Venecije povede rat na Turke (1716.—1718.). *Eugen Savojski* razbije Turke kod *Petrovaradina* (1716.) i *Beograda* (1717.). Mirom u Požarevcu **(1718.)** dobi mletačka Dalmacija današnje svoje granice; da se riješe neugodnoga mletačkog susjedstva, prepuste Dubrovčani Turcima *Klek* i *Sutorinu*; Karla zapade definitivno Banat i ostatak Srijema, dok je ostalo t. j. Vlašku do Alute, sjevernu Srbiju i Bosnu opet izgubio u drugom turskom ratu (1737.—1739.) mirom u Beogradu. Odsele je međa Sava i Dunav. Ratno ministarstvo počne uređivati *Vojničku krajinu* kao *posebnu carsku zemlju:* iz nje nestane njemačkih četa, a zamijene ih domaće, ali pod tuđim vrhovnim zapovjedništvom.

Marija Terezija (1740.—1780.) združi 1745. virovitičku, požešku i srijemsku županiju s Hrvatskom osim Posavine, koju preurede u Vojničku krajinu. Te županije šalju od 1751. izravno po jednoga zastupnika na požunski sabor. Princ Hildburghausen uredi najposlije i Krajinu (1746.); podijeli je na regimente (gradiška, brodska i petrovaradinska sačinjavaju generalat osječki, križevačka i đurđevačka generalat varaždinski, a lička, otočka, ogulinska i slunjska generalat karlovački), a regimente na bataljune, kumpanije i općine; njima upravljaju i sude časnici. Krajinu ne uzdržavaju više austrijske zemlje nego kraljica. I banska Krajina (petrinjska i glinska regimenta) dobije istu uredbu. Te su reforme dovele do raznih buna. I u Ugarskoj i u Hrvatskoj nastoji Marija Terezija, da provede *centralizaciju,* ali to čini s velikim oprezom. Kad joj je požunski sabor 1764. dao samo $^1/_3$ od zatraženoga povišenog poreza, prestane sazivati staleže u sabor i odsada samo naredbama (patentima) javlja županijama svoju volju. 1767. uredi *kraljevsko vijeće* za poslove vojničke i političko-ekonomske (t. j.

upravne, sudbene, financijalne, školske i gospodarstvene). U vijeću bijahu ban, jedan crkveni dostojanstvenik, jedan velikaš i tri plemića. To vijeće ili *zemaljska vlada,* što izdaje naloge i zapovijedi županijama, jest ravnopravna ugarskomu namjesničkom vijeću od 1723. Budući da su Hrvati s nepovjerenjem gledali to vijeće, jer je obavljalo poslove umjesto sabora, a smetalo je i Madžarima, zato kraljica na ponuku Madžara dokine to vijeće 1779., a poslove njegove prenese na ugarsko *namjesničko vijeće;* tim podvrgne Hrvatsku prvi put ugarskoj vladi. Kako je Hrvatska od pada Zrinskih i Frankapana bila bez primorja, vrati Marija Terezija 1776. Hrvatskoj *Rijeku* i *okolicu* i sva zrinsko-frankapanska dobra s desne strane Karolinske ceste, k tomu Karlovac te učini od toga *severinsku županiju.* 1777. doda još Bakar, Bakarac i Kraljevicu. 1779. učini Rijeku slobodnim trgovačkim gradom s proširenom autonomijom *(corpus separatum).*

Kuća habsburško-lotarinška (1780.—x.):

Josip II. (1780.—1790.) htjede od raznih svojih zemalja učiniti jednu državu s jednim ustavom i jednim zakonom; htjede u njoj podići duševno i materijalno blagostanje. Započne s reformama na crkvenom polju: ukine samostane, koji se ne bave odgojom mladeži i njegovanjem bolesnika, od dobara njihovih načini vjerozakonsku zakladu; stegne broj procesija, blagdana, proštenja, otegoti još više općenje svećenstva s Rimom; tolerantnim ediktom dade slobodu vjeroispovijedanja luteranima, kalvinima i grčkoistočnima, a Židovima građansko pravo; napokon osnuje centralna sjemeništa za odgoju svećenstva pod državnim nadzorom (za Hrvatsku isprva u Zagrebu, onda u Pešti). Znatne su upravne reforme: ugarsko namjesničko vijeće premjesti iz Požuna u Budim i sjedini s njim državno odvjetništvo, računarski ured, policiju, vojničko, crkveno i školsko povjerenstvo, a ukinuvši i ugarsku dvorsku komoru, prenese na nj i upravu financija i gospodarstva. U Beču ostane *kr. ug. dvorska kancelarija* kao posrednica između kralja i ugarskih oblasti; još

odredi, da činovnici imaju za tri godine naučiti njemački, koji će biti uredovni jezik. Nadalje ukine županije, jer je u njima plemstvo rogoborilo, pa razdijeli Ugarsku i Hrvatsku na 10 okružja: zagrebačkomu okružju priklopi zaladsku županiju s Međumurjem, ali zato pridijeli pečuškom okružju virovitičku i srijemsku županiju (1785.). Slijedeće godine dokine severinsku županiju i pripoji je županiji zagrebačkoj osim kotara vinodolskoga, hreljinskog i riječkog; od toga učini „*Ugarsko primorje*", kojim upravlja gubernator na Rijeci. Socijalne reforme: da provede jednakost svih svojih podanika, učini opći popis ljudi i kuća i izda *patent o emancipaciji kmetova,* po kojem se kmet smije ženiti, seliti, polaziti škole, učiti obrt, prodavati zemljište bez dopuštenja svoga zemaljskog gospodara (1780.); da bi pravedno oporezovao kmeta, plemića i svećenika, dade sav njihov posjed izmjeriti. Posvuda se provodi *centralizacija* i *germanizacija.* Sve te njegove naredbe, koje je u Hrvatskoj provodio omraženi ban *Balaša,* uzrujaju silno narod; a kad su komesari počeli silom novačiti, otimati žito i novac za rusko-austrijski rat protiv Turaka, zaprijeti u cijeloj Hrvatskoj i Ugarskoj buna. Videći to Josip, koga je i onako morila teška bolest, vrati posebnom naredbom Ugarskoj i Hrvatskoj ustav, kakav je bio 1780.; ostane samo patent o toleranciji, emancipaciji kmetova i ukinuće samostana.

Četvrto doba: od 1790. dodanas.

Leopold II. (1790.—1792.) okruni se krunom sv. Stjepana i umiri Ugre i Hrvate. Požunski sabor stvori 75 zakonskih članaka, kojima je osigurao samostalnost i ustav Ugarskoj i Hrvatskoj. Hrvatsko plemstvo, da bi se što jače oprlo centralizaciji, pogotovo da bi očuvalo svoje povlastice, osloni se na Madžare i predloži, neka hrv. županije primaju naredbe od ug. namjesničkoga vijeća, dok se ne osvoje oni krajevi Hrvatske, što su pod Venecijom i Turskom, i dok ne uzmognu sami uzdržavati političku oblast (zak. čl. 58.). Hrvati odbiju zahtjev, da se uvede madžarski uredovni jezik u Hrvatskoj;

u njih je i nadalje u uredima ostao latinski službenim jezikom, a u vojsci hrvatski. U miru, što ga je Leopold sklopio s Turcima u Švistovu (1791.), dobije Hrvatska zemlje na kordunu duž zapadne bosanske granice, t. j. dobije one granice, što ih još danas ima.

Franjo I. (1792.—1835.) dobije mirom u Campo Formio Dalmaciju i Istru (1797.), ali ih opet izgubi mirom u Požunu (1805.), što više — bečkim mirom (1809.) morao je Napoleonu predati sve zemlje s desne obale Save, dakle i prekosavsku Hrvatsku. Od hrvatskih i slovenskih zemalja pa Dubrovnika, koji je 1808. izgubio svoju slobodu, stvori Napoleon *Iliriju*, a namjesnici njegovi učine tu mnogo za blagostanje, radeći oko prometa, zdravstva, prosvjete, uprave i sudstva. Premda je car Franjo 1813. opet dobio Dalmaciju, ipak je ne sjedini s Hrvatskom, a i prekosavsku Hrvatsku vrati Hrvatskoj istom 1822. Od Dalmacije ocijepi kvarnerske otoke i pripoji ih Istri (1814.). Uz ostale zemlje pritisne i Hrvatsku apsolutizam. Da bi primirio javno mnijenje, što se radi nasilja Metternichova uzrujalo, sazove car Franjo 1825. državni sabor u Požun. I opet odbiju hrvatski nunciji zahtjev Madžara, da se u hrvatske urede i škole uvede madžarski jezik; sa svim tim uvede hrv. sabor 1827. madžarski jezik kao obligatan predmet. Taj se zaključak uzakoni na slijedećem zajedničkom saboru 1830., kad se krunio nasljednik Ferdinand za ug.-hrv. kralja. Madžari pače zaključe, da odsada ima namjesništvo i kr. sudbena kurija na sve podneske odgovarati madžarski. Uto se u Hrvatskoj probudi duh narodni i pokrene se *narodni pokret*, a na čelo mu stane *Ljudevit Gaj*. U akademiji počne *Matija Smodek* držati predavanja o narodnom jeziku, *grof Janko Drašković* izdade svoju „Disertaciju“, namijenjenu nuncijima, i njom poziva Hrvate, da i oni uzmu narodni jezik za svoj poslovni jezik. Gaj ishodi 1834. dopuštenje za izdavanje novina, pa tako izađe 6. siječnja 1835. prvi broj Novina Horvatskih, a 10. siječnja Danica.

MeteLwinDigital LIBRARY

Ferdinand V. (1835.—1848.) jest boležljiv, dobroćudan, ali i slab vladar. — Da bi okupio sve južne Slavene pod jednim imenom, uze Gaj ime *ilirsko* i tako pretvori Danicu u *Danicu ilirsku,* a novine u *„Ilirske narodne novine"* (ilirstvo). Od 1838. zaređaju ilirske čitaonice, sa zagrebačkom se čitaonicom spoji *Matica Ilirska* (1839.), zatim kazališno društvo, 1841. gospodarsko društvo i narodni muzej; tim narodnim duhom odišu i hrv. sabori. Sabor od 1840. zaključi, da se za narodni jezik osnuje stolica u akademiji, a ima se učiti i u gimnazijama, ali već 1843. zabrani kralj Ferdinand ilirsko ime. U narodnoj politici zapremi prvo mjesto *Iv. Kukuljević.* Kukuljević je prvi, koji je u hrv. saboru 1843. prozborio hrvatski. Hrvatski nunciji (dva u donjoj kući, jedan u gornjoj) imadu oslona u hrv. saboru, te mogu snažnije odbijati zahtjeve Madžara, koji su tražili, da se uvede madžarski službeni jezik, i braniti pravo na pojedine dijelove naše domovine u saborima od 1832.—1836., 1839.—1840. i 1843.

23. listop. 1847. zaključi hrv. sabor, da hrvatski jezik ima biti službenim jezikom za Trojednicu. Ali ugarski sabor, koji je započeo svoje sjednice 10. studenoga 1847., i opet zaključi, da se u Primorju ima s ugarskim oblastima dopisivati madžarski odmah, a u Slavoniji za šest godina.

Veljačka revolucija donese Madžarima posebno ministarstvo, a zajednički sabor stane raditi o reformama države: 15. ožujka 1848. dokine kmetstvo, a u travnju sve urbarijalne daće, što ih seljaci plaćaju vlasnicima urbarijalnih selišta; vlasnicima treba da gubitak urb. dohodaka nadoknadi država; prema točnoj procjeni pretvoriti će se vrijednost tih urb. dohodaka u državni dug, koji treba da se s vremenom otplati *(zemaljsko-rasteretne obveznice).* Nadalje ukine sabor crkvenu desetinu i sudačku vlast zemaljske gospode nad kmetovima.

Kad su u Zagreb doprle vijesti o ožujskim događajima u Beču, da se ispunilo Madžarima ono, što su tražili, sastanu

se rodoljubi u „Narodnom Domu“ i zaključe, da će posebno odaslanstvo zamoliti kralja: 1. baruna Jelačića za bana, 2. cjelokupnost Hrvatske, 3. odgovornu narodnu vladu, 4. stalni hrv. sabor, 5. dokinuće Krajine, 6. hrv. jezik u crkvi, 7. ukinuće kmetstva i 8. hrvatsku vojsku pod izabranim vojvodom. Međutim bude barun Josip Jelačić imenovan hrvatskim banom.

Bansko vijeće, što ga je ban sazvao, izda *novi izborni red* za sabor, koji se sastao 4. lipnja. Sabor odobri ukinuće kmetstva, što je Jelačić već narodu prije objavio. Budući da se spor s Madžarima sve više zaoštravao, a pregovori, što ih je Jelačić vodio s palatinom nadvojvodom Stjepanom i s ministrom predsjednikom Baćanijem, razbili se, dođe do rata s Madžarima. Uto se kralj Ferdinand odrekne prijestola na korist sinovcu svomu

Franji Josipu I. (2. prosinca 1848.—x.). Novi vladar izda 4. travnja 1849. za cijelu državu oktroirani ustav, po kojem je Hrvatska sasvim nezavisna o Ugarskoj. Buna se u Ugarskoj i Italiji uguši. 31. prosinca 1851. ukine se taj novi ustav, a uvede se *(Bachov)* apsolutizam i germanizacija (1852.—1859.). Sabor se ne saziva, banska se vlada pretvori u c. kr. namjesništvo, a zemlja se razdijeli na 5 županija, ali postane ipak 1853. *zagrebačka biskupija nadbiskupijom.* Jelačić umre 1859. Još prije nego se proglasila listopadska diploma, uvede se hrvatski jezik opet u urede i škole; za Hrvatsku i Slavoniju uredi se u državnom ministarstvu privremena dvorska dikasterija za unutrašnje, pravosudne pa bogoštovne i nastavne poslove (1860.), a stare se hrvatske i slavonske županije opet uvedu. Sve te promjene provede ban *barun Šokčević.* Međumurje, koje je bilo spojeno s Hrvatskom, ocijepi se nanovo 1861. Veljačkim patentom ide ministarstvo *Schmerling* opet zatim, da provede centralizaciju u državi. Hrvatski sabor, koji se sastao 15. travnja 1861., imao je urediti odnos Hrvatske prema Ugarskoj i Austriji. U

*

MeteLwinDigitalLibrary

saboru bijahu dvije stranke: narodna, koja je nastavila rad Iliraca (*Strossmayer, Mažuranić, Rački*) i tražila više personalnu uniju s Ugarskom, i unionistička (grof *Julije Janković,* barun *Levin Rauch, Bogović),* koja je išla više za realnom unijom s Ugarskom, dok su *Ante Starčević* i *E. Kvaternik* tražili, da Hrvatska sama izravno s kraljem uglavi svoj odnos (zametak stranke prava). Sabor stvori poznati 42. čl. od god. 1861., kojim je izrekao, da je radi događaja od 1848. između Ugarske i Hrvatske prestala svaka druga veza, te se izjavio pripravnim s Ugarskom stupiti u užu [državopravnu vezu, čim Ugarska prizna nezavisnost i samostalnost Trojedne kraljevine. Taj je zakonski članak dobio kraljevsku sankciju. Ali kad se sabor nije htio odazvati želji ministarstva, da Hrvatska i Slavonija zajednički pošalju u državni sabor *(carevinsko vijeće)* 9 zastupnika i kad nije htio priznati zajedničkih odnosa s Austrijom, bude raspušten. Dikasterija se pretvori u *kr. dvorsku kancelariju,* a za najvišu sudbenu oblast uredi se *stol sedmorice* (1862.). Hrvatski se sabor 1865. opet sastane na osnovu novoga izbornog reda, što ga je izradila banska konferencija, ali glavna zadaća, da se urede državopravni odnosi prema Ugarskoj, ne uspije; do sporazuma s ug. *regnikolarnom deputacijom* nije došlo. G. 1867. bude s velikim sjajem otvorena Jugoslavenska akademija.

Medutim dobiju Madžari svoj ustav 17. veljače 1867., a Andrassy sastavi ministarstvo. Hrvatski sabor bude pozvan, neka se pobrine, da Hrvatska i Slavonija budu kod krunidbe zastupane i da se, priznavši dualizam, nagodi s ugarskim saborom; ali kad je hrvatski sabor iznio svoje zahtjeve i zatražio, da se sjedini Krajina i Dalmacija i da se Hrvatskoj dade onakova autonomija, kakvu je i Ugarska dobila, bude raspušten. Kralj Franjo Josip I. okruni se krunom sv. Stjepana 8. lipnja 1867., a Hrvatska nije bila zastupana. Novi sabor *(oktroirani izborni red)* sklopi s Ugarskom **1868.** ugarsko-hrvatsku nagodbu (zak.

članak I. [XXX.] od 1868.): Hrvatska dobiva potpunu samosvojnu upravu u poslovima unutrašnjim, zatim u bogoštovlju i nastavi te pravosuđu, ostali su poslovi zajednički s Ugarskom. Službeni je jezik u Hrvatskoj i Slavoniji hrvatski. 1872. dođe Varaždinska Krajina, grad Senj i Vojni Sisak, a 1881. i ostala Vojna krajina pod bansku vlast. 1873. dođe do revizije nagodbe (mjesto paušalne svote od 4 milijuna kruna dobiva Hrvatska 45% svojih dohodaka, što se kasnije smanjilo na 44%). 1874. otvara se sveučilište, 1875. odijeli se politička uprava sasvim od sudstva.

G. 1896. umre *dr. Ante Starčević.*

G. 1905. umre *biskup Josip Juraj Strossmayer.*

G. 1908. protegne Franjo Josip I. svoja suverenska prava i pravo nasljedstva svoje porodice i na Bosnu i Hercegovinu (aneksija Bosne i Hercegovine); u sporazumu s Turskom povuče svoje čete iz novopazarskoga sandžaka, što ih je ondje od okupacije Bosne držao.

God. 1910. dobiju Bosna i Hercegovina svoj *ustav* (sabor od 72 birana zastupnika i 20 virilista; zastupnici se biraju prema srazmjernome broju vjeroispovijesti).

MeteWin Digital Library

MeteLwin Digital Library

930
SRK
P

46/1319

930
SRK
P

46/1319